

บทที่ ๔

รูปแบบการบริหารและการพัฒนากิจการคณะสงฆ์อัครนิกายแห่งประเทศไทย

การศึกษาเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารที่มีประสิทธิภาพของคณะสงฆ์อัครนิกายในประเทศไทย” ในบทนี้ จะได้ศึกษาวิเคราะห์สังเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารทั้งในพุทธศาสนา และแนวคิดทางวิชาการทั่วไปมาสังเคราะห์เพื่อเป็นรูปแบบการบริหารกิจการคณะสงฆ์อัครนิกายแห่งประเทศไทย โดยวิเคราะห์จากข้อมูลในบทที่หนึ่งและที่สาม จากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ประเด็นหลัก ดังนี้

๔.๑ รูปแบบการบริหารงานด้านการปกครอง

มหาเถรสมาคมในปัจจุบันมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับงานคณะสงฆ์ ๖ ประเภท คือ ๑) งานด้านการปกครอง ๒) การศาสนศึกษา ๓) การศึกษาสงเคราะห์ ๔) การเผยแผ่ ๕) การสาธารณูปการ ๖) การสาธารณสงเคราะห์^๑

การบริหารด้านการปกครอง ควรพัฒนาศักยภาพบุคลากรในองค์กรอย่างบูรณาการ ตามแนวคิดของ ธงชัย สันติวงษ์ ได้นำหลักการบริหารงานของ เฟรเดอริก ดับเบิลยู. เทเลอร์ (Frederick W. Taylor) ที่ได้สมยามานามว่าเป็นบิดาแห่งการบริหารที่มีหลักเกณฑ์ได้พัฒนาการบริหารที่มีหลักเกณฑ์ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ในหลักการ (Principles) ที่สำคัญภายใต้แนวคิดหลัก ๔ ประการ คือ

๑. ต้องมีการคิดค้นและกำหนดวิธีที่ดีที่สุด (One Best Way) สำหรับงานแต่ละอย่าง คือ ต้องมีการกำหนดวิธีการทำงานที่ดีที่สุดที่ช่วยให้สามารถทำงานเสร็จรวดเร็วไปด้วยดีตามวัตถุประสงค์ มาตรฐานของงานจะต้องมีการจัดวางเอาไว้ โดยมีหลักเกณฑ์ที่ได้พิสูจน์มาแล้วว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุดจริง และในเวลาเดียวกันการจ่ายผลตอบแทนแบบจูงใจต่างๆ ก็จ่ายให้ตามผลผลิตทั้งหมด

๒. ต้องมีการคัดเลือกและพัฒนาคนงาน โดยตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของการรู้จักงานให้เหมาะสมสอดคล้องกับคนงาน นอกจากนี้ต้องมีการอบรมคนงานให้รู้จัก วิธีการทำงานที่ถูกวิธีด้วย และในการคัดเลือกคนงานจะต้องมีการพิจารณาเป็นพิเศษที่จะให้ได้ คนที่มีคุณสมบัติที่ดีที่สุดตรงตามงานที่จะให้ทำ

๓. ด้วยวิธีการพิจารณาอย่างรอบคอบเกี่ยวกับวิธีการทำงาน ควบคู่กับการพิจารณาคนงานนี้ คนงานจะไม่คัดค้านต่อวิธีการใหม่ที่ได้กำหนดขึ้น เพราะโดยหลักเหตุผลคนงานทุกคนจะเห็นจริงถึงโอกาสที่เขาจะได้รับรายได้สูงขึ้นจากการทำงานถูกวิธีที่จะช่วยให้ได้ผลผลิตสูงขึ้น

^๑เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗-๙.

๔. การประสานร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้บริหารและ คณงานฝ่ายบริหารควรจะได้ ประสานอย่างใกล้ชิดเป็นประจักษ์กับคณงานที่เป็นผู้ปฏิบัติงาน แต่ต้องไม่ใช่โดยการลงมือปฏิบัติงานที่ควร จะเป็นงานของคณงานเท่านั้น^๒

คณะสงฆ์อนัมนิกายมีเจ้าอาวาสเทียบเท่าเจ้าอาวาสในคณะสงฆ์เถรวาท มีฐานะเป็นพระ สังฆาธิการ มีหน้าที่เป็นผู้ปกครองดูแลคณะสงฆ์ในเขตปกครองและวัดให้เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัย เป็นไปตามกฎหมาย และกฎหมายเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ และพระบัญชาจาก สมเด็จพระสังฆราชแห่งราชอาณาจักรไทย มีหน้าที่ควบคุมและส่งเสริมรักษาความเรียบร้อยดีงามของ คณะสงฆ์ จัดการและพัฒนา ระบบการบริหารปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ให้เป็นไปด้วยดี พระสังฆาธิการหรือ เจ้าอาวาสเป็นต้นขึ้นไปถึงระดับสูง จึงมีความสำคัญในการดูแลพระภิกษุสามเณร ดูแลวัดให้เป็นระเบียบ เรียบร้อย ให้ภิกษุ สามเณร มีจริยาวัตรตรงตาม ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักพระธรรมวินัย นับว่าพระ สังฆาธิการในคณะสงฆ์อนัมนิกาย มีบทบาทและเป็นผู้จรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ดูแลความ ประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุ สามเณร มิให้ออกนอกพระธรรมวินัย และพระสังฆาธิการโดยเฉพาะเจ้า อาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาสจะต้องบำรุงรักษา จัดการวัด และสมบัติของวัดให้เป็นไปโดย ความเรียบร้อย ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่พำนักอยู่ในวัดปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และเป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ ให้ความสะดวกตาม สมควรในการบำเพ็ญกุศล กรรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการได้ระบุถึง ความสำคัญของพระสังฆา ธิการไว้ว่า “พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติจะเจริญรุ่งเรืองถาวรสืบต่อไป ก็ด้วยจะต้องอาศัย พระสังฆาธิการเป็นสำคัญ เนื่องจากพระสังฆาธิการเป็นผู้ใกล้ชิดกับประชาชนโดยเฉพาะพระสังฆาธิการ ระดับเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นที่เคารพเลื่อมใสศรัทธาของประชาชน ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ เจ้าอาวาส จึงมีอำนาจ หน้าที่ในการบริหารและจัดการวัดให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ”^๓

การจัดโครงสร้างองค์กรการปกครองคณะสงฆ์อนัมนิกายในประเทศไทยในปัจจุบัน นอกจากจะใช้พระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองเช่นพระสงฆ์ในฝ่ายเถรวาทแล้ว ยังต้องอยู่ภายใต้ กฎเกณฑ์ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช ๒๕๐๕ และพระราช บัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๓๕^๔ มาเป็นเครื่องมือในการปกครองด้วย เนื้อหาสำคัญของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มี ทั้งหมด ๔๖ มาตรา แบ่งเป็น ๘ หมวด มีสาระสำคัญ คือ การมอบอำนาจในการบริหารและการปกครอง คณะสงฆ์ไว้กับมหาเถรสมาคมที่เป็นองค์กรสูงสุด ให้เป็นองค์กรที่มีหน้าที่ในการบริหารจัดการคณะสงฆ์ ทั้งหมด องค์กรมหาเถรสมาคม ประกอบไปด้วย สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการ โดยตำแหน่ง ทรงอำนาจสูงสุดในการบังคับบัญชาการคณะสงฆ์ และมีสมเด็จพระราชาคณะทุกรูปเป็น กรรมการโดยตำแหน่ง มีพระราชาคณะที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งมีจำนวนไม่เกิน ๑๒ รูป เป็น

^๒ ธงชัย สันติวงษ์, **องค์กรและการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๔๗ - ๔๘.

^๓ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า คำนำ.

^๔ พระเทพเวที (ประจวบ ธมมเสฏฐโณ), **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์และกฎหมายเถรสมาคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๑-๑๒๗.

กรรมการ(มาตรา ๑๒) ซึ่งส่วนมากจะทรงแต่งตั้งไว้เต็ม โดยดำรงตำแหน่งคราวละ ๒ ปี และอาจได้รับการแต่งตั้งอีก (มาตรา ๑๔) ก็ได้ตามสมควร อธิบดีกรรมการศาสนาเป็นเลขาธิการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง และให้กรรมการศาสนามีหน้าที่เป็นสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม (มาตรา ๑๓) การจัดระเบียบการปกครองตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๓๕ มีการแบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง ได้แก่ การปกครองคณะสงฆ์ในส่วนรวมทั่วพระราชอาณาจักร กำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ที่มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน มีเจ้าคณะใหญ่เป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารและขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคมประกอบไปด้วยเจ้าคณะใหญ่ ๕ คณะ คือ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง เจ้าคณะใหญ่หนเหนือเจ้าคณะใหญ่หนใต้ เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต โดยเจ้าคณะใหญ่หนต่างๆ นี้จะบริหารงานโดยสั่งการไปยังเจ้าคณะปกครองในส่วนภูมิภาคอีกทีหนึ่ง

๒. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ได้แก่ การปกครองคณะสงฆ์เฉพาะ ส่วนการกำหนดแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล การปกครองทุกส่วนชั้นจะมีเจ้ามหานิกายและเจ้าคณะธรรมยุต ปกครองบังคับบัญชาวัดและพระภิกษุสามเณรในนิกายนั้นๆ และเพื่อความเรียบร้อยในการปกครอง อาจจัดให้มีตำแหน่งรองเจ้าคณะเพื่อช่วยงานเจ้าคณะในแต่ละลำดับได้ตามสมควร

ส่วนกิจการของพระศาสนาเกี่ยวกับการให้การบรรพชาอุปสมบทกุลบุตร มหาเถรสมาคมได้ออกระเบียบว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์ เพื่อคัดเลือกผู้มีคุณสมบัติเหมาะสมแล้วแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นพระอุปัชฌาย์ และแบ่งเขตการบรรพชาอุปสมบทตามเขตที่ระบุไว้ในตราตั้งหรือเขตอำนาจการปกครองของพระอุปัชฌาย์นั้น โดยพระอุปัชฌาย์มีหน้าที่หลักในการตรวจสอบกุลบุตร ที่ต้องการจะบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนาว่า เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมตามหลักพระธรรมวินัยหรือไม่แล้วจึงให้การบรรพชาอุปสมบทต่อไป

โดยหลักการปกครองคณะสงฆ์ในเบื้องต้น ภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่จะต้องอยู่ภายใต้การปกครองหรือการดูแลของพระอุปัชฌาย์ เพื่อศึกษาอบรมพระธรรมวินัยอยู่ในสำนักของพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์อย่างน้อย ๕ พรรษา เพื่อให้สามารถเป็นผู้ปกครองตนเองได้ จึงจะแยกไปอยู่ที่อื่น คุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์จึงเป็นส่วนสำคัญต่อความล้มเหลวหรือความสำเร็จในการปกครองของคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก^๕

สภาพการณ์ทั่วไปของการปกครองคณะสงฆ์อนัมนิกายในปัจจุบัน มีลักษณะที่ไม่เป็นเอกภาพและไม่มีแนวนโยบายทำงานที่เด่นชัด เป็นแต่เพียงทำงานตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น โดยเจ้าคณะใหญ่ ขาดการประสานงานกับองค์กร ไม่มีการปรึกษาหารือวางแผนงานร่วมกันอย่างเป็นกิจจะลักษณะ การบริหารงานของคณะสงฆ์ จึงมีบุคลาการ

^๕พระยทุธนา รมณียธมโม (แก้วกันหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๘๙-๙๐.

ประจำและรับผิดชอบกันเพียงไม่กี่รูป เช่น มีเพียงเจ้าคณะใหญ่และเลขานุการ รองเจ้าคณะใหญ่และปลัดซ้ายเท่านั้น ที่รับผิดชอบงานและรับนโยบายจากมหาเถรสมาคม^๖

สรุปได้ว่า ถ้าตัดข้อ ๓ และข้อ ๖ ออกไป ที่เหลืออีก ๔ ข้อ จะเห็นว่าเป็นงานในความรับผิดชอบของสังฆมนตรีแห่งองค์การทั้งสี่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ เป็น การบริหารงานของมหาเถรสมาคม เป็นไปในลักษณะที่ว่า “กรรมการทั้งหมดร่วมกันรับผิดชอบงานทั้ง ๖ ประเภท โดยไม่มีการแบ่งเป็น “กระทรวง” ให้ชัดเจน แล้วมอบหมายให้กรรมการรูปใดรูปหนึ่งทำหน้าที่เป็น “รัฐมนตรี” เพื่อกำกับดูแลเป็นการเฉพาะ เป็นการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ ในส่วนที่เกี่ยวกับการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช และอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ส่วนประเด็นที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจทั้งสามคือ นิติบัญญัติ บริหารและตุลาการของมหาเถรสมาคมมีการแก้ไขเล็กน้อย องค์คณะสงฆ์มหายาน ในส่วนของคณะสงฆ์อานัมนิกาย ได้ถูกให้สังกัดอยู่ในกฎหมายและขึ้นตรงกับมหาเถรสมาคม โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ที่ผ่านมา คณะสงฆ์อานัมนิกาย ได้บริหารองค์กร ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ตลอดถึงวางระเบียบการบริหารองค์กร ก็ยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นแกน

การบริหารงานในองค์กร ในมิติทางพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นคณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาทหรือหรือฝ่ายมหายาน องค์การระดับต้นและสำคัญยิ่ง คือวัด และแต่ละวัดจะมีเจ้าอาวาสเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดภายในวัด เจ้าอาวาสซึ่งเป็นพระสังฆาธิการอันดับที่ ๙ ตามกฎหมายมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดเป็นผู้มีความรับผิดชอบต่อการพระศาสนาอันยิ่งใหญ่ เพราะต้องทำหน้าที่เป็น ผู้ปกครองวัด และเป็นผู้แทนวัด เนื่องจากวัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล คือ บุคคลตามกฎหมาย ดังนั้นเจ้าอาวาสจึงมีฐานะเป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญาตามมาตรา ๔๕ กล่าวว่า “ให้ถือว่า พระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์และไวยาวัจกร เป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญา ตำแหน่งเจ้าอาวาสจึงเป็นตำแหน่งสำคัญยิ่ง”^๗ และเจ้าอาวาสยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพุทธศาสนิกชนมากที่สุด เพราะสามารถช่วยจรรโลงพระพุทธานุภาพในพุทธศาสนาแก่ประชาชน เจ้าอาวาสมีฐานะเป็น “พระสังฆาธิการ” คือ เป็นผู้ปกครองสงฆ์ ซึ่งตามกฎหมายมหาเถรสมาคม กำหนดให้มีจำนวน ๑๑ อันดับ โดยมี เจ้าคณะภาคเป็นอันดับที่ ๑ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสเป็นอันดับที่ ๑๑ คณะสงฆ์อานัมนิกายได้สนองงานพระพุทธานุภาพและรับภาระในการบริหารจัดการคณะหรือองค์กรตามกฎหมายมหาเถรสมาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม ๒๕๓๕ ใน มาตรา ๕ ทวิ แห่งพระราชบัญญัตินี้ มีว่า “คณะสงฆ์ หมายความว่า บรรดาพระภิกษุที่ได้รับบรรพชาอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์ตามพระราชบัญญัตินี้ หรือตามกฎหมายที่ใช้บังคับก่อนพระราชบัญญัตินี้ไม่ว่าจะปฏิบัติศาสนกิจในหรือนอกราชอาณาจักร และคณะสงฆ์อื่น หมายความว่า บรรดาบรรพชิตจีนิกาย หรืออานัมนิกาย

มาตรา ๔๔ ตรี ผู้ใดใส่ความคณะสงฆ์หรือคณะสงฆ์อื่นอันอาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียหรือความแตกแยก ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

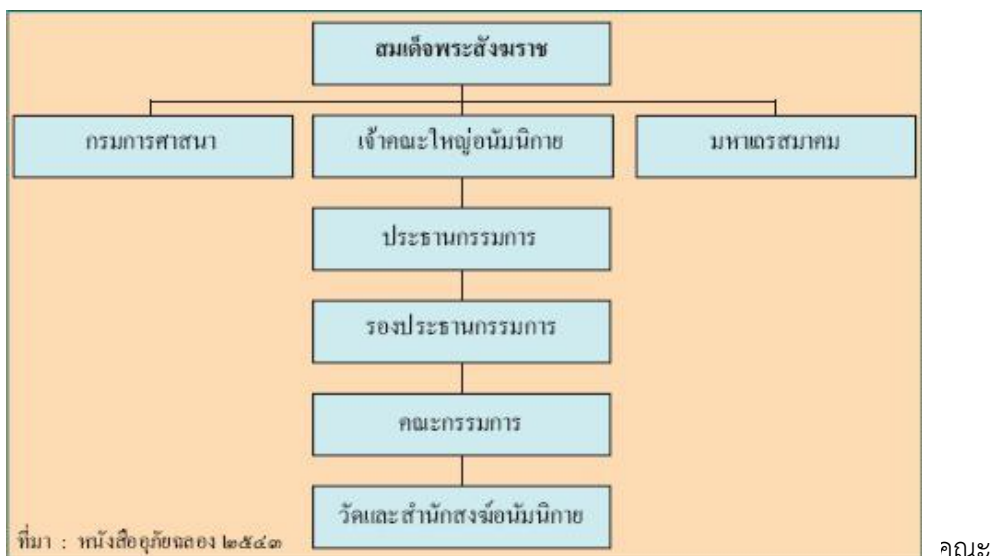
^๖แสวง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๖), หน้า ๑๒-๑๓.

^๗พระธรรมญาณมุนี, การแสวงหาเส้นทางการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๒๖).

มาตรา ๔๖ การปกครองคณะสงฆ์อื่นให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการ ที่กำหนดใน กฎกระทรวง

การบริหารคณะสงฆ์อนัมนิกายในศตวรรษที่ผ่านมา อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของคณะ สงฆ์ไทย บริหารจัดการระบบต่างๆ ขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก รับพระบัญชา โดยตรงจากสมเด็จพระสังฆราชฯ แห่งราชอาณาจักรไทย ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ แห่งราชอาณาจักรไทยในด้านต่างๆ เทียบเท่าคณะสงฆ์ในฝ่ายเถรวาท แต่การบริหารกิจการในภาพรวม กลับไม่เป็นที่เจริญอย่างกว้างขวาง เพราะขาดปัจจัยสนับสนุน และบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการบริหาร ขาดความรู้ ทัศนคติ และการวางแผน ตลอดถึงระบบการบริหารที่อิงอยู่กับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๕๓๕ คณะสงฆ์นิคมหายานแห่งประเทศไทย แม้จะมี ศักดิ์และสิทธิ์ตามกฎหมาย ก็ไม่มีส่วนในการออกกฎระเบียบและสิทธิ์ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม ในฐานะตัวแทนคณะสงฆ์อนัมนิกาย อย่างน้อยก็ควรจะเป็นผู้มีส่วนร่วม ไม่ใช่รับพระบัญชา โดยที่ ปัจจุบัน คณะสงฆ์อนัมนิกาย เป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม ๒๕๓๕ ตามความในมาตรา ๕ ทวิ คือ “คณะสงฆ์อื่น หมายความว่า บรรดาบรรพชิตจินิกาย หรือ อนัมนิกาย โดยใจความแห่งพระราชบัญญัตินี้ จะเห็นว่า คณะสงฆ์ มหายาน ทั้งอนัมนิกายและจินิกาย ต่าง มีศักดิ์และสิทธิ์ในการมีส่วนร่วมในองค์กรคณะสงฆ์ เกี่ยวกับการบริหารจัดการ การกำหนดนโยบาย การ ออกระเบียบแบบแผน และการบริหาร

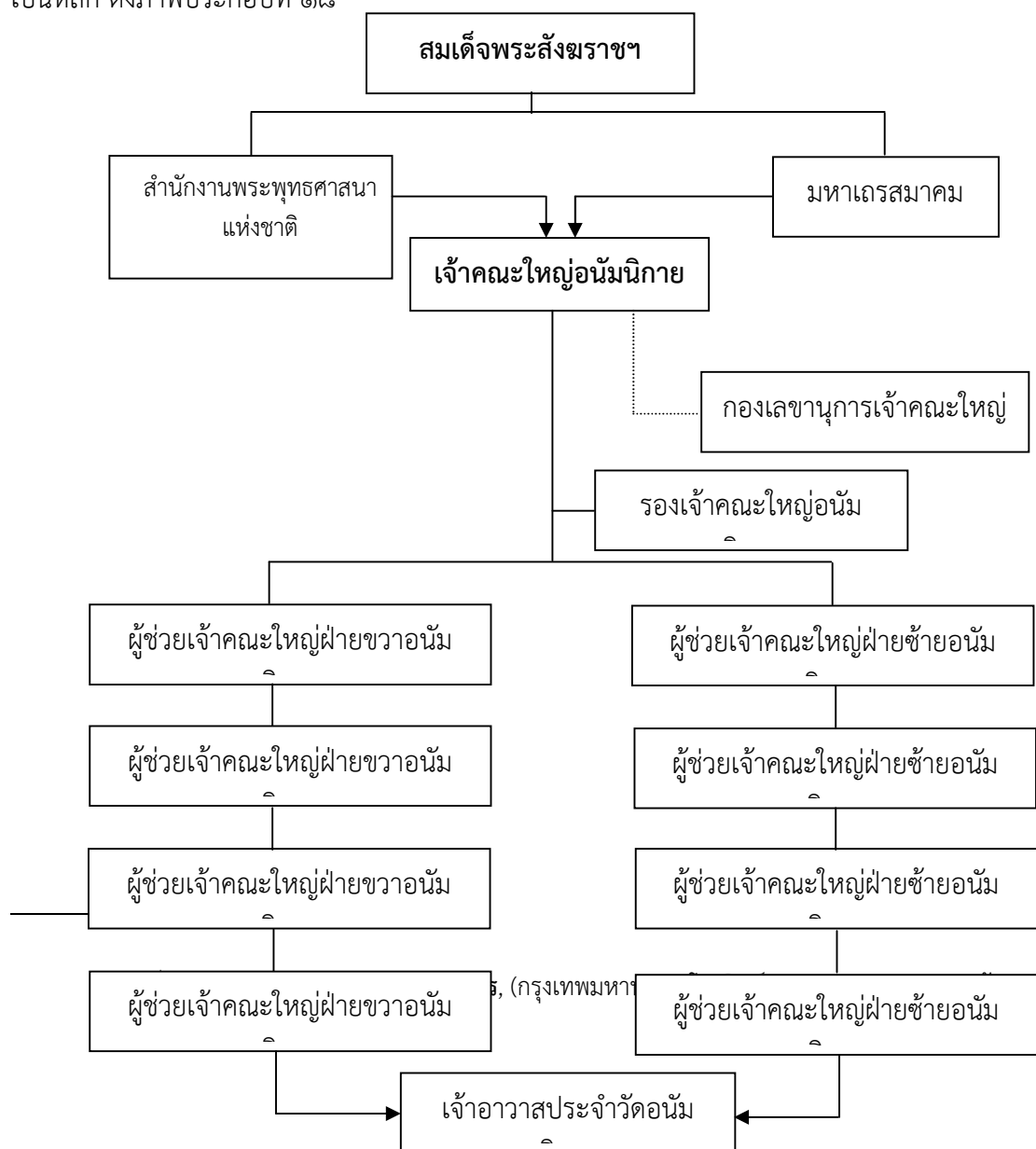
จัดการ งานด้านการเผยแผ่ เพื่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา ในภาพรวม ซึ่ง รูปแบบการบริหารตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ดังนี้

สงฆมบบบปัจจุบัน

ระบบการบริหารนี้ จะเห็นว่า เจ้าคณะใหญ่คณะสงฆ์อนัมนิกาย ต้องอยู่ภายใต้ควบคุมของ มหาเถรสมาคม และขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราช และต้องผ่านกรรมการศาสนา ซึ่งปัจจุบัน เปลี่ยนเป็น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ แต่อำนาจบางประการก็ยังคงเหมือนเดิม แม้ว่าเจ้าคณะใหญ่ ทั้งฝ่าย อนัมนิกายและจินิกาย จะเทียบเท่ากับสมเด็จพระสังฆราชก็ตาม การควบคุมคณะสงฆ์แต่ละฝ่ายทั้ง ประเทศ ถูกครอบงำโดยกฎหมายมหาเถรสมาคม ที่ตัดทอนกระบวนการบริหารจัดการขององค์กรคณะ สงฆ์มหายานทั้งสองนิกายโดยที่ไม่ได้รับการส่งเสริมด้านงบประมาณจากรัฐอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม

การบริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพโดยผู้นำเป็นศูนย์กลาง ผู้นำต้องมีภาวะผู้นำสูง มีธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการอย่างเป็นธรรมและเป็นระบบ ครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าองค์เดียวทรงปกครองคณะสงฆ์โดยธรรมาธิปไตย คือ ทรงแสดงธรรมบัญญัติวินัย ทรงบริหารกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาและทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ของพระภิกษุสงฆ์สาวก พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดีเป็นผู้ช่วยตามที่โปรดให้ช่วย กับพระโมคคัลลานะและพระเถระทั้งหลายผู้เป็นสังฆปิตรและสังฆปริณายกเป็นหมู่ๆ ทรงมอบให้สงฆ์ประชุมกันทำสังฆกรรมทั้งปวง โดยเป็นการกสงฆ์ ผู้เข้าประชุมพึงเป็นสมานสังวาสกันและจะต้องมีมติเป็นเอกฉันท์และเป็นไปตามพระธรรมวินัย การปกครองภายในหมู่หรือคณะที่เนื่องด้วยพระเถระ เช่น “พระอุปัชฌายะ อาจารย์ปกครองสัทธิวิหาริกและอันเตวาสิกพระเถระปกครองอาวาสิกะ (ภิกษุในอาวาส) นั้นๆ เมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ทรงมอบพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ ให้พระสงฆ์และคณะสงฆ์ถือธรรมาธิปไตยเป็นสำคัญ และเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะถ้ามีระบบการปกครองที่ดี พระพุทธศาสนาก็จะมีความเจริญมั่นคง”^๔ ผู้นำในการบริหารองค์กรปัจจุบัน ต้องเป็นผู้มีกลยุทธ์ มีศิลปะ มีอิทธิพลสามารถชักนำผู้อื่นได้ให้เขาเกิดความวางใจ เชื่อใจ พร้อมทั้งให้ความเคารพนับถือ ให้ความร่วมมือทุกด้าน และให้เกิดความมั่นใจในความสามารถในการเป็นผู้นำของตน ซึ่งสามารถสร้างความสำเร็จแก่ตนและผู้ปฏิบัติตาม นำพาองค์กรไปสู่ความสำเร็จได้ มีแนวคิดและรูปแบบการบริหารยึดความเจริญขององค์กร ความก้าวหน้าขององค์กรเป็นหลัก ดังภาพประกอบที่ ๑๘

ภาพประกอบ ๑๘ : รูปแบบการบริหารคณะสงฆ์อนัมนิกายแบบมีส่วนร่วม

สรุปว่า ผู้นำที่มีภาวะผู้นำสูงจะเป็นผู้นำขององค์กรสร้างกลไกและแรงบันดาลใจให้กับคณะผู้บริหารลำดับถัดมาให้มีส่วนร่วมและสร้างอิทธิพลต่างๆ ในองค์กร เพื่อให้ผู้ใต้บังคับบัญชาร่วมมือกันปฏิบัติหน้าที่ให้บรรลุถึงจุดประสงค์ขององค์กร อิทธิพลดังกล่าวอาจเป็นไปได้ทั้งในทางบวกและทางลบ และภาวะผู้นำของผู้นำ คือ ผู้มีความรู้ ความสามารถในการชักนำให้ผู้อื่นหรือผู้ปฏิบัติตามทำงานด้วยความเต็มใจ กระตือรือร้น เพื่อความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ในหลักการทั่วไป องค์กรทุกๆ องค์กรการบริหารงานจะออกมาจากผู้บริหารระดับสูง ที่มองความสำคัญขององค์กรและความจำเป็นของผู้ร่วมงานว่า จะต้องใช้ใครและมีลักษณะอย่างไร จึงจะเหมาะสม

พระพุทธศาสนากล่าวถึงประเภทของผู้นำซึ่งเรียกว่า “พระราชา” ซึ่งเป็นชนชั้นปกครองไว้ ๒ ประเภท คือ

๑) ธรรมราชา หมายถึง ผู้นำหรือนักปกครองที่ทรงธรรม มีการใช้หลักธรรมาภิบาลเป็นนโยบายในการปกครองประเทศ ทำให้อาณาประชาราษฎร์มีความอยู่ดีกินดีมีความสุข ประเทศมีความสงบร่มเย็น หลักธรรมที่ถูกนำไปใช้ในปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม อคติ ๔ จักรวัตรธรรม เป็นต้น

๒) เทวราชา หมายถึง การนับถือพระราชาเทียบเทพเจ้าผู้มีศักดิ์ใหญ่ หรือ สมมติให้เป็นเทวดา อันเนื่องมาจากการถูกครอบงำหรือพัฒนาการจากแนวคิดจากพราหมณ์ลักษณะสำคัญของเทวราชา คือ มีอำนาจเบ็ดเสร็จ มีอำนาจยิ่งใหญ่ในการดูแลประเทศปราบปรามเหตุการณ์ให้อยู่ในความสงบ ถ้าปกครองโดยธรรม ประเทศย่อมสงบสุข แต่ถ้าหลงระเห็จในอำนาจ ย่อมทำให้ประเทศชาติเดือนร้อน^๙

พระสงฆ์ในพุทธศาสนา เป็นสมมติเทพและสามารถพัฒนาตนเองให้เป็นวิสุทธิเทพได้ หากท่านเหล่านั้นพัฒนาตนเองให้เข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน โดยที่ผู้นำที่ดี จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติแห่งภาวะผู้นำ ที่พร้อมจะพัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติที่พร้อมในการบริหารองค์กรและผู้ใต้บังคับบัญชายอมรับและร่วมกันพัฒนาองค์กรให้มีประสิทธิภาพ ๓ ประการ ประกอบด้วย คือ

๑) จกขุมา เป็นผู้วิสัยทัศน์ที่กว้างไกล สามารถคาดเดาสภาพการณ์ล่วงหน้าได้ วางแผนรับมือ วางแผนรุกหรือรับได้อย่างเหมาะสม

๒) วิธูโร เป็นผู้ชำนาญในงาน รู้จักหน้าที่ ไม่บกพร่องในหน้าที่ที่รับผิดชอบ

๓) นิสสยสมปนโน เป็นผู้มีความซื่อสัตย์ที่ดี และได้รับความไว้วางใจจากผู้อื่น^{๑๐}

^๙สุรศักดิ์ ม่วงทอง, “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ ศึกษาเฉพาะกรณีก่านัน ผู้ใหญ่บ้านจังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑

^{๑๐}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๔.

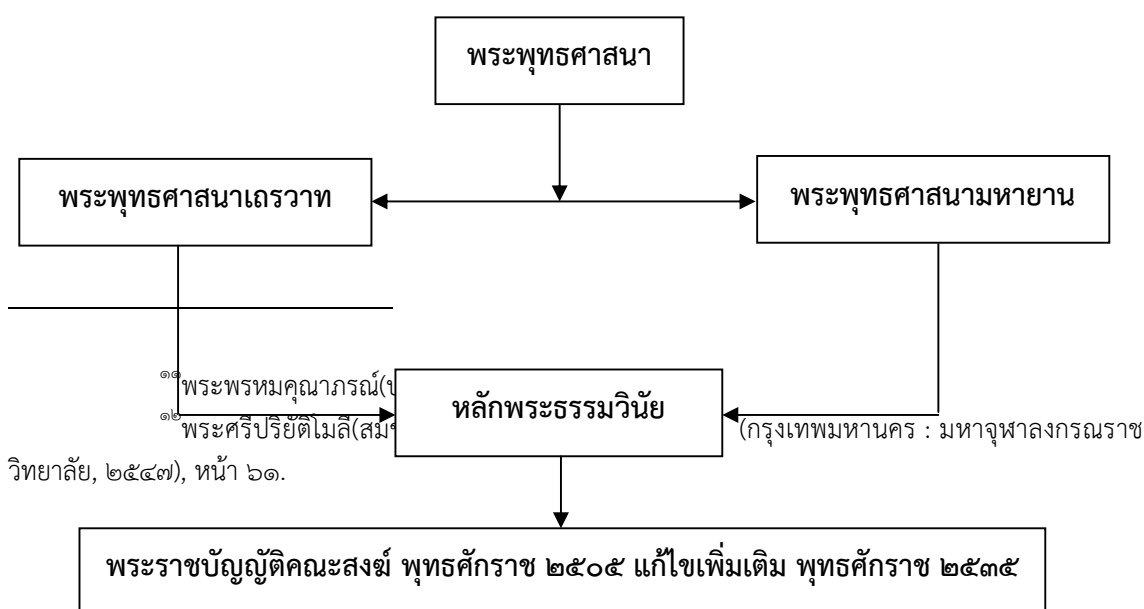
จากหลักคำสอนในพุทธศาสนานี้ สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้นำและภาวะผู้นำของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ได้เสนอคุณสมบัติของผู้นำและภาวะผู้นำไว้ ๕ ประการ คือ

- ๑) ผู้นำจะต้องมีคุณสมบัติภายในตนเอง เป็นจุดเริ่มและเป็นแกนกลางไว้
 - ๒) ผู้ตามโยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับผู้ตาม
 - ๓) จุดหมาย โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับจุดหมาย
 - ๔) หลักการและวิธีการ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับหลักการและวิธีการที่จะทำ
- ให้สำเร็จผลบรรลุจุดหมาย

๕) สถานการณ์ โดยด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือสิ่งที่จะประสบ ซึ่งอยู่ภายนอกข้อความที่กล่าวมาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เกี่ยวข้องกับผู้นำที่ต้องพัฒนาตนเองให้ถึงพร้อม^{๑๑}

ผู้นำที่มีภาวะผู้นำสูงไม่ได้เกิดจากการกระทำอย่างเดียวแต่ “ย่อมเกิดแก่ผู้มีบุญญาธิการที่สั่งสมมานาน โดยผู้นำที่มีคุณธรรมย่อมเป็นผู้สร้างประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่อาณาประชาราษฎร์ พระราชาหรือผู้ปกครองประพฤติธรรม ไพโรพประชาราษฎร์ย่อมประพฤติตามไปด้วย เมื่อเป็นดังนั้นฝนฟ้าย่อมตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารก็เจริญงอกงาม หมู่มนุษย์ก็เบียดเบียนบาปโรคแล้วย่อมมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์”^{๑๒}

พระสงฆ์ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ถือว่าเป็นผู้นำของพระภิกษุสงฆ์สามเณรและคฤหัสถ์ที่มีอยู่ในวัด มีความสำคัญที่สุดต่อความเจริญรุ่งเรืองสันติสุขและความมั่นคงของวัดที่จะเป็นผู้บริหารกิจการของวัดการปกครองบังคับบัญชา การดูแล การแนะนำ สั่งสอนพระภิกษุ สามเณรและฆราวาส ผู้อยู่ในวัดให้ร่วมแรงร่วมใจกันปฏิบัติศาสนกิจดำเนินกิจกรรมและโครงการต่างๆของวัด ให้สำเร็จไปด้วยดีมีประสิทธิภาพสูง และให้วัดมีความเจริญรุ่งเรือง สันติสุข และมั่นคง เป็นศูนย์กลางให้การศึกษาอบรมศีลธรรม จริยธรรม และภวนาธรรมวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่ชุมชนและประชาชนทั้งใกล้และไกล ให้เป็นที่พึ่งทางใจแก่สาธุชนได้อย่างแท้จริง เพราะคำว่า เจ้าอาวาส ยังมีคำที่ใช้เรียกแทนได้อีก คือคำว่า สมภาร ซึ่งหมายถึง บุญที่สะสมไว้ และผู้ที่จะได้เป็นเจ้าอาวาสหรือ สมภารได้นั้นจะต้องเป็นผู้มีบุญที่ได้สะสมไว้ ส่วนคำว่า พระสังฆาธิการ ในกฎหมายเถรสมาคม หมายถึงพระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ นับตั้งแต่ตำแหน่งเจ้าคณะภาคลงมาจนถึงตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าอาวาส เรียกว่า “พระสังฆาธิการ” และจากแนวคิดและทฤษฎีนี้ สามารถสร้างรูปแบบการบริหารการปกครองคณะสงฆ์ ดังนี้

ภาพประกอบ ๑๙ : รูปแบบการบริหารคณะสงฆ์อนัมนิกายในมิติพุทธศาสนา

สรุปว่า จากรูปแบบการบริหารนี้ จะสามารถขับเคลื่อนองค์กรคณะสงฆ์อนัมนิกายให้ก้าวไปข้างหน้าได้อย่างเหมาะสม และบริหารงานด้านการปกครองได้อย่างเหมาะสม ภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่เปิดกว้างเพื่อการบริหารองค์กรอย่างครบวงจร สร้างความมั่นคงให้กับพระพุทธศาสนา และเพิ่มพุทธศาสนิกได้อย่างต่อเนื่อง ด้วยการเผยแพร่ธรรมแบบเชิงรุก ผ่านองค์กรทางศาสนาของแต่ละนิกาย ด้วยระบบเครือข่าย และระบบสารสนเทศที่ครบวงจร

๔.๒ รูปแบบการบริหารงานด้านศาสนศึกษา

การศึกษาของคณะสงฆ์ในภาพรวม ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ งานด้านศาสนศึกษาในส่วนของพุทธศาสนามหายานในประเทศไทย แม้ว่าพุทธศาสนามหายานอนัมนิกายจะเจ้ามาสู่แผ่นดินสยามประเทศมากกว่า ๒๐๐ ปีแล้วก็ตาม ในภาพรวมและข้อเท็จจริงหลายประการยังไม่ได้พัฒนาให้มีประสิทธิภาพ และสามารถสร้างองค์กรให้มีจุดแข็งได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ โดยเฉพาะงานด้านศาสนศึกษา ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์อย่างน่ามหัศจรรย์ที่สามารถเปลี่ยนกระแสน้ำ ลม แสงอาทิตย์มาเป็นพลังงานไฟฟ้า เปลี่ยนแปลงน้ำมัน แร่ธาตุมาเป็นพลังงานกล พลังงานความร้อน เปลี่ยนแปลงแร่เหล็กมาเป็นรถยนต์ ขุดหินดินทรายมาผสมกันเป็นอาคารสูงใหญ่ เปลี่ยนแปลงพลังงานไฟฟ้าเป็นภาพและเสียงสื่อสารกันไปได้ทั่วโลก การครอบครองความรู้เหล่านี้ก็จะสามารถเป็นมหาอำนาจกำหนดบทบาทวิถีชีวิตของมนุษย์ได้ การปฏิรูปการศึกษาทั่วโลกจึงเกิดขึ้นเพื่อวิจัยในสิ่งใหม่ๆ เกิดสิ่งใหม่ๆ เพื่อให้ประเทศของตนเป็นผู้นำบ้างหรือบางประเทศพยายามปฏิรูปการศึกษาให้ทันต่อเทคโนโลยีก็เป็นเพียงผู้บริโภครที่กระทำตนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ในขณะเดียวกันท่ามกลางความเจริญเติบโตทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ดูเหมือนว่า การต่อสู้ แข่งขัน ดิ้นรน แย่งชิง เอา

รัดเอาเปรียบ ความเห็นแก่ตัว ได้เกิดขึ้นอย่างรุนแรงในสังคมยุคนี้พร้อมกับความเจริญทางวัตถุ ปัญหาความยากจน ปัญหาว่างงาน ปัญหาทุจริตคอร์รัปชัน ปัญหาความหลงต่อการบริโภค จะมีเครื่องมือหลักการ ทฤษฎี วิทยาศาสตร์ใดสามารถหยุดยั้งและเปลี่ยนแปลงความเอารัดเอาเปรียบ ความเห็นแก่ตัว และปัญหาของมนุษย์ลงได้ ความพยายามที่ปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้สามารถแก้ปัญหาบ้านเมืองได้ ในส่วนของพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธ ในฐานะเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมไทย เป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งพุทธศาสนาเป็นประจักษ์ รากเหง้าแห่งความเป็นชาติ และเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมของชาติไทยแต่กระนั้นก็ตาม พุทธศาสนาถูกใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในบทบาทการปกครองประเทศไทยมาตลอดกว่า ๗๐๐ ปี หลายครั้งจึงผสมผสานด้วยลัทธิพราหมณ์และไสยศาสตร์รวมไปถึงความเชื่อที่ปราศจากเหตุผลถูกบ่มเพาะมาเป็นเวลาช้านานในสังคมไทยจนยากที่จะแยกแยะออกจากกันว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่เจือปนอยู่ในศาสนาพุทธ แม้หลักพุทธศาสนาแท้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้ายังตรัสว่า “รู้ตามได้ยาก เห็นตามได้ยาก” จึงเป็นเรื่องถกเถียงกันอย่างมากในสังคม และพากันปฏิบัติอย่างหลากหลายสำนักตามทิวทัศน์ของครูบาอาจารย์ บ้างตีความหลักพุทธศาสนาจนไม่สามารถเข้าถึงได้ในชีวิตสามัญปัจจุบัน บ้างตีความการเข้าถึงหลักพุทธศาสนาอย่างลัดตัดตอนจนละเลยการปฏิบัติในเบื้องต้นไปอย่างน่าเสียดาย หรือบ้างตีความหลักพุทธศาสนาต้องหลบลี้หนีสังคม ปลีกวิเวกอย่างสุดโต่ง สาเหตุเหล่านี้จึงเป็นเหตุหนึ่งให้หลักพุทธศาสนาไม่ถูกยกมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศชาติ และพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งๆ ที่หลักพุทธศาสนานั้นสามารถวัดผลได้

ตามแนวทางหลักวิทยาศาสตร์ การศึกษามีลำดับ มีขั้นตอน มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และบั้นปลาย ที่ใช้ในแวดวงการศึกษาเพื่อเป็นการพัฒนาชีวิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชีวิตที่จะดำเนินไปหรือ มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และเป็นพื้นฐานสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า เพราะการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการขัดเกลาทางสังคมโดยผ่านกระบวนการศึกษาที่ถูกต้องจะเป็นการสร้างบุคลากรที่มีคุณภาพ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเอง พัฒนาครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นการพัฒนาและเป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนาบุคลากร ของชาติ ทำให้พฤติกรรมและการดำเนินชีวิตเป็นไปในทางสร้างสรรค์ สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างผาสุก มั่นคง คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีความรู้คู่คุณธรรม^{๑๓}

พระสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ว่าจะเป็นเถรวาทหรือมหายาน โดยเฉพาะคณะสงฆ์เถรวาทอนันนิกาย ต่างมีหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนาโดยตรง การสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องศึกษาพระปริยัติธรรม ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ เพื่อที่จะสามารถนำพระธรรมคำสั่งสอนทั้งหมด ในพระพุทธศาสนาไปถ่ายทอดให้พระภิกษุรุ่นใหม่ สามเณร พุทธศาสนิกชน ตลอดจนผู้ที่สนใจพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปอย่างมีประสิทธิภาพและไม่ผิดเพี้ยนคำว่า “การศึกษาแปลมาจากพระบาลี ในคำว่า “สิกขา” หรือ “ปริยัติ” แปลว่า การศึกษา หรือ การเล่าเรียน การศึกษาพระปริยัติธรรมหรือการกล่าวว่า พระปริยัติธรรม จึงหมายถึงการศึกษาหรือการเล่าเรียนพระพุทธศาสนาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ในคณะสงฆ์ไทยทั้งพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยเฉพาะคณะสงฆ์อนันนิกาย ก็ยัง

^{๑๓} วังศ์ไทย ศรีจารักษ์, ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๘๒.

ศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมบาลีและสามัญ โดยศึกษาตามหลักสูตรและรายวิชาที่มหาเถรสมาคมรับรองและกำหนดเป็นภาคบังคับให้พระภิกษุสามเณรต้องศึกษาปฏิบัติตาม สอดคล้องกับพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญที่จะต้องปฏิบัติตามอยู่ ๒ ประการหรือสิ่งที่พระเณรต้องทำเรียกว่า “ธรรมา” มี ๒ อย่าง ประกอบด้วย

๑. คณธรรมา หมายถึง การศึกษาธรรมจากพระไตรปิฎก ซึ่งประกอบด้วยพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

๒. วิปัสสนาธรรมา หมายถึง หมายถึงการศึกษาธรรมภาคปฏิบัติ ได้แก่การเจริญภาวนาฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิแน่วแน่แล้วย่อมเกิดปัญญารู้แจ้งธรรมทั้งปวงที่ศึกษาจากพระไตรปิฎก

สมศักดิ์ บุญปู ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยไว้ในบทความ เรื่อง “การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย”ว่า

การศึกษานั้น ได้มีมาพร้อมๆ กับมนุษย์ที่ได้อุบัติขึ้นมาในโลกโดยรู้จักการแก้ปัญหา รู้จัก รับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ตลอดจนแก้ปัญหาขัดแย้งด้วยเหตุและผล รู้จักสำนึกและเข้าใจ ในคุณค่าของสิ่งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏให้เราได้เรียนรู้ในแง่ต่างๆ ตลอดทั้ง สิ่งแวดล้อมสมัยนั้นๆ ด้วย ทั้งนี้เพราะการศึกษาหรือการค้นคว้าทำให้รับรู้เรื่องราวต่างๆ ที่เกิด ขึ้นในโลกตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และสามารถรู้และคาดการณ์ล่วงหน้าในอนาคตได้ นอกจากนั้น การศึกษาไม่ว่าจะเป็นคติโลกหรือศีลธรรม ย่อมเป็นเหตุปัจจัยยกระดับฐานะของตนเองให้สูงขึ้น กว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันด้วย ในที่นี้จะมุ่งถึงเฉพาะการศึกษาทางศีลธรรมหรือศึกษาการพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทยว่าเป็นมาอย่างไร^{๑๔}

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอน หลักคำสอนที่พระองค์ทรงใช้นั้นเป็นการปฏิบัติต่อคำสอนของพราหมณ์ และเป็นการกำจัดความเชื่อถือเรื่องของวรรณะ พระพุทธองค์ไม่ให้ถือเอาชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกความสูง ต่ำ ซึ่งเป็นการละเมิดสิทธิของมนุษย์ พระองค์ให้ถือว่า “ทุกคน ทุกวรรณะเกิดมามีความเสมอภาคกัน จะดี จะชั่ว จะประเสริฐ หรือต่ำทราม เพราะการกระทำ และการประพฤติดีของตนเอง จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร จัณฑาลหรือปุกะก็ตาม ทำดีก็ได้ผลดีเหมือนกัน ทำชั่วก็ได้ผลชั่วเหมือนกัน คนใดปฏิบัติ ธรรมก็ได้ความสงบทางจิต มีความก้าวหน้า ถึงจุดหมายของศาสนาได้เหมือนกัน ชาติกำเนิด ไม่สำคัญ สำคัญที่การฝึกอบรม”^{๑๕}

พระพุทธองค์ทรงนำหลักการนี้มาปฏิบัติให้เกิดผลในรูปสถาบันเพราะทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นและเปิดรับบุคคลทุกวรรณะและนอกรวรรณะ ทุกคนที่เข้ามาเป็นสมาชิกของสถาบันสงฆ์ และมีสิทธิเสมอกันในด้านการปกครองและชีวิตทางสังคม มีข้อกำหนดเพียง ให้แสดงความเคารพกันตามลำดับอายุสมาชิกภาพ มีโอกาสเท่าเทียมกันในการที่จะได้รับการศึกษาอบรมตลอดจนปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุดที่ชีวิตในสังคมสงฆ์ กาลเวลาผ่านไปวัดกลายเป็นสถาบันทางการศึกษาของสังคมและชุมชน เพราะเป็นที่ฝึกหัดอบรม บรรยายกาศภายในวัดรวมถึงวิถีชีวิตของพระสงฆ์ ภายในวัดเป็นบรรยากาศสำหรับ

^{๑๔}สมศักดิ์ บุญปู, การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย. บทความทางวิชาการ, [ออนไลน์] ที่มา <http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=๗๓๑&articlegroup_id=๑๕๗>, (สืบค้น ๒๑/๘/๒๕๕๕).

^{๑๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

ฝึกหัดพัฒนาคนและพัฒนาตนให้เดินไปในวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ตามระบบพัฒนาคน ๓ ด้าน ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่

๑. ฝึกฝนพัฒนาในการแสดงออกทางกายและวาจา (อธิศีล)
๒. ฝึกฝนพัฒนาด้านคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิต (อธิจิต)
๓. ฝึกฝนพัฒนาสมองหรือปัญญา (อธิปัญญา)

ระบบการรับเข้าศึกษาพระพุทธศาสนา ตามพุทธบัญญัติพระวินัย กุลบุตรที่จะเข้า มาสู่สถาบันแห่งนี้ต้องบรรพชาอุปสมบท สามเณรมีอายุ ๗ ปีขึ้นไป พระภิกษุอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป เป็นแบบโรงเรียนกนือนอน ใช้ วัดเป็นสถานศึกษา ชีวิตนักศึกษา ทุกคนเสมอภาคเท่าเทียมกันตามพระวินัย ไม่แบ่งชนชั้นวรรณะด้านปัจจัย ๔ ได้รับการดูแลและอุปถัมภ์โดยพระราชา อำมาตย์ พ่อค้า คหบดี และประชาชนทั่วไป มีเครื่องแบบการแต่งกาย ที่ใช้ผ้าบังสุกุลตามพุทธบัญญัติ เรียบง่าย สะอาด มองแล้วเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา และมีผ้าเพียง ๓ ผืน วัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อกำจัดตัณหา อันเป็นวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ และดำเนินตามมรรคมีองค์ ๘ คือ ทางสายกลางมุ่งเข้าสู่ นิพพาน อันเป็นจุดหมาย สูงสุดของพระพุทธศาสนา มีหลักสูตร คือ “พระสูตรตันตปิฎก พระวินยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก” หลักสูตรนี้ใช้ หลักการท่องจำ เรียกว่า มุขปาฐะ โดยการแต่งเป็นร้อยแก้ว ร้อยกรอง เพื่อสะดวกในการท่องจำ ผู้เรียนจะเลือกเรียนตามความสมัครใจ วิธีสอน สอนด้วยการใช้มุขปาฐะ (ปากเปล่า) สนทนา การบรรยาย การถามตอบ แบบวางกฎข้อบังคับ บทบาทของครู ครูผู้สอนมักเรียกว่า “อุปัชฌาย์ อาจารย์” เป็นผู้มีบทบาทในการสอน ให้การอบรม ให้คำปรึกษา และสอบวัดผลด้วยตนเอง “การศาสนศึกษา หมายถึง ปรีชาปฏิบัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ และมุ่งให้ศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ สีลสิกขา การอบรมกาย วาจา จิตสิกขา การอบรมใจ ปัญญาสิกขา การอบรมกาย วาจา ใจด้วยปัญญา”^{๑๖}

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยปัจจุบัน ทั้งการศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่นๆ เป็นระบบการศึกษาที่เหมาะสมแก่สมณะเป็นกิจการสำคัญอย่างหนึ่งที่คณะสงฆ์จัดให้มีการดำเนินการ ดังที่กำหนดไว้ในอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมตอนหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์” ในระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง ได้กำหนดวิธีดำเนินการควบคุมและส่งเสริมศาสนศึกษาว่า “ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม” ในส่วนของการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคได้กำหนดอำนาจหน้าที่เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นว่า “ควบคุมและส่งเสริมศาสนศึกษา ให้ดำเนินไปด้วยดี” จากข้อกำหนดที่เป็นกฎหมายนี้ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน ได้จัดการศึกษาออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมตามหลักสูตร แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท นักธรรมชั้นเอกถ้าเป็นฆราวาสมี อุปาสก อุปาสิกา หรือแม่ชี ที่ศึกษาเล่าเรียนเรียกว่า ธรรมศึกษา แบ่งออกเป็นธรรมศึกษาชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโท และธรรมศึกษาชั้นเอก การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีตามหลักสูตร แบ่งออกเป็น ๘ ชั้น คือ ประโยค ๑-๒ และเปรียญธรรม ๓-๙

^{๑๖} พระครูปลัดอาทิตย อดตเวที (ซองดี), “การศึกษาแนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการในเขตปกครองภาค ๒”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗.

๒) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา การจัดการเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ โดยกระทรวงประกาศให้เป็นระเบียบว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๑๔ และฉบับปรับปรุงใหม่เมื่อวันที่ ๒ กันยายน ๒๕๓๕ มีทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลายเพื่อให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร ทั้งวิชาสามัญและการศึกษาพระปริยัติธรรมควบคู่กันไปเพื่อให้พระภิกษุสามเณร มีความรู้หลักธรรม และหากพระภิกษุสามเณรเหล่านี้มีความประสงค์จะลาสิกขา ก็สามารถหาวุฒิการศึกษาที่ได้รับไปใช้เพื่อการศึกษาต่อในสถานศึกษาหรือใช้สมัครงานเพื่อประกอบอาชีพได้^{๑๗}

การศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งในส่วนคันถธุระและวิปัสสนาธุระถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงหรือหน้าที่หลักของพระสงฆ์ เป็นการศึกษาเล่าเรียน เพื่อปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อพัฒนาชีวิตโดยดาเนินตามองค์ประกอบของการศึกษาพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

๑) ปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยนับเป็นองค์ประกอบสำคัญโดยความเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติและการศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมนั้นเป็นการศึกษาภาคทฤษฎี คือการศึกษาธรรมวินัย ให้มีความรู้พื้นฐานอย่างแจ่มแจ้ง เพื่อให้เกิดความกระจ่างแจ้งว่าคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ที่จัดเป็นธรรมบทนั้นบ่งชี้ว่าด้วยเรื่องอะไร ถ้าผู้เรียนจะน้อมนาเอาธรรมคำสั่งสอนมาปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางหรือแสงประทีปแห่งชีวิต จาทำอย่างไรและ เมื่อปฏิบัติตามแล้วจะได้ผลอย่างไร เรียกว่า ปริยัติ

๒) ปฏิบัติ ได้แก่ การน้อมนาเอาหลักธรรมคำสั่งสอนที่ได้เรียนรู้ในทางภาคทฤษฎีนั้นมาสู่ภาคปฏิบัติ คือนามมาประพฤติปฏิบัติจริงๆ เพื่อเป็นการอบรมกาย วาจาและใจ กล่าวอีกในหนึ่งก็คือน้อมเอาหลักธรรมที่เรียนรู้แล้วนั้นเป็นแนวทางหรือปทัฏฐานแห่งชีวิตให้เหมาะสมกับฐานของตนเรียกว่า ปฏิบัติ

๓) ปฏิเวธ ได้แก่ ผลของการปฏิบัติธรรมนั้น เช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระอรหันตสาวิกา และพระอริยบุคคล เป็นต้น ผู้ได้รับผลแห่งการปฏิบัติ ซึ่งทำให้ยกฐานะจากปุถุชนธรรมดาขึ้นมาเป็นพระอริยบุคคล การบรรลุธรรมขั้นนั้นๆ ตามภูมิธรรมที่ตนปฏิบัติขึ้นนั้น ไม่มีใครมายกย่องหรือแต่งตั้งให้ แต่การยกฐานะดังกล่าวเป็นโดยอัตโนมัติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือฐานะหรือตำแหน่งแห่งพระอริยเจ้านั้นไม่มีการแต่งตั้งให้จะรู้ได้ด้วยตนเองคือ เป็นปัจเจกตั้ง เวทิตัพโพ วิญญูหิ เรียกว่า ปฏิเวธ^{๑๘}

กรมการศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การศาสนศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ทั้งแผนกธรรมบาลี แผนกสามัญศึกษา รวมทั้งการส่งเสริมพระภิกษุสงฆ์สามเณรศึกษาพระปริยัติธรรมทุกๆ วิธีที่ไม่ขัดแย้งต่อพระธรรมวินัย”^{๑๙}

ปัจจุบันการศึกษาของภิกษุสงฆ์แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

^{๑๗} พระยุดธนา รมณียธมโม (แก้วกัณหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัตองค์คณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๑.

^{๑๘} พระมหาศักดิ์พิชิต ฐานสิทโธ (ชัยดี), “ศึกษาบทบาทการเผยแผ่พุทธธรรมของพระวิสุทธาธิปดี(วีระภทฺทจารี)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓๙-๔๑.

^{๑๙} กรมการศาสนา, *คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๑.

๑. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมสนามหลวงแผนกธรรม มีหลักสูตร คือ นักธรรม จัดสำหรับพระสงฆ์ สามเณรและธรรมศึกษาจัดสำหรับคฤหัสถ์ สำหรับหลักสูตรนักธรรมแบ่งเป็น นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโทและนักธรรมชั้นเอก ส่วนหลักสูตรธรรมศึกษา แบ่งเป็น ธรรมศึกษาชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโทและธรรมศึกษาชั้นเอก

๒. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเรียนบาลีไวยากรณ์แล้วเรียนแปลภาษาบาลีเป็น ภาษาไทยและแปลภาษาไทยเป็นภาษาบาลี เพราะว่าภาษาบาลี เป็นภาษาที่รักษาหลักพระธรรมวินัย ของพระพุทธศาสนา เหตุที่พระปริยัติธรรมคือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอื่นๆบรรจุอยู่ในคัมภีร์ ซึ่งเป็นภาษาบาลีทั้งสิ้น แม้จะแปลเป็นภาษาไทยแล้วก็แปลแบบไทยบาลี ประสงค์จะรู้อย่างถูกต้อง ชัดเจนทั้งภาษาบาลีไม่ได้ ชั้นเรียนแผนกบาลีใช้นักธรรมเป็นองค์จำกัดสิทธิ โดยแบ่งเป็น ๙ ชั้น คือ บาลี ไวยากรณ์ ชั้นประโยค ๑ - ๒ ชั้นประโยค ๓ หรือ ป.ธ.๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ และ ๙ ผู้สอบได้ประโยค ป.ธ.๓ ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระมหาเปรียญ ทรงตั้งเป็น “พระมหา” “สามเณรเปรียญ” ชั้นประโยค ๑ - ๒ ได้รับ วุฒิบัตร ชั้นประโยค ป.ธ.๓ - ๘ ได้รับประกาศนียบัตรและพัดยศ ชั้นประโยคป.ธ.๙ ได้รับปริญญาบัตร และพัดยศ เป็นปริญญาตรีทางศาสนาและถ้าสามารถสอบชั้นประโยค ๙ ได้ในขณะที่เป็นสามเณรทรงพระ กรุณาโปรดให้การอุปสมบทเณรรูปนั้น อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ เรียกว่า “บวชนาคหลวง” ผู้สอบได้ เปรียญธรรม ๙ ประโยคถ้าอยู่ในสมณเพศได้รับนิยัตินัดเท่ากับพระราชอาคันตุกะชั้นสามัญ

๓. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ ศึกษา เป็นโรงเรียนที่วัดจัดตั้งขึ้นในวัดหรือธรณีสงฆ์หรือที่ดินของมูลนิธิทางพระพุทธศาสนา โดย กรมการศาสนาให้ การอุปถัมภ์ จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อให้ การศึกษาแก่พระสงฆ์ สามเณร ทั้งวิชาสามัญและการศึกษาพระปริยัติธรรมควบคู่กันไป เพื่อที่ว่าหาก พระสงฆ์ สามเณรเหล่านี้มีความประสงค์จะลาสิกขาก็สามารถนำวุฒิการศึกษาที่ได้รับไปใช้ เพื่อ การศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐหรือใช้สมัครงานประกอบอาชีพได้

๔. การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ดำเนินการในสองสถาบัน คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราช วิทยาลัย^{๒๐}

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การศาสนศึกษา หมายถึง การศึกษาพระปริยัติธรรมและการศึกษาอื่นอันสมควรแก่สมณะ การศึกษาของสงฆ์แต่เดิมนั้นเริ่มต้นมา แต่สมัยพุทธกาลและบุคคลที่เข้ามาสู่สังฆมณฑลในครั้งพุทธกาลตามประวัติความเป็นมาส่วนมาก มักจะ ได้รับการศึกษาทั้งคฤหัสถ์และคฤหัสถ์มาเป็นอย่างดี ตามลัทธิศาสนาในสมัยนั้น เป็นต้นว่าเรียน จบไตรเพทมาก่อนการศึกษาของสงฆ์ในสมัยพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่มี ๒ ประการ คือ

๑. คันถะธูระ คือ ธูระฝ่ายคัมภีร์ กิจด้านการเรียน

๒. วิปัสสนาธูระ คือ ธูระฝ่ายเจริญวิปัสสนา กิจด้านการบำเพ็ญภาวนาหรือเจริญพระ กรรมฐาน ซึ่งรวมทั้งสมณะด้วยเรียกรวมเข้าในวิปัสสนาโดยฐานเป็นส่วนคลุ่มย^{๒๑}

^{๒๐} กรมการศาสนา, ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง ชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓ - ๑๔.

^{๒๑} พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๗๗.

สรุปว่า การศาสนศึกษา เป็นการจัดการศึกษาให้กับพระภิกษุ สามเณร ได้มีโอกาสศึกษา พระปริยัติธรรมและวิชาการต่างๆ ทุกๆ วิธี ซึ่งมีตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษา โดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย การศาสนศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับภิกษุสงฆ์สามเณรที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาทั้งในระยะสั้น ระยะยาว เพราะอย่างน้อยที่สุดควรได้เรียนรู้พอเป็นแนวทางนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ภายหลังจากที่พระภิกษุสามเณรนั้นลาสิกขาไปแล้ว เช่น หลักคหิปฏิบัติการศึกษาฝ่ายพุทธจักรนั้น จะเน้นถึงองค์ประกอบของหลักของธรรม ๓ ประการ คือ ปรีชา ประณีต ปฏิภาณ และมุ่งศึกษาตามหลักธรรม ๓ ประการ คือ ๑) การฝึกหัดอบรมกาย วาจาให้เรียบร้อย เรียกว่า สิลสิกขา ๒) การฝึกหัดอบรมจิตให้สงบแน่วแน่เป็นสมาธิเรียกว่า จิตตสิกขา ๓) การหัดอบรมปัญญา ให้รู้แจ้งแทงตลอดสภาวะความเป็นจริงถึงขั้นบริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เรียกว่า ปัญญาสิกขา สิกขาทั้ง ๓ ประการนี้เรียกว่า ไตรสิกขาได้แก่ สิล สมาธิ และปัญญานี้ คือการศึกษาของกุลบุตร ผู้บวชเป็นพระภิกษุสามเณรเพื่อให้เข้าถึงจุดมุ่งหมายปลายทางของการบวชคือพระนิพพาน อันเป็นธรรมชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ระบบการศึกษาแบบเถรวาท (พุทธศักราช ๑-๕๐๐) รูปแบบการศึกษามี ๒ ลักษณะ คือ คันถธุระและวิปัสสนาธุระ โดยมีสำนักต่างๆ ที่มีการดำเนินการศึกษาอย่างอิสระต่อกัน บางสำนักเน้นพระสูตรต้นตะ บางสำนักเน้นพระวินัย แต่เมื่อใดแต่ละสำนักก็มีความ เข้าใจพุทธธรรม และปฏิบัติแตกต่างกันมาก คณะสงฆ์ก็จะขอพึ่งอำนาจรัฐให้เข้ามาจัดทำสังคายนา เป็นครั้งคราวไป เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของพระพุทธศาสนา ระบบการศึกษาพุทธศาสนาแบบมหายาน (พุทธศักราช ๖๐๐-๑๔๐๐) มีประเด็นศึกษา ๒ ประเด็น คือ

๑. สำนักปรัชญาพุทธ (พุทธศักราช ๖๐๐-๙๐๐) การเกิดขึ้นของมหายานทำให้การศึกษาใน พระพุทธศาสนาเปลี่ยนไปจากรูปแบบของศาสนาสู่ระบบปรัชญา เกิดสำนักทางปรัชญาเด่น ๆ ขึ้น ๒ สำนัก คือ ก. สำนักมหายิมิกะ ผู้ก่อตั้ง คือ นาคารชุน (พุทธศักราช ๗๐๙ - ๗๓๙) ผลงานที่สำคัญ คือ “มหายิมิกาสตอร์” หรือ “มหายิมิการิกา” ให้ตรรกศาสตร์ ความคิดที่ว่องไว กล้าหาญ แนวคิดที่สำคัญเน้น “ศูนยตา” มีอิทธิพลทั่วชมพูทวีปและขยายออกนอกเขตประเทศ, ข. สำนักโยคาจารย์ ผู้ก่อตั้งคือ ท่านอสังคะและท่านวสุพันธ์ (พุทธศตวรรษที่ ๙) ผลงานที่สำคัญคือ อภิธรรมโกศะ, มหายานสัมปรีครหะ และประภะระอารยวาจา แนวคำสอนเป็นจิตนิยม

๒. มหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา (พุทธศักราช ๑๐๐๐-๑๗๐๐) ในช่วงนี้ วัดซึ่งเดิมเป็น ศูนย์รวมของผู้ฝึกฝนอบรมตนเองอยู่แล้วได้พัฒนามาเป็นสถาบันทางการศึกษา โดยสืบทอดคุณลักษณะกลุ่มของสาวกของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สังฆะ” คือชุมชนแห่งการเรียนรู้ ราว พุทธศักราช ๙๐๐ วัด หลายวัดได้ร่วมกันดำเนินการทางการศึกษา จนกลายเป็นระบบมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาขึ้นและขยายรูปแบบการให้การศึกษากว้างขวางขึ้น มหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงได้แก่ นาลันทา วัลภี โอทานตะปุระ วิกรมศิลา โสมปุระ มีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ มีผู้เข้า ศึกษาหลายหมื่นคน มีหลักสูตร มีการวัดผลประเมินผล

๓. ระบบการศึกษาแบบตันตระ (พุทธศักราช ๑๒๐๐-๑๗๐๐) ซึ่งมีพัฒนาการมาตามลำดับคือ

๑) มัณฑรยาน/รหัสยาน ลักษณะสำคัญคือพราสอน บ่นมนตร์และลงเลขยันตร์ ให้ เกิดความศักดิ์สิทธิ์เป็นทางรอดพ้นจากทุกข์

๒) วัชรยาน นับถือฉานิพุทธและพระโพธิสัตว์ นำคัมภีร์ ของฮินดูต้นตระกูลมานับถืออ่อนวอน ผู้เข้าอยู่ในองค์นิรมิตเทวีเป็นผู้เข้าสู่นิพพาน

๓) กาลจักร นับถือ เหมือนสองอย่างแรก เพิ่มการเซ่นผีเข้าด้วย ถือว่าการอ่อนวอนบูชาจะสำเร็จประสพสุขได้^{๒๒}

ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในภาพรวมตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ เป็นกฎหมายปฏิรูปการศึกษาของชาติในยุคโลกาภิวัตน์ การจัดการศึกษาโดยสถาบันศาสนาได้ถูกกำหนดไว้ในมาตรา ๑๒ ๑๘ และมาตรา ๑๙ ให้รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้รักษาระเบียบนี้ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๘ กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ออกกฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยสถาบันพระพุทธศาสนา พุทธศักราช ๒๕๔๘ ซึ่งออกตาม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติตามมาตราดังกล่าวข้างต้น โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒๒ ตอนที่ ๕๔ ลงวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๔๘ มีรายละเอียดตามกฎหมายกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยสถาบันพระพุทธศาสนา พุทธศักราช ๒๕๔๘ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๔๕ และมาตรา ๑๒ แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ อันเป็นพระราชบัญญัติที่มีบทบัญญัติบางประการ เกี่ยวกับการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ซึ่งมาตรา ๒๙ ประกอบกับมาตรา ๕๐ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติให้กระทำได้โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการออกกฎกระทรวงไว้ ดังต่อไปนี้ ข้อ ๑ ในกฎกระทรวงนี้ “โรงเรียน” หมายความว่า สถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา “สำนักศาสนศึกษา” หมายความว่า สถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมหรือพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามที่มหาเถรสมาคมประกาศกำหนด “สำนักเรียน” หมายความว่า สถานศึกษาที่จัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมหรือ พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ซึ่งเป็นสำนักเรียนในเขตกรุงเทพมหานคร และสำนักเรียนคณะจังหวัด ตามที่มหาเถรสมาคมประกาศกำหนด ข้อ ๒ ให้สถาบันพระพุทธศาสนามีสิทธิจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานแก่พระภิกษุและสามเณร ในโรงเรียน สำนักศาสนศึกษา และสำนักเรียน การจัดตั้ง ยุบ รวม เลิกและการดำเนินการของโรงเรียน สำนักศาสนศึกษา หรือสำนักเรียน ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่มหาเถรสมาคมประกาศกำหนด ข้อ ๓ การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยสถาบันพระพุทธศาสนา แบ่งเป็นระดับ ดังต่อไปนี้ (๑) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย คณะสงฆ์อันมีสิทธิในการบริหารจัดการสถานศึกษาตามศักดิ์และสิทธิตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และควรกำหนดขอบเขตและรูปแบบในการจัดการศึกษาให้องค์กรทางคณะสงฆ์อันมีนิกาย ดังนี้

๑) ผู้รับผิดชอบต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรจะสร้างระบบและส่งเสริมให้มีบุคลากรด้านการศึกษาที่มีประสิทธิภาพในการดำเนินการ เพราะมหาเถรสมาคมที่เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาคณะสงฆ์นั้น ปรากฏว่าไม่สามารถที่จะตอบสนองต่อการณ์คณะสงฆ์มีการดำเนินการแต่อย่างใด และในแง่ของผู้ทำหน้าที่ในการจัดการศึกษาคณะสงฆ์นี้ สามารถพิจารณาได้ในหลายลักษณะ โดยพัฒนาศักยภาพบุคลากรในองค์กรอย่างเป็นระบบ วางนโยบายด้านการศึกษาให้ครอบคลุมทุกๆ

^{๒๒}เสมศักดิ์ บุญบุ, การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๓.

ความจำเป็นขององค์กร ส่งเสริมสนับสนุนด้านเงินทุน ให้บุคลากรในองค์กรได้รับการพัฒนาตามหลักคำสอนในพุทธศาสนาเถรวาทหรือฝ่ายมหายานก็ได้

๒) ผู้บริหารด้านการศึกษาคณะสงฆ์อนัมนิกาย คือ ต้องมองจุดมุ่งหมายของการศึกษาให้ตรงกัน ระหว่างฝ่ายบริหารการปกครองว่า การศึกษาของพระสงฆ์ในองค์กรเป็นเรื่องของศาสนาเพื่อศาสนา ขณะที่ความจำเป็นในการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วไปเป็นไปเพื่อสืกออกไปประกอบอาชีพ เช่น ในอดีตที่ผ่านมา เป็นเรื่องของศาสนาเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสังคมเป็นส่วนใหญ่ ผู้ได้รับการศึกษาที่ถูกต้องจะเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม มีคุณสมบัติตามที่ชาติต้องการ เป็นการเพิ่มศักยภาพให้กับองค์กร และเป็นผู้ทราบซึ่งในหลักคำสอน

๓) คุณสมบัติของผู้รับผิดชอบด้านการศึกษาของสงฆ์อนัมนิกาย ด้านวิยวุฒิและคุณวุฒินับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญ เพราะที่ผ่านมาผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดการศึกษาขององค์กรคณะสงฆ์อนัมนิกายล้วนเป็นพระเถระที่มีวิยวุฒิมาก ตลอดจนการที่ได้รับการศึกษาตามระบบเก่า จึงไม่สนับสนุนการจัดการศึกษาที่เห็นว่าขัดแย้งกับแนวคิดของตนและไม่มองดูสภาพบริบททางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปแล้ว จึงทำให้การจัดการศึกษาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร และไม่เอื้อให้มีการพัฒนาที่สมบูรณ์แบบ

๔) ผู้ที่ได้รับการศึกษา จะเห็นได้ว่ากลุ่มบุคคลที่เป็นผู้เข้ามารับการศึกษาของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ คือ ผู้ที่ตกหล่นจากระบบการศึกษาของรัฐ ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่ขาดโอกาสทางการศึกษา ทำให้ความต้องการสนองตอบทางด้านการศึกษานั้นไม่สอดคล้องกับระบบการจัดการศึกษาคณะสงฆ์

๕) การยึดติดกับระบบการจัดการศึกษาคณะสงฆ์เอง ก็เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การศึกษาคณะสงฆ์เกิดความล้มเหลวในปัจจุบัน เพราะการยึดติดอยู่กับของเดิม ไม่ยอมให้มีการปรับปรุงใดๆ ไม่ว่า หลักสูตร แบบเรียน วิธีการสอน และการจัดการศึกษาเพราะขาดพื้นฐานความรู้ ที่เป็นสมัยใหม่ทำให้ต้องยึดเกาะอยู่กับฐานความรู้เดิมของตนเองและไม่กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงเพราะกลัวต่อสภาพการณ์ที่ตนไม่คุ้นเคยและปราศจากความรู้^{๒๓}

การที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งสังคัมสงฆ์เพื่อให้เป็นสังคัมแห่งการเรียนรู้ พระภิกษุทุกรูปที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาจะต้องเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพราะต้องสมาทานสิกขา ประพฤติ ปฏิบัติ ส่วนสิกขาทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสำหรับตน คำว่า สิกขา หมายถึง การศึกษา ส่วนสิกขาบท หมายถึงเรื่องที่จะต้องศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติตาม

พระภิกษุทั้งหลายที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาจึงมีฐานะเป็นนักศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ยังเป็นพระเสขะบุคคล คือบุคคลที่จะต้องศึกษาเรียนรู้ ฝึกฝน อบรมและพัฒนาตนเองอยู่เสมอ ดังนั้นในอดีตจึงมีประเพณีไทยที่เรียกว่า “บวชเรียน” คือบวชแล้วจะต้องศึกษาเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองสู่ความเป็นบัณฑิต คือมีปัญหาที่สามารถพึงได้ซึ่งประเพณีการบวชเรียนนี้เป็นสิ่งที่ชาวไทยยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยเหตุนี้ภาระหน้าที่ความรับผิดชอบต่อการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและการให้ความรู้หรือแสงสว่างทางปัญญาแก่ประชาชนจึงเป็นสิ่งที่วัดมีอาจปฏิเสธได้ ซึ่งวัดเองได้ดำเนินการในส่วนนี้มาเป็นระยะเวลานานจนเป็นที่ประจักษ์และยอมรับด้วยดีในหมู่ประชาชนชาวไทย แม้ปัจจุบันบทบาททางด้านการศึกษาของวัดจะมีได้เป็นไปอย่างกว้างขวางเหมือนในอดีตที่ผ่านมา เพราะสภาพสังคมที่

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

เปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่ถึงกระนั้นวัดยังคงไว้ซึ่งสาระและความสำคัญทางการศึกษาอย่างมั่นคงเสมอมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินการทางการศึกษาแก่บุคลากรในวัดนั้น^{๒๔}

การศาสนศึกษา หมายถึง การศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่นๆ อันควรแก่สมณะเป็นกิจการสำคัญอย่างหนึ่งที่คณะสงฆ์จัดให้มีการดำเนินการ ดังที่กำหนดไว้ในอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมตอนหนึ่งว่า ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา ของคณะสงฆ์ และในระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางก็ได้กำหนดวิธีดำเนินการควบคุมและส่งเสริมศาสนศึกษาว่า “ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม และในส่วนของการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคก็ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นว่า ควบคุมและส่งเสริมศาสนศึกษา ให้ดำเนินไปด้วยดี แต่ปัญหาสำคัญ คือ จนถึงปัจจุบันนี้มหาเถรสมาคมก็ยังไม่ได้มีการวางระเบียบกำหนดวิธีดำเนินการไว้แต่อย่างใด สภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยปัจจุบัน จึงกล่าวได้ว่ามีปัญหาในการดำเนินการแทบทุกด้าน

ระบบการศึกษามีหลายระบบ แต่ละระบบก็มีสังกัดที่แตกต่างกัน และแต่ละสังกัดก็ไม่เชื่อมโยงถึงกัน ไม่เกื้อกูลกัน ไม่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ต่างคนต่างทำกันไปคนละทิศละทาง บางทีก็ขัดแย้งกัน สร้างความขัดแย้งทั้งในจิตใจของพระภิกษุสามเณรที่เล่าเรียน และสร้างความขัดแย้งในการดำเนินการโดยทั่วไป ทำให้ขาดเอกภาพในการศึกษาไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รวมถึงการขาดองค์กรที่จะรับผิดชอบในการบริหารและการดำเนินการโดยตรงและขาดเงินทุนขาดครูที่จะเป็นบุคลากรดำเนินการ การจัดการศาสนศึกษาของสงฆ์เป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาส ซึ่งมีตำแหน่งเรียกว่า เจ้าสำนักเรียน การจัดการเรียนการสอนและการบริหารสำนักเรียน วัดและท้องถิ่นดำเนินการเองโดยคณะกรรมการการศึกษาคณะสงฆ์ไม่ได้เข้าไปดูแล และไม่มีกฎระเบียบว่าด้วยการบริหารสำนักเรียน การจัดการศึกษาจึงเป็นเรื่องของแต่ละวัดที่ดำเนินการเอง วัดใดที่มีเจ้าอาวาสเอาใจใส่เป็นกิจธุระด้านการเรียนการสอนของวัดนั้นก็จะเป็นไปด้วยดี ส่วนวัดที่เจ้าอาวาสไม่ให้ความสนใจก็ปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม ทำให้ในท้องถิ่นห่างไกลจากตัวเมืองหรือชนบท บางพื้นที่ไม่มีการเรียนการสอน^{๒๕}

การศึกษาของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ปรากฏเฉพาะในเมืองใหญ่ๆ หรือเมืองหลวงเท่านั้น ทุกวันนี้พูดได้ว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาตามยถากรรม กล่าวคือต้องขวนขวายศึกษาเอง ขณะที่หลักสูตรการศึกษาก็ก้าวหลังขาดการพัฒนาทั้งเนื้อหา วิธีการเรียน การสอน และอุปกรณ์ สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าเกิดจากปัจจัยหลักๆ อยู่ ๒ ประการ คือ

๑. ปัจจัยภายนอกองค์กรคณะสงฆ์ การจัดการศึกษาคณะสงฆ์นั้นปัจจัยภายนอกนับเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่ง ที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของการจัดการศึกษาคณะสงฆ์ ทั้งนี้เพราะการที่องค์กรคณะสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงจึงทำให้ส่งผลกระทบต่อ ซึ่งปัจจัยภายนอกองค์กรคณะสงฆ์สามารถพิจารณาได้ ดังนี้

^{๒๔} พระมหาทรงชัย บุรณพิสุทธิ์, “บทบาทของวัดในเขตชุมชนเมืองในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (นครปฐม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า ๕๒.

^{๒๕} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), *ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๔๕.

๑) การเปลี่ยนแปลงทางบริบทของสังคมไทย โดยเฉพาะในช่วง ๑ ศตวรรษ ที่ผ่านมา นับว่าส่งผลต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก เพราะความเจริญแบบตะวันตกนั้นได้นำสถาบันต่างๆ แบบใหม่เข้ามารับเอาบทบาทเดิมของวัดไปดำเนินการเอง ทำให้การศึกษาจากวัดไม่ได้รับความนิยม และนอกจากนั้นก็มีการแยกระบบการศึกษาออกจากกันในสมัย ร. ๖ คือ ฝ่ายรัฐก็รับเอาการศึกษาของประชาชนมาจัดการเสียเอง แล้วปล่อยให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาไปตามลำพังซึ่งยังคงยึดจารีตเดิมเป็นหลัก

๒) การที่รัฐไม่ประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ได้อย่างทั่วถึง เพราะภายหลังจากที่รัฐได้แยกเอาการศึกษาไปดำเนินการเอง แต่เมื่อเวลาผ่านไปปรากฏว่าเห็นได้ว่ารัฐไม่สามารถที่จะจัดการศึกษาได้ครอบคลุม และเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ของประเทศได้อย่างทั่วถึงทำให้บางส่วนต้องเข้ามาพึ่งระบบการศึกษาของคณะสงฆ์^{๒๖}

๓) ประเพณีสำคัญของสังคมไทย คือ ประเพณีที่วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาเล่าเรียนของชุมชนในอดีตที่มีพระสงฆ์เป็นครูผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน ทำให้เกิดประเพณีสืบทอดกันคือการบวชเรียน ของคนในสังคมไทยประเพณีส่วนนี้ สำหรับชาวบ้านในชนบทยังคงมองเห็นอยู่ แม้ว่าอาจจะไม่ถึงขั้นเป็นศูนย์กลางเหมือนแต่ก่อน พอรู้สึกว่าเป็นช่องทางหรือที่พึ่งแหล่งสุดท้าย^{๒๗}

๒. ปัจจัยภายในองค์กรคณะสงฆ์ ปัจจัยภายในองค์กรคณะสงฆ์ไทยนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการจัดการศึกษาคณะสงฆ์โดยตรง ซึ่งสามารถพิจารณาได้ในหลายลักษณะ คือ

๑) ในด้านผู้รับผิดชอบต่อการจัดการศึกษาคณะสงฆ์ ที่ขาดประสิทธิภาพในการดำเนินการ เพราะมหาเถรสมาคมที่เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาคณะสงฆ์นั้น ปรากฏว่าไม่สามารถที่จะตอบสนองต่อการณ์คณะสงฆ์มีการดำเนินการแต่อย่างใด และในแง่ของผู้ทำหน้าที่ในการจัดการศึกษาคณะสงฆ์นี้ สามารถพิจารณาได้ในหลายลักษณะ คือ

(๑) ในด้านทัศนคติของผู้จัดการศึกษาคณะสงฆ์ คือ การมองจุดมุ่งหมายของการศึกษาไม่ตรงกัน ระหว่างพระเถระฝ่ายบริหารและพระหนุ่มเถรน้อย พระเถระฝ่ายบริหารมุ่งให้การศึกษาพระสงฆ์เป็นเรื่องของศาสนาเพื่อศาสนา ขณะที่ความจำเป็นในการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วไปเป็นไปเพื่อรับราชการ เช่น ในอดีต หรือเป็นเรื่องของศาสนาเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสังคม หรือเพื่อตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมเสียเป็นส่วนใหญ่

(๒) คุณสมบัติของผู้จัดการศึกษาของสงฆ์ วิญญูและคุณุณินนับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของผู้จัดการศึกษาคณะสงฆ์ เพราะที่ผ่านมาผู้รับผิดชอบจัดการศึกษาของสงฆ์ล้วนเป็นพระเถระที่มีวิญญูมาก ตลอดจนการที่ได้รับการศึกษาตามระบบเก่า จึงไม่สนับสนุนการจัดการศึกษาที่เห็นว่าขัดแย้งกับแนวคิดตนแต่ไม่มองดูสภาพบริบททางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปแล้ว จึงทำให้การจัดการศึกษาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร^{๒๘}

^{๒๖} พระไพศาล วิสาโล, พระธรรมปิฎก กับอนาคตของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนวัฒนธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๑.

^{๒๗} พระราชวรเมธี (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ปัญหาที่รอทางออก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๔-๕.

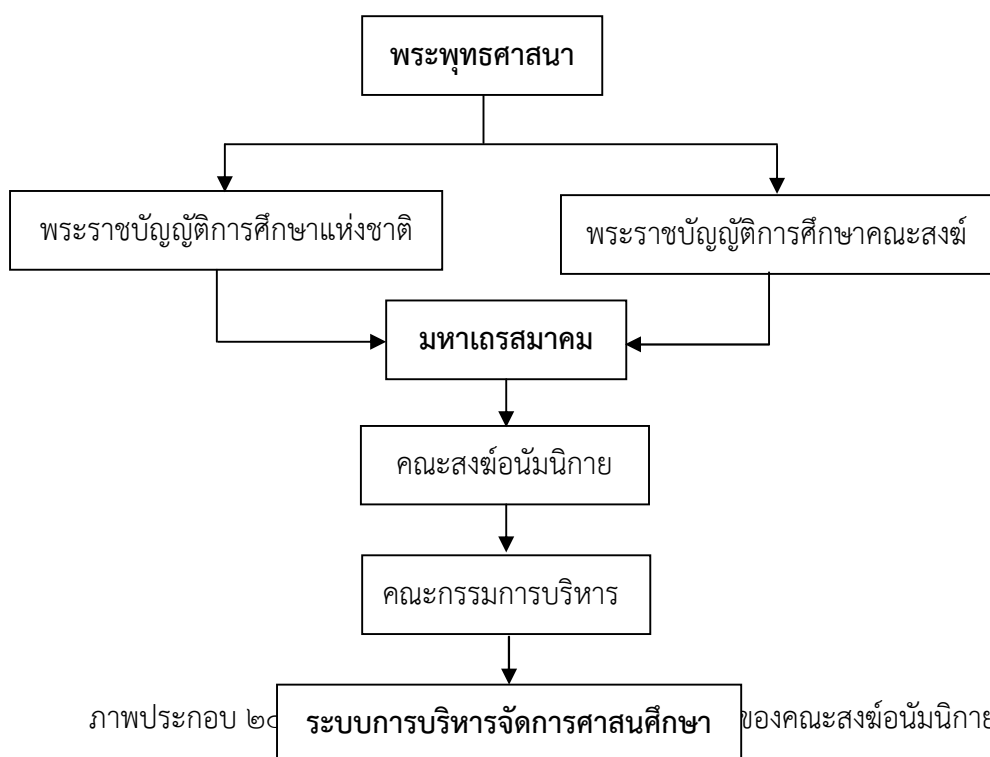
^{๒๘} พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, “การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (นครปฐม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

๒) ในด้านผู้รับการศึกษา จะเห็นได้ว่ากลุ่มบุคคลที่เป็นผู้เข้ามารับการศึกษาของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ คือ ผู้ที่ตกหล่นจากระบบการศึกษาของรัฐ ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่การขาดโอกาสทางการศึกษา ทำให้ความต้องการสนองตอบทางด้านการศึกษานั้นไม่สอดคล้องกับระบบการจัดการศึกษาคณะสงฆ์

๓) การยึดติดกับระบบการจัดการศึกษาคณะสงฆ์เอง เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้การศึกษาคณะสงฆ์เกิดความล้มเหลวในปัจจุบัน เพราะการยึดติดอยู่กับของเดิม ไม่ยอมให้มีการปรับปรุงใดๆ ไม่ว่า หลักสูตร แบบเรียน วิธีการสอน และการจัดการศึกษา เพราะขาดพื้นฐานความรู้ ที่เป็นสมัยใหม่ทำให้ต้องยึดเกาะอยู่กับฐานความรู้เดิมของตนเองและไม่กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงเพราะกลัวต่อสภาพการณ์ที่ตนไม่คุ้นเคยและปราศจากความรู้ อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะมีการปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยนั้น มีมาโดยตลอด นับตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ ที่มีการจัดการเรียนบาลีแบบ ๙ ประโยค โดยเน้นการใช้คัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักสูตรแทนพระไตรปิฎก และต่อมาในรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดให้มีการปรับปรุงหลักสูตรปริยัติธรรมแบบบาลีและรวมถึงรูปแบบวิธีการเรียน การสอนให้มีความทันสมัยยิ่งขึ้น แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าระบบที่ว่าทันสมัยนี้ได้ถูกปล่อยปละละเลยไม่มีการพัฒนาต่อจนกลายเป็นของเก่าในที่สุด

การให้การศึกษาด้านพระพุทธศาสนาแก่ประชาชน โดยการผลิตตำรับตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาเผยแพร่ นับเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งส่วนหนึ่งซึ่งจะทำให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงและเจริญแพร่หลาย เพราะประชาชนที่ได้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจถูกต้องตามหลักธรรมที่น่าเสนอแล้ว ย่อมเกิดศรัทธาเชื่อมั่นและปัญญาครอบงำในการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งจะส่งผลให้ได้รับผลเป็นความสุขความเจริญร่มเย็นในชีวิตทั้งมีความเคารพอุทิศตนเสียสละเพื่อทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญยั่งยืนยิ่งขึ้นไป โครงสร้างการบริหารองค์กรคณะสงฆ์อนัมนิกายด้านต่างๆ โดยเฉพาะโครงสร้างด้านการศึกษาเมื่อเทียบกับระบบการศึกษาในภาพรวมทางสังคม มีการเปลี่ยนแปลง มีการใช้เทคโนโลยีมากขึ้น กำหนดให้ครูอาจารย์เป็นผู้บริหารมีอาชีพในการ กำหนดวิธีการและเครื่องมือในการวัดจริยธรรม คุณธรรม และวัดคุณภาพทั้งภายในและภายนอก ในการประกันคุณภาพทางการศึกษา ส่วนในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้ ให้ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ต่างๆ ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน เมื่อการศึกษาทางโลกมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และมีความตระหนักที่จะนำศีลธรรมเข้าไปแก้ปัญหาของสังคม เช่น รัฐบาลได้ สนับสนุนให้พระเป็นครูสอนศีลธรรมในโรงเรียนทั่วประเทศเป็นต้น กระบวนการจัดการ ศึกษาของคณะสงฆ์โดยเฉพาะพระปริยัติธรรมทั้งแผนกบาลีและแผนกธรรม จึงควรที่จะมีการ เปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้เข้าเป็นระบบ เพื่อจะได้รองรับเด็กที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ สามารถ เข้ามาศึกษาในคณะสงฆ์ และสามารถเทียบโอนกันได้ก็จะทำให้เด็กที่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา อยู่แล้ว ได้ศึกษาทั้งฝ่ายธรรมและฝ่ายโลกควบคู่กันไป และเป็นการสร้างศาสนทายาทและเปิดโอกาสให้เป็นทางเลือกใหม่ในการศึกษาของชาติ เพราะเหตุว่าการเรียนในโรงเรียนทั่วไปนั้นจะมี ปัญหาเรื่องยาเสพติด เรื่องคุณธรรมจริยธรรม ถ้าเข้ามาบวชเรียนในวัด พระจัดการดูแลให้ คือ จัดศาสนศึกษาซึ่งเป็นการจัดการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรที่เข้ามาบวชเรียนเพื่อเป็นทางเลือก หนึ่งของผู้ต้องการให้ลูกของตนเองมีคุณธรรมและจริยธรรม เข้ามาบวชเรียนเพื่อที่จะเป็นพลเมืองดีของชาติ และรัฐจะต้องให้การสนับสนุนด้านงบประมาณเหมือนโรงเรียนทั่วไป สิ่งสำคัญ ผู้บริหารคณะสงฆ์อนัมนิกาย จะต้องเร่งพัฒนาหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์โดยเฉพาะหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ที่สามารถรักษาสาระหลักสูตร เดิม

ไว้และสามารถเทียบโอนผลการเรียนกับการจัดการศึกษาสามัญทั่วไปของรัฐ มิฉะนั้นในทศวรรษหน้า คณะสงฆ์อัมมิกายจะเกิดวิกฤติขาดแคลนผู้เข้ามาบวชเรียนและสืบต่อพระพุทธศาสนาอย่างรุนแรง และศาสนทายาทที่มีความรู้ความสามารถจะหมดไป ส่งผลให้คณะสงฆ์อัมมิกายในประเทศไทยต้องหยุดการเจริญเติบโตในทุกๆ ด้าน เพราะการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกธรรมและบาลี นอกจากจะเป็นการศึกษาหลักสูตรคำสั่งสอนแล้ว ยังได้ชื่อว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาไว้อีก ด้วยโดยเฉพาะการศึกษาภาษาบาลี เพราะถ้าไม่รู้ภาษาบาลีแล้ว ก็จะมีผู้ใดสามารถรู้และเข้าใจพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎก ถ้าขาดความรู้เรื่องพระไตรปิฎกแล้ว พระพุทธศาสนาก็ต้องเสื่อมสูญไปด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์ของไทยทุกๆ พระองค์จะเป็นองค์ผู้ศาสนูปถัมภกตั้งแต่โบราณมา ทรงทำนุบำรุงสนับสนุนฐานันดรพระราชทานราชูปการต่างๆ มีนิตยภัต และด้านอื่นๆ จัดให้มีวิธีการสอบพระปริยัติธรรมเพื่อให้ปรากฏต่อชาวโลกทั่วไปว่า พระภิกษุสามเณรรูปใดมีความรู้มากน้อยแค่ไหน เพียงใด เมื่อปรากฏว่าพระภิกษุสามเณรรูปใดมีความรู้ถึงขั้นที่กำหนดไว้ พระมหากษัตริย์ก็ทรงยกย่องภิกษุสามเณรรูปนั้นให้เป็นมหาปาเรียน (ปัจจุบันเรียกว่า มหาเปรียญธรรม) ครั้นอายุพรรษาถึงขั้นเถรภูมิ ก็ทรงตั้งให้มีสมณศักดิ์ในสังฆมณฑล ตามควรแก่คุณธรรมและความรู้เป็นครูอาจารย์สั่งสอนพระปริยัติธรรมสืบๆ กันมาจนบัดนี้ จากแนวคิดนี้ สามารถสร้างเป็นรูปแบบการบริหารจัดการด้านศาสนศึกษา ได้ดังนี้

สรุปในภาพรวมว่า การบริหารจัดการงานด้านศาสนศึกษา ต้องวางระบบการบริหารให้สอดคล้องกับ หลักการและแนวคำสอนในพุทธศาสนา และสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติการศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งแผนกธรรมและบาลี ตลอดจนการศึกษาพระปริยัติสามัญ วางระบบให้มีผู้บริหารด้านการศึกษาที่มีตำแหน่งเฉพาะเพื่อให้การศึกษาล่องตัว พร้อมกับการสนับสนุนด้านงบประมาณของรัฐ ตามความเหมาะสม โดยยึดหลักไตรสิกขา ตามหลักคำสอนในพุทธศาสนาเป็นเกณฑ์

๔.๓ รูปแบบการบริหารงานด้านการศึกษาสงเคราะห์

งานด้านการศึกษาสงเคราะห์ “หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุน จุนเจือการศึกษาอื่นนอกจากศาสนศึกษาหรือสถาบันการศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษาเล่าเรียน”^{๒๙} การศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้ ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และการจัดการศึกษาในการเตรียมความพร้อม แก่เด็กปฐมวัย ได้แก่ ศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ในวัด โรงเรียน เอกชน การกุศลของวัด การมอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนนักศึกษา

ตามระเบียบทางคณะสงฆ์ได้กำหนดให้การศึกษาสงเคราะห์เป็นกิจของคณะสงฆ์ โดยแบ่งเป็น ๒ ประการ^{๓๐} คือ

๑. การศึกษาอื่นนอกจากการศาสนศึกษาที่พระสงฆ์ดำเนินการเพื่อสงเคราะห์ประชาชนหรือพระภิกษุสามเณร และในปัจจุบันนี้การศึกษาสงเคราะห์ของคณะสงฆ์จัดได้ถึง ๔ ประเภท คือ

๑) โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา วัดหรือมูลนิธิในวัดจัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลเด็กและเยาวชนที่ยากจนบางแห่งมีนักเรียนเฉพาะชาย-หญิง เรียนร่วมกันกับภิกษุสามเณร ปัจจุบันโรงเรียนประเภทนี้ สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

๒) โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ ตั้งตามพระราชประสงค์ และอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์และอยู่ในสังกัดของคณะกรรมการการศึกษาเอกชนปัจจุบันมีจำนวน ๓ แห่ง คือ โรงเรียนวัดศรีจันทร์ จังหวัดสมุทรปราการ โรงเรียนวัดบึงเหล็กจังหวัดนครพนม และโรงเรียนนันทบุรีวิทยา จังหวัดน่าน

๓) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งให้การศึกษอบรมปลูกฝังศีลธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชนสอนเฉพาะ วันอาทิตย์ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์จัดตั้งขึ้นตามความคิดและการนำของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเพื่อให้แก่นักเรียนนักศึกษา ได้มาเรียนพระพุทธศาสนาในวันที่สถานศึกษาของฝ่ายราชอาณาจักรหยุดเรียนตามแบบสากล นอกจากจะสอนธรรมแก่เด็ก ศูนย์แห่งนี้ยังได้ทบทวน วิชาสามัญที่เรียนตาม

^{๒๙} พระครูปลัดอาทิตย์ อตฺถเวที (ซองดี), “การศึกษาแนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการในเขตปกครองภาค ๒”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, หน้า ๘๐.

^{๓๐} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, *คู่มือครูจริยศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๒), หน้า ๕-๖.

หลักสูตรการศึกษาปกติของตอนที่โรงเรียน เช่นวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ภาษาอังกฤษ อันเป็นการชักจูงให้นักเรียนได้มาเรียนพุทธศาสนา

๔) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็ก ตลอดจนเตรียมความพร้อมด้านร่างกาย อารมณ์สังคมและสติปัญญาส่งเสริมให้ภิกษุได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมเพิ่มขึ้นและเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันก็ยังดำเนินการ เพื่อรับเด็กซึ่งเป็นบุตรหลานชาวบ้าน ที่อายุยังไม่ครบเกณฑ์การเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาตามกฎหมายมาช่วยคณะสงฆ์กำหนดการศึกษาสงเคราะห์เป็นกิจของคณะสงฆ์ แบ่งเป็น ๒ ประการ คือ

(๑) การศึกษาอื่นนอกจากการศาสนศึกษาที่พระสงฆ์ดำเนินการเพื่อสงเคราะห์ประชาชนหรือพระภิกษุสามเณร และในปัจจุบันนี้การศึกษาสงเคราะห์ของคณะสงฆ์จัดได้ถึง ๔ ประเภท คือ

(๑) โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา วัดหรือมูลนิธิในวัดจัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลเด็กและเยาวชนที่ยากจนบางแห่งมีนักเรียนเฉพาะชาย-หญิง เรียนร่วมกันกับภิกษุ สามเณร ปัจจุบันโรงเรียนประเภทนี้ สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

(๒) โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ ตั้งตามพระราชประสงค์และอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์และอยู่ในสังกัดของคณะกรรมการการศึกษาเอกชนปัจจุบันมีจำนวน ๓ แห่ง คือ โรงเรียนวัดศรีจันทร์ จังหวัดสมุทรปราการ โรงเรียนวัดบึงเหล็กจังหวัดนครพนม และโรงเรียนนันทบุรีวิทยา จังหวัดน่าน

(๓) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งให้การศึกษอบรมปลูกฝังศีลธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชนสอนเฉพาะวันอาทิตย์ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์จัดตั้งขึ้นตามความคิดและการนาของมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งเพื่อให้นักเรียนนักศึกษา ได้มาเรียนพระพุทธศาสนาในวันที่สถานศึกษาของฝ่ายราชอาณาจักรหยุดเรียนตามแบบสากล นอกจากจะสอนธรรมะแก่เด็กศูนย์แห่งนี้ยังได้ทบทวน วิชาสามัญที่เรียนตามหลักสูตรการศึกษาปกติของตอนที่โรงเรียน เช่นวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ภาษาอังกฤษ อันเป็นการชักจูงให้นักเรียนได้มาเรียนพุทธศาสนา

(๔) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็ก ตลอดจนเตรียมความพร้อมด้านร่างกาย อารมณ์สังคมและสติปัญญาส่งเสริมให้ภิกษุได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมเพิ่มขึ้นและเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดดำเนินการมาตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๑๗ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันก็ยังดำเนินการ เพื่อรับเด็กซึ่งเป็นบุตรหลานชาวบ้าน ที่อายุยังไม่ครบเกณฑ์การเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาตามกฎหมายมาช่วยเลี้ยงฝึกหัดมารยาทให้คุ้นเคยกับวัดและพระตั้งแต่เด็กสอนหนังสือง่ายๆ เบื้องต้นที่ไม่เกินกำลังของสมองที่เด็กจะเรียนได้และให้รู้จักสวดมนต์ ไหว้พระ

๒. การสงเคราะห์เกื้อกูลแก่การศึกษา สถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาส่วนการจัดการศึกษาสงเคราะห์โดยวิธีอื่น จากการศาสนศึกษาหรือการสงเคราะห์สถาบันการศึกษาหรือการสงเคราะห์บุคคลผู้กำลังศึกษา พระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล

รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส จะดำเนินการทั้งเป็นการส่วนตัว หรือเป็นการคณะสงฆ์ได้ ซึ่งถือว่าการศึกษาเป็นผลดีแก่ประเทศชาติ และผลสะท้อนถึงพระภิกษุสงฆ์โดยตรง การสงเคราะห์การศึกษา ควรดำเนินการได้ ดังนี้

- ๑) ตั้งทุนสงเคราะห์การศึกษาชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา
- ๒) ช่วยพัฒนาสถานการศึกษา
- ๓) ช่วยเหลือด้านอุปกรณ์การศึกษา
- ๔) ช่วยเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษา

การศึกษาสงเคราะห์ นอกจากจะจัดแก่เด็กและเยาวชนให้มีสถานที่เรียนหนังสือแล้วภิกษุสงฆ์ยังให้ความสงเคราะห์การศึกษาแก่เด็กและเยาวชนผู้กำลังศึกษาในสถานที่ศึกษาทั่วประเทศ อาทิ ตั้งทุนสนับสนุนการศึกษาแก่นักเรียนและนักศึกษา ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ทุกระดับชั้น ได้แก่ ชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษาและอุดมศึกษาช่วยพัฒนาสถานศึกษาช่วยเหลืออุปกรณ์การศึกษา และช่วยเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษาวัดและพระสงฆ์จึงเป็นสถาบันที่มีส่วนในการช่วยเหลือเด็กและเยาวชนของชาติในด้านการศึกษา เป็นสถานอบรมบ่มนิสัยเด็กและเยาวชนมาทุกยุคทุกสมัย โดยเฉพาะเด็กที่ยากจนขาดคนดูแล และกาฬโรคได้อาศัยสถาบันสงฆ์เป็นผู้อุปการะ เป็นเหตุให้เด็กและเยาวชนได้ใกล้ชิดพระศาสนาและเป็นโอกาสให้ภิกษุสงฆ์ได้พัฒนาทรัพยากรของชาติตั้งแต่วัยเด็กเพื่อจะได้เป็นผู้ใหญ่ที่พึงปรารถนาของสังคมต่อไปการศึกษาสงเคราะห์ถือว่าเป็นบทบาทและภารกิจของภิกษุสงฆ์ที่สำคัญประการหนึ่งกล่าวคือ เป็นการสงเคราะห์ประชาชนด้านการศึกษาให้มีความรู้ความสามารถที่จะดำรงตนและดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลและการช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษา หรือสถาบันการศึกษาอื่น นอกจากการศาสนศึกษา หรือบุคคล ผู้กำลังศึกษาโดยแบ่งออกเป็น ๕ ประเภทคือ

๑. โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา
๒. โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา
๓. โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์
๔. โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์
๕. โรงเรียนอบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด^{๓๑}

การศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจนเจือ หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจนเจือการศึกษาอื่นนอกจากศาสนสถานหรือสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาเล่าเรียนเป็นการสงเคราะห์คนหรือประชาชนให้ได้รับการศึกษา โดยอาศัยศาลาหรือเสนาสนะใดๆ ของวัดเป็นโรงเรียนหรือพระสงฆ์ วัด และคณะสงฆ์ให้การสนับสนุนแก่สังคม การศึกษาสงเคราะห์นับเป็นบทบาทที่สืบเนื่องมาจากบทบาทเดิมของ วัดและพระสงฆ์ไทยในอดีต นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย “ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นต้นมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่รัฐและคณะสงฆ์จัดการศึกษาร่วมกันเพื่อให้การศึกษาแก่คนในสังคม จนกล่าวได้ว่าในสังคมไทยแบบเดิมวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยเฉพาะในด้านการศึกษา ชุมชนหนึ่งมีลักษณะ

^{๓๑} บุญศรี พานะจิตต์, ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพริกหวานกราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐.

การปฏิบัติภารกิจที่ครบจบสิ้นในตัว วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นสมบัติของทุกคนในชุมชน จึงทำหน้าที่ให้การศึกษาลดชีวิตแก่สมาชิกทุกคนในชุมชนนั้น”^{๓๒}

แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พุทธศักราช ๒๔๗๕ เป็นต้นมา “การจัดให้ประชาชนได้ศึกษาเล่าเรียนเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบโดยตรงของรัฐ พระสงฆ์แม้จะมีบทบาทด้านการศึกษาก็เพียงช่วยสอนในโรงเรียนประชาบาลอยู่บ้าง แต่ต่อบทบาทเหล่านี้ก็ค่อยๆ ลดน้อยลงตามลำดับ จนถึง พุทธศักราช ๒๕๐๐ รัฐบาลผลิตครูได้มากขึ้นก็ไม่ได้อาราธนาพระสงฆ์เป็นครูสอนวิชาสามัญในโรงเรียนอีก คงมีแต่การอาราธนาพระสงฆ์ไปสอนศีลธรรมในโรงเรียนบ้าง เป็นผู้อุปการะโรงเรียนบ้าง การศึกษาของรัฐที่พระสงฆ์ วัดและคณะสงฆ์ยังคงมีส่วนช่วยอยู่ก็เป็นในด้านการศึกษาสงเคราะห์เท่านั้น”^{๓๓} การจัดการศึกษาสงเคราะห์ที่วัดและพระสงฆ์ จัดให้มีการบริการแก่สังคมตามความมุ่งหมายของการศึกษาของรัฐ ที่มีการดำเนินกิจการอยู่ในปัจจุบัน สามารถแยกออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. การจัดการศึกษาเป็นโรงเรียนตามแผนการศึกษาแห่งชาติ ให้นักเรียนและพระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ได้แก่ การจัดโรงเรียนปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา โรงเรียนราษฎร์ การกุศลของวัด โรงเรียนวัดสอนเด็กก่อนเกณฑ์ วิทยาลัยและมหาวิทยาลัยสงฆ์

๒. การสงเคราะห์ให้เด็กและประชาชนได้รับการศึกษา ในสถาบันศึกษาของรัฐหรือเอกชนตามแผนการศึกษาแห่งชาติ เช่น การเป็นผู้นำในการตั้งโรงเรียนในชนบทที่ตั้งวัดการให้สร้างสถานศึกษาในบริเวณวัด การให้ใช้หรือให้เช่าที่วัดหรือที่ธรณีสงฆ์ในการสร้างสถานศึกษาของรัฐหรือท้องถิ่น การเป็นผู้อุปการะโรงเรียนต่างๆ การให้การอุปถัมภ์แก่เด็กวัด

๓. การสอนศีลธรรมแก่นักเรียน นักศึกษา ในระบบโรงเรียน ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ เช่น การสอนธรรมศึกษา การสอนศีลธรรม การจัดหน่วยนพกะ การใช้หน่วยงานพระธรรมทูตและหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในการเผยแผ่ศีลธรรมในโรงเรียน และสถานศึกษาต่างๆ

สรุปว่า ระบบการศึกษาในโรงเรียนของประเทศเปลี่ยนไป มีการขยายฐานการศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓ และการศึกษาก็เน้นประสบการณ์ตรงเป็นส่วนมาก เด็กและเยาวชนจะต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ เพื่อศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ในระยะเวลาที่เปลี่ยนระบบการเรียนนี้ จึงทำให้ระบบโรงเรียนที่พระสงฆ์ วัด และคณะสงฆ์จัด ต้องประสบปัญหาในด้านการบริหารการจัดการ เช่น โรงเรียนพุทธศาสนาวินาศหลายโรงเรียนต้องประสบปัญหานักเรียนขาดเรียน เนื่องจากใช้เวลาในระบบโรงเรียนสามัญเป็นส่วนใหญ่ จึงไม่อาจทนระบบการเรียนการสอนในห้องเรียนในวันอาทิตย์ได้ หรือการที่โรงเรียนต้องขาดนักเรียน การศึกษาสงเคราะห์เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไปเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลแก่เด็กและเยาวชนของชาติทั้งด้านการศึกษาการอบรมสั่งสอนการให้ที่อยู่อาศัยอาหารรวมทั้งการทำให้เด็กมีความอบอุ่นและมีความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาประชากรของประเทศให้เป็นกำลังคนที่มีคุณภาพประสิทธิภาพในการรักษาความมั่นคงของชาติอย่างยิ่ง และสร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติอย่างยิ่ง ซึ่งบทบาทพระสงฆ์ไทย ได้ทำหน้าที่จัดการศึกษาและให้การศึกษแก่คนไทยตั้งแต่อดีตมาแล้วเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นสภาพการณ์ต่างๆ เปลี่ยนไปทำให้บทบาท

^{๓๒} พระยยุทธนา รมณียธมโม (แก้วกันหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, หน้า ๑๑๐.

^{๓๓} มานพ พลไพรินทร์, คู่มือการบริหารกิจการคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ชุดิมาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๓๖-๒๓๘.

และหน้าที่ของพระสงฆ์ลดลงก็คงเหลือแต่การศึกษาสงเคราะห์เท่านั้น ดังนั้น การศึกษาสงเคราะห์คือการให้การสงเคราะห์แก่รัฐในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน อนึ่งมหาเถรสมาคมยังได้ให้ความสำคัญของการศึกษาสงเคราะห์โดยประกาศ เรื่องการตั้งทุนสงเคราะห์แก่นักเรียนนักศึกษา โดยกำหนดข้อบัญญัติในเรื่องการตั้งทุนว่า การตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียนชั้นประถมศึกษาให้เป็นไปตามกุศลเจตนาของวัดทั้งหลายที่มีกำลังและสามารถจะจัดทำได้ พระสงฆ์เห็นความจำเป็นที่บุตรหลานของประชาชนในท้องที่ของวัดนั้นจะต้องมีโรงเรียนให้เรียน ก็ช่วยกันชักชวนนาประชาชนช่วยสร้างโรงเรียนขึ้นในวัดเพื่อให้บุตรหลานของชาวบ้านได้เล่าเรียน รัฐบาล ก็ให้สงฆ์ให้ช่วยรับภาระจัดโรงเรียนและเป็นครูสอนนับเป็นการศึกษาสงเคราะห์ของวัดและพระสงฆ์ ตั้งแต่แรกที่รัฐเริ่มจัดการศึกษา

๔.๔ รูปแบบการบริหารงานด้านการเผยแผ่

ในการแสดงธรรมนั้น พระพุทธองค์ทรงมีหลักในการแสดงธรรมหรือกุศโลบายในการแสดงธรรมคือ ทรงแสดงธรรม เพื่อให้ผู้ฟังได้เกิดความซาบซึ้งและเกิดความรู้อันยิ่ง และเห็นเป็นจริงในหัวข้อธรรมที่พวกเขาเหล่านั้นควรทราบควรรู้ ที่สำคัญคือบุคคลเหล่านั้นจะต้องมีพื้นฐานทางธรรมและมีสติปัญญา มีบารมีพอที่จะช่วยให้พวกเขาสามารถรู้สามารถเห็นตามความเป็นจริงตามที่ได้ทรงแสดงไว้ จึงทำให้จำแนกการแสดงธรรมของพระองค์อยู่ในลักษณะ ๓ ประการ

๑) อาณาเทศนา เป็นบทบัญญัติที่ทรงแต่งขึ้น เพื่อเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานภาพของความเป็นพุทธบริษัทในหมู่นั้นๆ มีบทกำหนดเป็นโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดข้อที่ทรงห้าม และไม่ทำตามข้อที่ทรงประทานพุทธานุญาตไว้

๒) อนุโลมเทศนา หรือโวหารเทศนา เป็นพระธรรมเทศนาทรงหลากหลายคล้อยตามพื้นเพจริต อธิยาศัย วาสนาบารมีของคนฟัง คนฟังในขณะนั้นๆ สามารถได้รับผลด้วยพระธรรมเทศนาระดับใดก็ทรงแสดงในระดับนั้น

๓) ปรมัตถเทศนา เป็นการแสดงความจริงที่แท้จริงขององค์ธรรม ๔ ประเภท

(๑) จิต เจตสิก คือ กุศล อกุศล

(๒) อธิยากฤตที่เกิดขึ้นปรุงแต่งแห่งจิตของคน ให้เปลี่ยนแปลงตามอำนาจของธรรมเหล่านั้น

(๓) รูป คือ สิ่งที่สามารถสัมผัสได้ด้วย ตา หู จมูกลิ้นกาย ทั้งหยาบ กลาง ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้

(๔) นิพพาน คือ ผลสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ที่พัฒนาจิตเข้าถึงความดังเพลิงกิเลส เพลิงทุกขได้อย่างแท้จริง^{๓๔}

กุศโลบาย ๑๐ ประการประกอบการสอนของพระพุทธองค์ คือ^{๓๕}

๑) การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบ คำอธิบายและการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อความได้ง่ายและชัดเจนช่วยให้ผู้ฟังจำได้แม่นยำ เห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลินตามไปด้วย ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น เช่น

^{๓๔} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตภาโณ), นิเทศธรรม(แสงสว่างกลางใจ), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แปด ลิปเจ็ด (๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๙ - ๑๕๐.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๑ - ๖๓.

เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่าคนมีความปรารถนาดีอยากช่วยทำประโยชน์ แต่หากขาดปัญญาและผู้ที่เราจะช่วยนั้นเขาไม่ต้องการให้ช่วย เมื่อไปช่วยคนเช่นนั้นอาจทำลายประโยชน์ให้เสียหายได้ ก็ทรงเล่านิทานชาดกเรื่องหนึ่งประกอบการบรรยายให้ผู้เรียนเข้าใจ พระพุทธองค์ทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายและเห็นได้จากคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป

๒) การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา คำอุปมาช่วยทำให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมให้เห็นเด่นชัด หรือแม้เปรียบเทียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรมก็ช่วยให้มีความหมายหนักแน่นยิ่งขึ้นเช่นตรัสว่า “ภูเขาศิลาล้วนเป็นแท่งที่ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยแรงลมฉันใดบัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะคำนิทานและสรรเสริญฉันนั้น”^{๓๖}

๓) การใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบันเพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบ หากจะใช้อุปกรณ์การสอนบ้าง ก็จะมีอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ ต่างๆ ที่ผู้คนใช้ประกอบอาชีพกันอยู่แล้ว เช่น ยานพาหนะมีรถและเกวียน พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้อุปกรณ์การสอนในการแสดงธรรมเช่นกัน โดยใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นเองเป็นอุปกรณ์การสอน ในกรณีสอนผู้เรียนที่มีอายุน้อยจะต้องอาศัยความเข้าใจจากวัตถุที่เป็นรูปธรรมซึ่งจะทำให้เข้าใจได้ง่ายกว่านามธรรม พระองค์ก็จะสอนด้วยวัตถุสิ่งของ ดังมีปรากฏในจุฬารุโรวาทสูตร^{๓๗} ว่า วันหนึ่งพระองค์เสด็จไปยังที่อยู่ของสามเณรว่า “ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหล้อยู่หน่อยหนึ่งในภาชนะนี้ไหม” สามเณรว่าหุลกราบทูลว่า เห็นพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมแห่งความเป็นสมณะเหล้อยู่หน่อยเหมือนกับน้ำนี้แหละ” แล้วทรงคำถามภาชนะน้ำนั้นเสียตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะที่คว่ำนี้ไหม” สามเณรตอบว่าเห็น จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ความเป็นสมณะของเขาก็ชื่อว่าคว่ำไปหมดแล้วเหมือนกัน” และทรงหมายภาชนะนั้นขึ้น แล้วตรัสว่า บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่คุณธรรมแห่งสมณะของเขาก็ว่างเปล่าเหมือนภาชนะน้ำนั้นเหมือนกัน” ในการสอนสามเณรนี้ บางครั้งก็ทรงใช้วิธีการทายปัญหา ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งสำหรับเด็ก เช่น เรื่องสอนธรรมยาก แก่สามเณรโดยปรากฏในสามเณรปัญหสูตร^{๓๘} ว่า “อะไรเอ่ยมีอย่างเดียว อะไรเอ่ยมีสองอย่าง อะไรเอ่ย มีสามอย่าง”

๔) การทำเป็นตัวอย่างหรือสาธิตให้ดู วิธีสอนที่ได้ผลดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรมก็คือการที่ผู้สอนทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องใช้คำพูด เป็นลักษณะการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัตินั้นเป็นไปในลักษณะการที่เป็นผู้สอนที่ดี การสอนโดยการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกติของพระองค์นั่นเอง ซึ่งพระองค์ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มีเช่น ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้ามีพระอรหันต์ตามเสด็จ ได้เสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วงนอนจมกองมูลและคูของตนอยู่ไม่มีผู้พยาบาลดูแลรักษาจึงเสด็จเข้าไปหาจัดการทำความสะอาดให้ จัดหาที่นอนให้โดยเรียบร้อยเสร็จแล้วจึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ และตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายไม่มีมารดาไม่มีบิดาเมื่อ

^{๓๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๒๕.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๕-๑๓๒/๑๒๓-๑๓๓.

^{๓๘} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๔/๒-๓.

เจ็บป่วยลง ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะทำการรักษา ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดคิดจะบำรุงอุปถัมภ์เราขอให้ผู้นั้นพยาบาลรักษาพาเถิด”^{๓๙}

๕) การใช้ภาษาและความหมายของคำใหม่ วิธีนี้เป็นเรื่องความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ จะเห็นว่าบางครั้งบุคคลที่เข้าเฝ้าย่อมรับภาษพระองค์ด้วยคำพูดต่าง ๆ ที่รุนแรง พระองค์ก็ทรงยอมรับคำบริภาษนั้นแล้วทรงแปลความหมายเสียใหม่ แล้วอธิบายให้เป็นเรื่องที่ต้งาม เช่นกรณีของเวรัญชพรหมณ์และสีหเสนบดีผู้รับแผนการทำลายมาจากนิครนถ์นาฏบุตร มีในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาศัพท์ที่มีอยู่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้เหมือนกัน แต่ทรงกำหนดความหมายเสียใหม่ และเป็นการทำให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบด้วยว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิดอย่างไร คำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟบูชายัญ เหล่านี้ซึ่งเป็นคำที่ใช้ในลัทธิที่เป็นศาสนาอื่น แต่มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วย แตกต่างกันไป คือ ความหมายแปลกกันออกไปเป็นอย่างใหม่

๖) อุบายการเลือกคนและเลือกปฏิบัติเป็นรายบุคคล ในการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาขึ้น การเลือกคนถือว่าเป็นอุบายสำคัญอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าเมื่อทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ว่าจะเผยแผ่ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้น พระองค์ก็ทรงเลือกคนก่อนว่าควรที่จะแสดงธรรมแก่ใครก่อน จะต้องคำนึงถึงพื้นฐานหรือภูมิปัญญาที่เป็นความรู้เดิมของผู้ฟังธรรมด้วย จึงจะทำให้ได้รับผลประโยชน์ตามเป้าหมาย ครั้งแรกทรงเลือกพระดาบสทั้งสองได้เสียชีวิตไปแล้ว จึงทรงเลือกบุคคลผู้สมควรอีกต่อไป จนกระทั่งเห็นว่าสมควรแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก่อน เพราะท่านเหล่านั้นมีปัญญาคะลั่งสมมาสามารถที่จะตรัสรู้ตามได้จึงเสด็จไปแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ก่อน และเริ่มประกาศพระสัจธรรมตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาและก็ได้ผลตามที่คิดไว้นั้นจริง จะเห็นว่าพระองค์ทรงมีกุศโลบายในการประกาศเผยแผ่ที่ได้ผลดียิ่ง เพราะทรงเลือกบุคคลที่สมควรจะสดับธรรมก่อน อีกประการหนึ่ง ในการสั่งสอนคนแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละหมู่คณะ พระองค์ทรงเริ่มต้นกับบุคคลที่เป็นประมุขหรือผู้เป็นใหญ่ในกลุ่มคนนั้นๆ ก่อน เช่น พระมหากษัตริย์หรือหัวหน้าเจ้าลัทธิ เป็นต้น ตัวอย่างตอนประกาศศาสนาที่กรุงราชคฤห์ครั้งแรก พระองค์เข้าหาหัวหน้าคณาจารย์ก่อน เช่นพวกขฤลิ ๓ พี่น้อง คือ อูเรวากัสสสะปะนทีกัสสปะ และคยาภัสสปะ และเข้าหาประมุขของแคว้นแคว้นมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นต้น ทำให้การประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาประสบผลสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว และเป็นการยืนยันสนับสนุนถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์อีกด้วย ในการทรงบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระองค์ก็ทรงแผ่ขยายพระญาณคอยสอดส่องดูแลบุคคลผู้ควรโปรดในวันนั้นในเวลาใกล้รุ่งก่อนแล้วจึงค่อยเสด็จไปโปรด เป็นการให้ความสนพระทัยเป็นรายบุคคลไปซึ่งนับว่าได้ผลดีกว่าการสอนแบบไม่มีเป้าหมายและเมื่อแสดงธรรมในที่ประชุมใหญ่ ทรงคัดเลือกบุคคลที่จะเอาใจใส่เป็นพิเศษในคราวนั้นๆ พร้อมกับแสดงธรรมให้บุคคลในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์เป็นที่น่าพอใจไปด้วย

๗) การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนหรือนักเผยแผ่ที่ดีจะต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะและโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม อินทรีย์ยังไม่แก่กล้าพอ ต้องอดทนรอเวลาและโอกาสก่อน ไม่ข่มเขาโคขืนให้กลืนหญ้า แต่ก็ต้องคอยหาโอกาสอยู่เสมอ ไม่ทอดอาลัยหรือทอดอวยเสียก่อน หากเมื่อใดมีโอกาสก็ต้องมีความฉับไวเข้าประชิดทันที ไม่ปล่อยให้ประโยชน์ผ่านเลยไปเปล่า เรื่องเช่นนี้พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างที่ดีมาก จะแสดงธรรมทุกครั้งพระองค์ก็ทรงรอจังหวะและโอกาสเหมือนกันเช่น ครั้งหนึ่งในวันมาฆปุรณมี พระองค์ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันมหาวิหาร พระสงฆ์

^{๓๙}วิ.ม. (ไทย) ๕/๑๖๖/๒๒๖-๒๒๙.

สาวกจำนวน ๑,๒๕๐ รูปมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น ระองค์เห็นว่าเป็นโอกาสที่เหมาะสม จึงแสดง โอวาทปาติโมกข์แก่พระสงฆ์เหล่านั้น เพื่อเป็นหลักการของพระพุทธศาสนา และให้พระสงฆ์นำไปปฏิบัติ เป็นหลักยึดถือร่วมกันเพื่อให้เป็นไปในแนวเดียวกัน เพราะพระสงฆ์เหล่านั้นจำเป็นต้องแยกย้ายกันไปประกาศเผยแผ่พระศาสนา

๘) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดต้นหามาจะทูลเสีย ก็ จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ แต่กลวิธีใดที่จะให้การสอนได้ผลดีที่สุดก็จะทรงใช้กลวิธีนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติไม่รู้สู้กว่าแพ้ บางคราวเมื่อเห็นสมควรแพ้ก็น้อมแพ้มเพื่อให้ผู้เรียนรู้สู้ว่าเขา เก่ง บางคราวสมควรข่มก็ต้องข่ม บางครั้งสมควรโอนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม เมื่อเห็นสมควรขัดก็ต้อง ขัด เห็นสมควรคล้อยตามก็ต้องคล้อย ขณะใดเห็นสมควรปราบก็ต้องปราบ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ ตอนหนึ่งว่า “ดูก่อนเกสรี เราย่อมฝึกบุรุษที่ควรฝึกด้วยวิธีอ่อนละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธี ที่ทั้งอ่อนละมุนละไมและทั้งรุนแรงบ้าง

๙) การลงโทษและการให้รางวัล มีคำกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณเอาไว้บทหนึ่งว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีเพียงนี้โดยไม่ต้องใช้อำนาจ” นั่นก็หมายความว่า การใช้อำนาจขู่ บังคับลงโทษ ไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า อย่างไรก็ตามการลงโทษของพระพุทธเจ้า มีเหมือนกัน คือการลงโทษตนเองซึ่งมีทั้งทางธรรมและทางวินัย เพราะมีบทบัญญัติที่วางไว้เป็นกฎระเบียบพึง ประพฤติอยู่แล้ว และบทบัญญัติเหล่านั้นของพระองค์ทรงวางเอาไว้โดยเห็นความชอบร่วมกันของสงฆ์ พร้อมทั้งมีบทกำหนดลงโทษไว้เบ็ดเสร็จ เมื่อผู้ใดล่วงละเมิดก็ถือว่าเป็นการทำผิดต่อส่วนรวม ต้องถ่ถอน ความผิดของตน มิฉะนั้นจะไม่เป็นที่ยอมรับของหมู่สงฆ์ ส่วนในทางธรรมภิกษุที่อบรมสั่งสอนไม่ได้จริงๆ พระองค์เห็นว่าเมื่อไม่ควรเป็นผู้ยอมให้ว่ากล่าวตักเตือนก็ทรงให้สงฆ์ใช้วิธีลงพรหมทัณฑ์ คือไม่พูด ไม่คบ หาสมาคมด้วย ส่วนการให้รางวัล ก็ใช้วิธีการกล่าวชมเชยยกย่อง ส่วนมากเป็นไปในรูปแบบยอมรับคุณ ความดีของบุคคลนั้นๆ ที่ได้กระทำความดี เช่น กล่าวชมโดยธรรม บางครั้งก็ยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ คือเป็นผู้เลิศกว่าผู้อื่นเพื่อให้ผู้นั้นเกิดความมั่นใจในการปฏิบัติดีและการกระทำความดีของเขา แต่ไม่ได้ เอาความแก่นั่นไปชมคนอื่น บางครั้งก็ทรงชมเอาไว้เพื่อแก้การเข้าใจผิดอาจจะมีเกิดขึ้นได้ ให้ทำในสิ่งที่ ถูกต้องเท่านั้น

๑๐) กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาที่เกิดขึ้นอาจต่างครั้งต่างวาระกันย่อมมีลักษณะ แตกต่างกันไปไม่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้านั้นพระองค์ทรงอาศัยปฏิภาณไหวพริบ คือ ความสามารถเฉพาะตัวในการประยุกต์หลักการวิธีการและเทคนิคต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมแก่ผู้เรียน

ปัจจุบัน พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นศาสนาที่มีคนไทยนับถือเป็นจำนวนมากที่สุด โดยที่ พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่จนเป็นที่เคารพเลื่อมใส รวมทั้งพระมหากษัตริย์และฝ่ายปกครองล้วนได้ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตลอด จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีอิทธิพลหล่อหลอมจิตใจของคน ไทยจนมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างจากชาติอื่นๆ พอสมควร

พระพุทธศาสนาที่ประดิษฐานมั่นคงในประเทศไทยมี ๒ นิกาย ได้แก่ นิกายเถรวาท หรือมหายาน และนิกายเถรวาทโดยมีลักษณะที่ผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์และความเชื่อ ดั้งเดิมเกี่ยวกับผีสงเทวดา พระพุทธศาสนาได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมของไทยในด้านต่างๆ ทั้ง ทางจิตใจ บุคลิกภาพของคนไทย รวมทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น โบสถ์วิหาร เจดีย์ พระพุทธ ปฎิมากรเป็นต้น พระพุทธ ศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองในสมัยสุโขทัย ต่อเนื่องมาถึงอยุธยา และ มาเริ่มเสื่อมโทรมลงเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้แก่พม่า จนกระทั่งพระเจ้าตากสินมหาราช

กอบกู้เอกราช และตั้งราชธานีใหม่ที่กรุงธนบุรีจึงได้ฟื้นฟูศาสนาขึ้นมาใหม่เป็นปีกแผ่นแต่ก็ยังไม่สำเร็จผลจนมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงจัดระเบียบการปกครองสงฆ์ ทรงตั้งกรมสังฆการีขึ้นให้มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลพระสงฆ์โดยตรง ปัจจุบันรูปแบบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงเป็นการปกครองโดยมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรของสงฆ์ทำหน้าที่ดูแลผู้รับผิดชอบและบริการกิจการของสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร^{๕๐}

บทบาทของพระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อสังคม ในแง่ปฏิบัติทางศาสนาเป็นความเชื่อและวิถีชีวิตของคนไทยในสังคมไปอย่างเดียวกัน เสริมสร้างให้คนมีความเป็นเอกภาพและมีการผสมผสานเผ่าชนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยให้มีความรักสามัคคีต่อกันไม่แตกแยก นอกจากนี้หลักคำสอนยังเป็นสื่ออบรมให้รู้จักระเบียบและประเพณี ของส่วนร่วมจึงกล่าวได้ว่า “พระพุทธศาสนาเป็นกลไกอย่างหนึ่งที่สามารถควบคุมให้เกิดความสงบเรียบร้อยได้”^{๕๑} จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มย่อย และการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการขั้นสุดท้าย เพื่อระดมความคิดในการสร้างรูปแบบการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์มหายานอนัมนิกายในประเทศไทย จึงได้แนวคิดและยุทธศาสตร์การทำงานของคณะสงฆ์ด้านการเผยแผ่ธรรมอย่างเหมาะสม อันเป็นยุทธศาสตร์การทำงานด้านการเผยแผ่ ของคณะสงฆ์อนัมนิกาย ดังนี้

๑. ควรตั้งคณะทำงานของคณะพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถขึ้นมาคณะหนึ่ง เพื่อศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ แยกแยะ จัดกลุ่ม จัดประเภทของปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ความจำเป็นเร่งด่วนด้านสังคมที่ส่งผลกระทบโดยตรงกับพระพุทธศาสนาและสังคมไทย

๒. จัดให้พระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถทุกระดับและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกองค์กรให้มีการประชุมสัมมนา ระดมสมอง (Brain storming) เพื่อให้เกิดการศึกษาหาข้อมูลสภาพปัญหาของสังคมว่า สังคมขณะนี้ มีปัญหาอะไรบ้าง มาแยกแยะปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ความเร่งด่วนของปัญหา และวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหานั้นเสนอต่อคณะทำงานของคณะสงฆ์ในวงที่กว้างมากขึ้น อาจมีคณะทำงานจากภาคประชาชน องค์กรของรัฐและเอกชนด้วย ในการแสวงหาปัญหาเพื่อให้ได้ทราบปัญหาที่แท้จริง อาจมีการประสานความร่วมมือกับสถานศึกษาต่างๆ ทุกระดับ เก็บรวบรวมรายงานการวิจัย หรือให้พระสงฆ์เราเองทำการศึกษาวิจัยในประเด็นปัญหาต่างๆ อย่างเป็นระบบ

๓. วางกรอบการทำงานด้านการเผยแผ่โดยเฉพาะการเผยแผ่ธรรมทางสถานีวิทยุของพระนักจัดรายการวิทยุกระจายเสียงทุกคลื่นความถี่ ให้ชัดเจน กำหนดทิศทางการทำงานให้ชัดเจน ขึ้นนี้จะดำเนินการหลังจากได้ผลจากการสรุปกรอบแนวคิด ผลการศึกษาจากที่ประชุมมาแล้ว เพื่อให้การทำงานเผยแผ่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เหมือนกองทัพของกำลังทหารโจมตีไปสู่เป้าหมายเดียวกัน ไม่ให้เป็นกำลังที่กระจายต่างคนต่างทำมีกฎก็เหมือนไม่มี ท้ายที่สุดมีแต่ปริมาตรแต่ไร้พลัง เพราะการทำงานเผยแผ่ของคณะสงฆ์มีอิสรภาพมากจนเกินขอบเขตไป กลายเป็นอิสรภาพที่ไม่มีคุณภาพ แต่กระจายแบบกระจายกระจายไร้ทิศทาง คือ ประเภทต่างคนต่างทำ ขาดการวางแผนขาดกลยุทธ์ในการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพและเอกภาพในเชิงเป้าหมายและทิศทาง

^{๕๐} พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), **ลักษณะสังคมพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑.

^{๕๑} สมบูรณ์ สุขสำราญ, **บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในอนาคต**, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๒๕), หน้า ๕๐.

๔. คณะสงฆ์อนัมนิกายในประเทศไทยเราควรมีสื่อสิ่งพิมพ์ มีสถานีวิทยุกระจายเสียง มีสถานีโทรทัศน์ มีอินเทอร์เน็ต คือ Website แต่ต้องให้มีการฝึกอบรมให้ผู้ที่รับหน้าที่ในส่วนนี้ได้มีการรู้จักใช้สื่อทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอย่างดี มีทักษะที่ถูกต้อง จากผู้ที่เชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีและสารสนเทศ ในส่วนของเนื้อหาต้องให้มีเนื้อหาที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน มีกรณีตัวอย่าง ที่เป็นไปเพื่อแก้ประเด็นปัญหาที่สังคมกำลังประสบอยู่เป็นสำคัญ ตามผลสรุปจากคณะทำงาน ที่เห็นว่าเร่งด่วนและจำเป็น ตอบโจทย์สังคมได้ ชี้นำสังคมได้ สะท้อนภาพที่เป็นทางออกของปัญหาสังคมได้ในทุกๆ กรณี

๕. มีการวัดผลประเมินผลงานด้านการเผยแผ่ขั้นสุดท้ายทุกขั้นตอนในทุกเรื่อง ทุกประเด็นเพราะการทำงานทุกอย่างต้องมีการประเมินผลการทำงานเผยแผ่กันอย่างจริงจัง เป็นช่วงๆ เป็นระยะๆ อาจมีการตั้งคณะกรรมการฝ่ายประเมินผล ทั้งฝ่ายผู้ดำเนินการ ฝ่ายผู้ รับผลการเผยแผ่ หรือผู้บริโภค เพื่อนำผลการประเมินมาปรับปรุงแก้ไขการทำงานเผยแผ่ต่อไปให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และคณะสงฆ์หรือหน่วยงาน หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องที่ควรจะตระหนักหรือระมัดระวัง ตามที่มีผู้ใช้วิธีการเผยแผ่ที่ทำท่าจะดี คือ การนำบทสวดมนต์ต่างๆ มาปรับใส่ทำนองเพลง กำลังเป็นที่นิยมกันโดยทั่วไป แต่อยากเสนอว่าควรมีคนคอยดูแลสนับสนุนให้อยู่ในกรอบที่เหมาะสม ไม่ควรมองในด้านเผยแผ่ มองด้านดีเพียงอย่างเดียว เพราะต่อไปหากมีคนคิดดัดแปลงทำนองให้ผิดเพี้ยนมากเกินไปเช่น ความไม่เหมาะสมจะเกิดตามมา เพราะบางครั้งเกิดจากเจตนาดี แต่อาจขาดความรู้เท่าทัน หรือไม่คาดคิดถึงผลเสียที่จะตามมา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การทำให้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแพร่หลายออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสในพระรัตนตรัย น้อมนาเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติ เพื่อก่อให้เกิดการศึกษาและการพัฒนาตนเองไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม เป็นหน้าที่ของพุทธบริษัททุกฝ่ายที่จะต้องดำเนินการร่วมกันให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ที่มีหน้าที่ในการศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนจะต้องตระหนักในภาระหน้าที่เหล่านี้อย่างแท้จริง^{๔๒}

งานเกี่ยวกับการเผยแผ่ศาสนาธรรม คือ การดำเนินการกิจกรรมการประกาศพระพุทธศาสนาให้แก่ศาสนทายาทและประชาชนทั่วไปได้รับทราบในทุกๆ วิธีการที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยโดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมแล้วน้อมนาเอาหลักธรรมคำสั่งสอนไปใช้ในชีวิตรประจำวัน การเผยแผ่พระพุทธธรรมคำสั่งสอน ถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์เพื่อปลูกฝังอบรมให้พุทธศาสนิกชนเป็นคนดี มีศีลธรรมและประพฤติดีปฏิบัติชอบนั้น อบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และตั้งอยู่ใน สัมมาปฏิบัติเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ สั่งสอนให้ผู้เรียนบังเกิดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมก่อให้เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา และตั้งตนอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เพราะว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ยังประโยชน์สุข ให้เกิดขึ้นกับมวลมนุษยชาติ การพัฒนาศักยภาพของคณะสงฆ์เพื่อให้องค์กรคณะสงฆ์มีความเข้มแข็ง มีประสิทธิภาพ การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ควรตระหนักในการเผยแผ่คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา โดยยึดหลักวัตถุประสงค์ ๓ ประการ หรือ ประโยชน์ ๓ ประการ คือ

๑) ติภูตรมิกกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาตินี้

^{๔๒} พระยุดธนา รมณียธมโม (แก้วกัณหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์คณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๑๕.

๒) สัมปรายิกกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาติหน้า

๓) ปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์อย่างยิ่งคือ พระนิพพาน^{๔๓}

พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ ต้องคำนึงถึงการแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้าว่า แตกต่างกับศาสนาอื่น ที่ทรงแผ่ไปในคนชั้นล่าง ชั้นกลางและชั้นสูง ส่วนงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ที่กำหนดหน้าที่ของเจ้าคณะพระสังฆาธิการและพระสงฆ์เกี่ยวกับการเผยแผ่ไว้ ดังนี้

๑) อบรมภิกษุสามเณรให้มีสมณสัญญาและอบรมในเรื่องจรรยา มารยาท ตลอดถึงการปฏิบัติอันเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่างๆ

๒) อบรมการทวักตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยมีระเบียบเรียบร้อย

๓) หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอน หรือคำแนะนำที่เป็นประโยชน์

๔) แนะนำสั่งสอนอบรมประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธีและการปฏิบัติ

๕) เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนา โดยถูกต้อง

๖) หาอุบายวิธีสกัดกั้นสัทธรรมปฏิรูปมิให้เกิดขึ้นหรือบำบัดที่เกิดขึ้นให้หมดไปโดยชอบ

๗) ขวนขวายเพื่อให้ศิษย์วัดมีความรู้ในเรื่องพระศาสนาและอบรมในทางศีลธรรมมีการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น

๘) ขวนขวายจัดตั้งห้องสมุด เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาธรรมบาลี หรือเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน หรือขวนขวายจัดหาหนังสือเกี่ยวกับความรู้ทั่วไปบ้าง เกี่ยวกับการไหว้พระสวดมนต์บ้าง เกี่ยวกับศีลธรรมบ้าง ที่เกี่ยวกับประวัติพระบ้าง เพื่อให้ผู้รักาศิลปวัฒนธรรมตามวัดต่างๆ ได้ท่องได้อ่านตามสมควรแก่สถานที่และโอกาสสบทบที่สำคัญของสถาบันสงฆ์ การเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ด้วยอาศัยความเมตตาและกรุณาของภิกษุสงฆ์^{๔๔}

ปัจจุบันงานเผยแผ่ที่ภิกษุสงฆ์ทำกันอยู่ทั่วไป ซึ่งตามพระราชบัญญัติ พุทธศักราช ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๕๓๕ มาตรา ๓๗ (๓) เป็นฐานะในการศึกษา อบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ ส่วนงานที่คณะสงฆ์ทำอยู่อย่างต่อเนื่อง มีดังนี้

๑. งานพระธรรมทูต ดำเนินการโดยใช้มติมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานพระธรรมทูตภายในประเทศ พ.ศ. ๒๕๐๘ โดยจัดพระสงฆ์ผู้สมัครบำเพ็ญประโยชน์แก่พระศาสนา ออกไปจาริกเผยแผ่หลักธรรมแก่ประชาชนทั่วประเทศเป็นงานที่นาพุทธบริษัทและประชาชนทั่วไปให้เกิดความคิดถึงคุณค่าของธรรมและ ความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติธรรมะ สามารถนำธรรมะไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกวิธีและถูกต้องรวมทั้งสามารถ ใช้ธรรมะแก้ปัญหาต่างๆ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม การปกครองและสิ่งแวดล้อมงานพระธรรมทูต เป็นงานพัฒนาทรัพยากรบุคคลและเป็นงานที่เป็นรากฐานแห่งความมั่นคงของประเทศชาติ แนวการปฏิบัติงานของพระธรรมทูต ได้แก่การ

^{๔๓} พ.อิตฺติ.(ไทย) ๒๕/๒๐๑/๒๔๒; พ.ม.๒๙/๒๙๒/๒๐๕.

^{๔๔} พระธวัชชัย จารุธมโม (ศรีสุข), "ประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ : กรณีศึกษาวัดในอำเภอหนองแขง จังหวัดสระบุรี", วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๔.

เทศน์ การบรรยาย การสนทนาธรรม นำฝึกสมาธิ นำให้เป็นพุทธมามกะ เยี่ยมเยียน นาพัฒนาท้องถิ่น สาริตและนำในการจัดกิจกรรม วัตถุประสงค์ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มี ๔ ประการ คือ

๑) เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงและความอยู่รอดปลอดภัยของประเทศชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์

๒) เพื่อส่งเสริมและปลูกฝังศีลธรรม วัฒนธรรม และให้คำแนะนำทางจิตใจแก่ประชาชน

๓) เพื่อส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความร่วมมือซึ่งกันและกันระหว่างข้าราชการประชาชนพระสงฆ์และผู้นำทางศาสนา ในการพัฒนาประเทศและความเป็นอยู่ของประชาชน

๔) เพื่อให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้มีโอกาสบำเพ็ญสาธารณประโยชน์แก่ประเทศชาติและพระศาสนาตามสมควรแก่สมณวิสัย

๒. หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.บ.ต.) เป็นกิจกรรมของคณะสงฆ์ไทยตามระเบียบมหาเถรสมาคม ว่า ด้วยการตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล พ.ศ. ๒๕๑๘ มีความมุ่งหมาย ที่จะพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบลลงสู่หมู่บ้าน โดยให้ภิกษุสงฆ์ในชนบท ได้มีบทบาทและเป็นแกนนำในการส่งเสริมวัด ให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน

๓. งานอบรมจริยธรรมนักเรียนข้าราชการ และประชาชนเพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรม มีทัศนคติที่ดีต่อสถาบันพระพุทธศาสนาสามารถปฏิบัติตนตามหน้าที่ของชาวพุทธได้อย่างถูกต้องเหมาะสมและน้อมนำหลักพุทธธรรม ไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อพัฒนาตนเองและสังคม

๔. การบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เป็นการจัดบรรพชาเยาวชนชายอายุตั้งแต่ ๑๐ ปี เพื่อใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ในการศึกษาธรรมในช่วงปิดภาคฤดูร้อนประมาณเดือนเมษายน

๕. การส่งเสริมหน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์ เป็นหน่วยสงเคราะห์ที่วัดและประชาชนจัดให้มีขึ้นในวัด ในหมู่บ้านเพื่อจัดฝึกอบรมด้านความรู้ ความประพฤติและจิตใจโดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่ฝึกอบรมสั่งสอนและบริหารงานทั่วไป ของหน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์ เรียกว่า พุทธมามกาจารย์ แบ่งเป็น ๓ คณะ คือ คณะประณมพุทธมามกะได้แก่ เด็กอายุ ๗-๑๐ ขวบ คณะมัธยมพุทธมามกะ ได้แก่ เด็กอายุ ๑๑-๑๕ ขวบ คณะอุดมพุทธมามกะได้แก่ เด็กอายุ ๑๖-๑๘ ปี

๖. การเผยแผ่ทางสื่อสารมวลชน เป็นการดำเนินการโดยเผยแผ่ทางวิทยุ โทรทัศน์วารสาร นิตยสารเผยแผ่ธรรมและการเผยแผ่ในต่างประเทศอาจมีการตั้งวัดในต่างประเทศ

๗. การเผยแผ่ตามศักยภาพของวัดเป็นโครงการที่จัด ขึ้นมาเพื่อพัฒนาคุณภาพชุมชนตามศักยภาพของวัด ได้แก่ โครงการอุทยานการศึกษา การจัดสวนสมุนไพรในวัด โครงการลานวัด ลานใจ ลานกีฬา เป็นต้น^{๔๕}

๘. สื่อสารมวลชนกับคณะสงฆ์ เพื่อให้เจ้าคณะพระสังฆาธิการทุกระดับมีความรู้ความเข้าใจในการใช้สื่อสารมวลชน เช่น สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น และตระหนักว่า สื่อสารมวลชน มีบทบาทสำคัญในสังคมปัจจุบัน คือ

๑) ความสำคัญของสื่อสารมวลชน

^{๔๕} พระครูปลัดอาทิตย์ อดตเวที (ซองดี), “การศึกษาแนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการในเขตปกครองภาค ๒”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๘๖.

- ๒) หลักการ และจรรยาบรรณของสื่อสารมวลชน
- ๓) พ.ร.บ. คลื่นความถี่กับการพระศาสนา
- ๔) ชนิดและรูปแบบของสื่อสารมวลชน
- ๕) บทบาทพระสงฆ์กับสื่อสารมวลชน

๙. งานประชาสัมพันธ์คณะสงฆ์เพื่อให้เจ้าคณะพระสังฆาธิการทุกระดับมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักและวิธีการประชาสัมพันธ์ และสามารถนำหลักการและวิธีการไปประยุกต์ใช้กับงานคณะสงฆ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ

- ๑) หลักและวิธีการประชาสัมพันธ์
- ๒) องค์ประกอบของการประชาสัมพันธ์
- ๓) ความสำคัญของการวางแผนประชาสัมพันธ์
- ๔) การสื่อสารเพื่อประชาสัมพันธ์
- ๕) แนวทางการประชาสัมพันธ์^{๔๖}

จากแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่กล่าวมาสามารถสร้างรูปแบบการเผยแผ่พุทธธรรมให้มีประสิทธิภาพตามกระบวนการ ดังนี้

- ๑) การเทศนาธรรม คือ การแสดงธรรมะ สั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อให้ ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งวิธีนี้ ภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่หลักธรรมเป็นประจำ
- ๒) ปาฐกถาธรรม คือ การบรรยายธรรมะให้ผู้อื่นฟัง โดยทั่วไปจะย่น และผู้พูดจะต้องมีลีลาในการพูดเพื่อให้น่าสนใจผู้ฟังพิเศษเป็นวิธีการที่น่าสนใจ
- ๓) อภิปรายธรรม คือ การชี้แจงหรือแสดงความคิดเห็นในหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้ผู้อื่นเข้าใจ
- ๔) สันทนาธรรม คือ การพูดจาหรือในหลักธรรมเพื่อนำไปใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตโดยยึดหลักทางสายกลาง
- ๕) การสอนสมถกรรมฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน คือ การสั่งสอนให้นั่งภาวนาเพื่อให้ใจเป็นสมาธิและเข้าใจสภาวะตามความเป็นจริงของสังขาร ตามหลักไตรลักษณ์
- ๖) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ เช่น การใช้หนังสือธรรมะการใช้วีดิทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ม้วนเทป เป็นอุปกรณ์ในการเผยแผ่ศาสนาธรรมโดยอาจหาญแจกไปในกลุ่มที่มีเวลาศึกษาธรรมะด้วยตนเอง

รูปแบบการบริหารกิจการด้านการเผยแผ่ คือ การทำให้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแพร่หลายออกไป ขยายวงกว้างออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติ เพื่อก่อให้เกิดการศึกษาและการพัฒนาตนเองไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม เป็นหน้าที่ของพุทธบริษัททุกฝ่ายที่จะต้องดำเนินการร่วมกันให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ที่มีหน้าที่ในการศึกษาแลปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนจะต้องตระหนักในภาระหน้าที่เหล่านี้อย่างแท้จริงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นกิจการอย่างหนึ่งที่มีการปฏิบัติตั้งแต่

^{๔๖}บุญศรี พานะจิตต์, โครงการพัฒนาการจัดการศึกษาของสถาบันศาสนา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพริกหวานกราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑.

สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน ในประเทศไทยกิจการเผยแผ่พระศาสนาของวัดและพระสงฆ์ที่มีการดำเนินการอยู่ในปัจจุบันมีลักษณะการดำเนินการ^{๔๗} ดังนี้

๑) การเผยแผ่ตามประเพณีคณะสงฆ์และประเพณีไทย ได้แก่การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่วัด ที่บ้านผู้อารธนาและที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ ทั้งแบบเทศน์ธรรมดา คือ เทศน์รูปเดียวหรือเทศน์ปฐชา วิสัชนา ๒ รูปขึ้นไป และได้มีการปรับปรุงมีการเทศน์ทางวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ หรือบันทึกเสียงหรือแถบบันทึกเสียงนำไปเผยแผ่ในที่ต่างๆ และโอกาสต่าง ๆ

๒) การเผยแผ่แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ได้แก่การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม ในที่ประชุมที่วัดหรือที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ หรือโดยทางวิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์ บันทึกเสียงหรือแถบเสียงไปเผยแผ่ที่อื่นในโอกาสต่างๆ รวมตลอดถึงการพิมพ์หนังสือเทศน์ หนังสือธรรมะออกเผยแผ่หรือลงในหนังสือพิมพ์เผยแผ่

๓) การเผยแผ่แบบจัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเผยแผ่ หรือเป็นสถานศึกษาเป็นการประจำหรือครั้งคราว หรือจัดเป็นกิจกรรมพิเศษในวัดหรือในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.) หน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์ โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การดำเนินงานเหล่านี้มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อดำเนินการ กระจายอยู่ทั่วไปในประเทศ โดยผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ฝ่าย คือ ฝ่ายพระสงฆ์ ฝ่ายรัฐบาลและประชาชนทั่วไป ในส่วนของพระสงฆ์นั้นมีมหาเถรสมาคมเป็นผู้รับผิดชอบคอยควบคุมและให้การส่งเสริม ส่วนผู้ทำหน้าที่ คือ พระภิกษุที่เป็นเจ้าอาวาสหรือผู้รักษาการเจ้าอาวาส ที่จะต้องรับผิดชอบงานด้านการเผยแผ่พระศาสนา ตามบทบัญญัติมาตรา ๓๗ (๓)สามารถแยกออกเป็น ๒ ประการ คือ เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์^{๔๘}

ฝ่ายรัฐบาลมีหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และในส่วน ofประชาชนทั่วไป มีการจัดตั้งเป็นสมาคมหรือชมรมพุทธศาสนาในระดับมหาวิทยาลัยและโรงเรียนต่างๆ ตลอดจนการศึกษาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษาและในที่สาธารณะ เช่น พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ยูวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ สมาคมส่งเสริมพระพุทธศาสนาต่างๆ เพื่อทำการบรรยายธรรมในที่ประชุมและทางสื่อมวลชนและทางสื่อมวลชนต่างๆ สภาพการณ์โดยรวมที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน จึงได้แก่การเผยแผ่ยังคงเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างทำ กระจายกระจาย ไร้รูปแบบ ไม่มีจุดศูนย์รวมหรือองค์กรที่รับผิดชอบอย่างแท้จริง เพราะมีองค์กรที่ปฏิบัติงานเพื่อพระพุทธศาสนาหลายหน่วยงาน เช่น กรมการศาสนา มหาเถรสมาคม พุทธสมาคมและกลุ่มชมรมชาวพุทธต่างๆ^{๔๙} สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้งานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์อนัมนิกายไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร และจากแนวคิดที่นำเสนอมาทั้งหมด สามารถสร้างรูปแบบการเผยแผ่ให้สอดคล้องกับองค์กรคณะสงฆ์อนัมนิกายใน

^{๔๗} พระยยุทธนา รมณียธมโม (แก้วกันหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, หน้า ๑๑๗.

^{๔๘} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), คนไทยกับงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ขอนพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓.

^{๔๙} ชำเลียง วุฒิจันทร์, การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๘.

ภาพรวมได้ “รูปแบบการบริหารงานด้านการเผยแผ่ที่มีประสิทธิภาพของคณะสงฆ์อนัมนิกายในประเทศไทย” มีกรอบแนวคิด รูปแบบ ความหมาย กระบวนการพัฒนาที่เป็น Semantic Model มีองค์ประกอบการพัฒนาศักยภาพด้านการเผยแผ่ของพระสงฆ์อนัมนิกาย ดังนี้

๑. เป้าประสงค์
๒. ภารกิจ
๓. กลยุทธ์
๔. ความสำเร็จ และตัวชี้วัดความสำเร็จ
๕. กระบวนการ
๖. การบริหารจัดการและเงื่อนไขความสำเร็จ

เป้าประสงค์ : องค์การคณะสงฆ์อนัมนิกายเผยแผ่ด้วยการสื่อให้ชุมชนและสังคมโดยรวมได้ตระหนักและมองเห็นคุณค่าของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น พุทธศาสนิกชนรับฟังธรรมจากวิทยุกระจายเสียงเพิ่มขึ้น หรือจากสถานีโทรทัศน์ของคณะสงฆ์ เยาวชนเห็นความสำคัญของหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากขึ้น แหล่งอบายมุขในสังคมลดลง พุทธบริษัทเข้าวัดปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้น

พันธกิจ : เพื่อให้บังเกิดผลตามเป้าประสงค์ การพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ผู้เป็นนักเผยแผ่จัดรายการธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียง ทั้งในเขตกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล และต่างจังหวัดต้องดำเนินการกิจ ๔ ประการ คือ

- ๑) เพิ่มขีดความสามารถให้กับคณะสงฆ์อนัมนิกายทำหน้าที่เป็นนักเผยแผ่ เป็นพระธรรมทูต ภายในประเทศ และต่างประเทศ หรือเป็นผู้จัดรายการธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียง ด้วยกระบวนการ ที่ประกอบด้วย
 - (๑) จัดอบรม ฝึกอบรม เป็นเวลาไม่ต่ำกว่า ๑๕ - ๖๐ ชั่วโมง
 - (๒) เพิ่มการศึกษาทางด้านเกี่ยวกับวิชานิตยศาสตร์ และความรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และความรู้ด้านสารสนเทศเบื้องต้น และระดับต่างๆ ให้เพียงพอ
 - (๓) ยกระดับการพัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์นักจัดรายการวิทยุกระจายเสียงในรูปแบบที่เป็นสากล เพื่อให้มีทักษะและความชำนาญการเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศอย่างเชี่ยวชาญ
- ๒) พัฒนาการบริหารจัดการ โดยยึดนโยบายการพัฒนาการเผยแผ่ธรรมของแผนงานจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยกรมการมหาเถรสมาคม เป็นหลักในการดำเนินการ
- ๓) เพิ่มขีดความสามารถในการรองรับพุทธบริษัทที่เป็นนักปฏิบัติธรรม และนักค้นคว้านานาชาติ เพิ่มทักษะด้านภาษาต่างประเทศให้กับพระสงฆ์ฝ่ายอนัมนิกายที่ทำหน้าที่การเผยแผ่ธรรมทางสื่อต่างๆ ให้มีขีดความสามารถได้ตอบปัญหาธรรมกับชาวต่างชาติได้ในระดับหนึ่ง
- ๔) ต้องให้พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมใช้หลักฐานทางธรรม จากแหล่งเดียวกัน คือพระไตรปิฎก และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องเท่านั้น

กลยุทธ์ : กำหนดกลยุทธ์และแนวทางการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์อัครนิกายที่ทำหน้าที่ด้านการเผยแผ่ธรรมทางสื่อต่างๆ เช่นสถานีวิทยุกระจายเสียง สถานีโทรทัศน์และสื่ออื่นๆ ที่สอดคล้องกับพันธกิจและเป้าประสงค์ ๔ กลยุทธ์ ดังนี้

- ๑) กลยุทธ์การเพิ่มสิ่งที่เป็นแรงจูงใจด้านศาสนาและหลักคำสอน
- ๒) กลยุทธ์เพิ่มศักยภาพด้านตัวบุคคล และสถานที่เพื่อรองรับจำนวนพุทธศาสนิกที่เพิ่มขึ้น จากกิจกรรมด้านต่างๆ เช่น
 - (๑) กิจกรรมทางศาสนา - กิจกรรมการนั่งสมาธิ เจริญภาวนาในวันสำคัญของศาสนาและวันสำคัญของชาติ ตลอดถึงในเทศกาลสำคัญๆ ทางวัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรมการทำสังฆทานเพื่อ ลดละเลิกอบายมุขในรูปแบบต่าง
 - (๒) กิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี - กิจกรรมถนนวัฒนธรรม กิจกรรมตามประเพณี กิจกรรมการเล่น และการแสดงศิลปะพื้นเมืองที่ส่งเสริมเอกลักษณ์ความเป็นไทยๆ ความเป็นพุทธในสังคมชาวพุทธแบบมหายาน ฝ่ายอัครนิกาย
 - (๓) สร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นกับพระสงฆ์ - เนื่องจากพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมทุกรูปในปัจจุบัน เกือบทุกรูปเมื่อเริ่มต้นต้องทำงานอย่างหนัก ต้องบริหารงานเองทุกด้าน เช่นด้านงบประมาณ ด้านปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ ควรมีกองทุนที่ชัดเจนเพื่อการสนับสนุนการเผยแผ่ มีสถานที่ให้พระสงฆ์เหล่านั้นได้แสดงออก ซึ่งศักยภาพ และความสามารถที่ถูกต้อง
- ๓) กลยุทธ์การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการเกี่ยวกับระบบการเผยแผ่ที่มีประสิทธิภาพ การบริหารจัดการงานด้านการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนา โดยการบริหารจัดการแบบครบวงจร เน้นความต้องการของพุทธบริษัทในสังคม ผู้รับบริการทางด้านสารทางธรรม ใช้วิธีการเชิงยุทธศาสตร์ และการประเมิน เพื่อปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง
- ๔) กลยุทธ์การปรับปรุงเนื้อหาสารของหลักธรรม การปรับภูมิทัศน์ของวัดทั่วประเทศให้มีทัศนียภาพที่สวยงาม สถานที่เอื้ออำนวยต่อนักปฏิบัติธรรมที่เข้ามาวัดแบบครบครัน โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของชาวพุทธ รวมทั้งเพิ่มความเข้มข้นของเนื้อหาสารในธรรมที่ใช้สอน

ความสำเร็จ : การพัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์อัครนิกายผู้ทำหน้าที่ด้านการเผยแผ่ มีศักยภาพ มีประสิทธิภาพ สร้างความสำเร็จเพิ่มผู้สนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

ตัวชี้วัดความสำเร็จ : ความสำเร็จมีตัวชี้วัด ดังนี้

- ๑) พระสงฆ์ระดับพระสังฆาธิการสามารถยกระดับการพัฒนาศักยภาพด้านการเผยแผ่ธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น และสามารถเพิ่มจำนวนพุทธบริษัท ทั้งชาวไทยและนานาชาติ อย่างต่อเนื่อง
- ๒) จำนวนและระดับการร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของพุทธบริษัทในวัดต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาค และนานาชาติเพิ่มขึ้น อัตราการเพิ่มของพุทธบริษัท นานาชาติและอัตราการเพิ่มของการร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของชาวพุทธนานาชาติ

- ๓) สังคมมีความเข้มแข็งและชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการพัฒนา เกิดความสามัคคีในชุมชน สังคม พระพุทธศาสนา ได้รับการคุ้มครอง จากการเฝ้าระวังของชาวพุทธทั้งชาวไทยและนานาชาติ

๔.๕ รูปแบบการบริหารงานด้านการสาธารณูปการ

งานสาธารณูปการ คือ งานด้านการก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ เป็นระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลาง ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พุทธศักราช ๒๕๔๘ ใช้คำว่า “องค์การสาธารณูปการ” แต่ในปัจจุบันบทบัญญัติว่าด้วยอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง เรียกว่า “การสาธารณูปการ” ทั้งองค์การสาธารณูปการและการสาธารณูปการ มีความหมายในการรวมกิจการคณะสงฆ์อย่างเดียวกัน กล่าวคือ

- ๑) การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน
- ๒) กิจการอันเกี่ยวกับการวัด คือ การสร้างการตั้งการรวมการย้ายการยุบเลิกการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษาและการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง
- ๓) กิจการของวัดอื่นๆ เช่น การจัดงานวัด การเรียไร
- ๔) การศาสนสมบัติของวัด

งานสาธารณูปการอยู่ในหมวด ๕ และ ๖ ว่าด้วยวัดและศาสนสมบัติ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม ๒๕๓๕ ตามลำดับ รูปแบบการจัดการเกี่ยวกับงานด้านสาธารณูปการอย่างมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับสภาพสังคมวัฒนธรรมตลอดถึงกฎระเบียบของมหาเถรสมาคม วัดและผู้บริหารจะต้องมีแผนผังกำหนดการปลูกสร้างภายในวัด บริเวณวัดมีการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ ไม้เกี่ยวกับพุทธประวัติ ไม้ที่มีคุณค่าทางสังคมและให้ร่มเงา ตลอดถึงให้คุณค่าทางวิชาการและประโยชน์ในทางใช้สอย การจัดพื้นที่วัดให้เป็นแหล่งการศึกษาเรียนรู้ เป็นสถานที่รื่นรมย์ ลานวัดสะอาด ปราศจากมูลฝอย สิ่งปฏิกูล มีถังรองรับขยะมีถนนทางเดินเท้า วัดควรมีประตูเปิดปิดตามวันเวลา เพื่อความปลอดภัยในทรัพย์สินมีป้ายแสดงสิ่งสำคัญๆ เพื่อดึงดูดความศรัทธาของประชาชนตามสมควร การหาเสนาสนะที่ดีแผ่นป้ายก็ดีให้ใช้สีหาเรียบๆ ไม่ฉูดฉาดการปลูกสร้างเสนาสนะภายในวัดให้รักษาไว้ซึ่งศิลปกรรมของไทยมีการจัดระบบน้ำดื่ม น้ำใช้ ไฟฟ้าที่อยู่อาศัย มีระบบกำจัดสิ่งปฏิกูลห้องน้ำ ห้องส้วม จัดสวัสดิการภิกษุสามเณร ได้รับความผาสุก ในการบำเพ็ญสมณธรรม

วัดควรจัดบริเวณและอาคารสถานที่ให้ ร่มรื่นสวยงาม สะอาด สงบและมีสภาพเป็นอุทยานหรือสวนป่าที่มีความร่มรื่นและเป็นธรรมชาติมากที่สุด จัดวางแผนผังที่เป็นสัดส่วนโดยแบ่งเขตพุทธาวาส สังฆาวาสและเขตฌาปนสงเคราะห์ให้เป็นระเบียบ จัดให้มีหอกระจายข่าวเพื่อสอดแทรกความรู้และบริการข่าวสารต่างๆ ให้แก่ชุมชน อีกทั้งจัดธรรมสถานหรือ สวนธรรมเพื่อเป็นสถานที่ฝึกอบรมศีลธรรม จริยธรรม แก่ประชาชนหรือคนในท้องถิ่นความมุ่งหมายของสาธารณูปการก็เพื่อบำรุงรักษาวัดและส่งเสริมสร้างวัดให้เป็นที่น่าอุปถัมภ์ของประชาชนหรือสังคมผู้เป็นเจ้าของวัดนั้นให้วัฒนาสถาพรสืบไป การบริหารกิจการคณะสงฆ์และพระศาสนา ในด้านสาธารณูปการของวัดในปัจจุบัน แบ่งได้ ๓ เรื่อง คือ

๑. การบูรณะและพัฒนาวัด
๒. การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ
๓. การดูแลรักษา

การจัดการศาสนสมบัติของวัด และการบริหารงานสาธารณูปการของเจ้าอาวาสหรือวัดตามพระธรรมวินัยควรให้เกิดความสุข หรือสัปปายะ ๔ อย่าง คือ

๑) อาวาสสัปปายะ ที่อยู่เป็นที่สบาย คือ ทำให้วัดเป็นอารามเป็นที่ร่มรื่นร่มเย็นเป็นรมณีสถานเจริญตาสบายในแก่ผู้พบเห็นเป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

๒) อาหารสัปปายะ อาหารเป็นที่สบายตามปกติเมื่อมีที่อยู่แล้วต้องคำนึงถึงการกินอาหาร การจัดสวัสดิการเรื่องอาหาร

๓) บุคคลสัปปายะ บุคคลเป็นที่สบายบางแห่งไม่คำนึงถึงเรื่องบุคคลภายในวัด หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัด คนวัดแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

(๑) ภิกษุสงฆ์

(๒) สามเณร

(๓) อุบาสก อุบาสิกา

(๔) เด็กวัด

วัดใดจะดี หรือไม่ดี ดูได้จากบุคคล ๔ ประเภทนี้ สาธารณูปการจึงควรคำนึงถึงบุคคล ๔ ประเภทนี้ โดยการจัดอยู่ที่อยู่อาศัยของบุคคลแต่ละประเภทให้เหมาะสมตามสถานภาพของแต่ละบุคคลไม่ให้ปนกัน

๔) ธรรมสัปปายะ ธรรมเป็นที่สบายจุดมุ่งหมาย คือ เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมดังนั้นการสาธารณูปการจะเน้นในส่วนบำรุงรักษาวัดและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี เป็นหน้าที่ของผู้บริหารวัดและคณะสงฆ์โดยตรง ในส่วนของรัฐและพุทธบริษัทจะต้องอุปถัมภ์ด้วยไม่ว่าจะก่อสร้างหรือบูรณะรักษาเสนาสนะของสงฆ์ พระสังฆาธิการทุกรูปต้องมองเห็นความสำคัญการจัดทาแผนแม่บทการก่อสร้าง และรู้จักวิธีการบริหารงานสาธารณูปการ เป็นอย่างดี มีเทคนิคและวิธีการขอคำปรึกษากับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบขั้นตอนการดำเนินการก่อสร้าง การบริหารจัดการงานสาธารณูปการที่ดีและต้องรู้จักวิธีการบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุและพัฒนาวัดให้สงบบรมรื่น เป็นศูนย์กลางพัฒนาของชุมชนโดยกำหนดยึดหลักการบริหารบูรณปฏิสังขรณ์ การรักษาดูแลทานุบำรุง ศาสนวัตถุ และการจัดทำวัดให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง ถึงกระนั้นก็ตามพระสงฆ์จะมีเพียงหน้าที่ในการทานุบำรุงรักษาเพียงอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีการอนุรักษ์ศาสนสถาน คือ ดูแลรักษาศาสนสถานให้มั่นคงถาวรและเป็นการอนุรักษ์สถานแก่อนุชนรุ่นหลังได้ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาวัดเป็นการปรับปรุงสภาพวัดและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของวัด โดยเน้นการปรับปรุงและแก้ไขข้อบกพร่องเดิมภายในวัดรวมทั้งส่งเสริมกระบวนการดำเนินงานกิจกรรมพระศาสนาในวัดให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพสมบูรณ์ เพื่อสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นแหล่งอารยธรรมอันเจริญรุ่งเรือง มีศาสนวัตถุ ศาสนสถานอันเป็นเครื่องหมายแห่งศิลปวัฒนธรรมอันดีงามบุคลากรทางศาสนามีความประพฤติดี เป็นแบบอย่างแก่ประชาชนในสังคม สามารถแนะนำให้ประชาชนในสังคม พ้นจากความลุ่มหลงฟุ้งเฟ้อและดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุข มีการส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์อย่างหลากหลาย ทั้งในด้านศาสนพิธี การให้การศึกษาคณะเผยแผ่ศาสนาธรรมและการสาธารณสงเคราะห์เพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้วัดมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนและที่สำคัญเพื่อให้พระพุทธรูปศาสนาสถาปัตยกรรมมีความสงบสุขได้อย่างแท้จริง คำว่า “สาธารณูปการ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานของสงฆ์ เช่นโบสถ์ วิหาร” เป็นต้น ส่วน “สาธารณูปการ” ที่นำมาใช้ในการบริหารกิจการของสงฆ์ เริ่มนำมาใช้ครั้งแรกในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช

๒๔๘๔ ในมาตรา ๓๓ ที่จัดให้ระเบียบการบริหารคณะสงฆ์ส่วนกลางเป็นองค์การต่างๆ คือ องค์การการปกครอง องค์การการศึกษา องค์การการเผยแผ่ องค์การสาธารณูปการ และนอกจากนี้ก็จะกำหนดให้มีองค์การอื่นๆ เพิ่มขึ้นอีกก็ได้ เมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ จึงปรากฏมีงานด้านสาธารณูปการในมาตราที่ ๓๗ โดยบัญญัติไว้ในหน้าที่เจ้าอาวาส “(๑) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี” กล่าวโดยสรุปลักษณะงานมีดังต่อไปนี้

๑. หมายถึงก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุ และศาสนสถาน
๒. กิจการอันเกี่ยวกับการวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษา และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง
๓. กิจการของวัดอื่นๆ เช่นการจัดงานวัด การเรียไร
๔. การศาสนสมบัติของวัด^{๕๐}

ความหมายทั้ง ๔ ประการ ข้างต้นนี้ว่ากันโดยเนื้อหาสาระลักษณะงานแล้วเป็นงานเกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่ หรือการจัดสภาพแวดล้อม เพื่อให้เอื้อประโยชน์ต่อกิจการของวัดในด้านอื่นๆ เช่น การใช้วัดเป็นสถานที่ศึกษาและปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่พระศาสนา คือ ที่ใช้วัดเป็นฐานในการรองรับคนเพื่อให้เข้ามาฟังธรรม หรือชักจูงให้คนเข้าวัดเพื่อที่พระจะได้เผยแผ่ธรรม เป็นต้น พัฒนาการของวัดในพระพุทธศาสนานั้น เริ่มจากการที่พระพุทธรูปเจ้าทรงรับวัดเวฬุวันเป็นแห่งแรกและต่อมาก็ทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียวปราสาท เรือนโล้น และถ้ำ

สรุปว่า การจัดการดูแลรักษา ศาสนสมบัติทั้งสองประเภทนั้น มีทั้งที่อยู่ในส่วนของรัฐและของมหาเถรสมาคม ซึ่งผู้ดูแลส่วนมากก็คือเจ้าอาวาสหรือพระสังฆาธิการที่อยู่ในเขตปกครองพื้นที่นั้นๆ จะต้องจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี คือ การจัดการดูแลรักษาคุ้มครองป้องกัน ศาสนสมบัติของวัดและผลประโยชน์ของวัดไม่ให้เกิดความเสียหาย

๔.๖ รูปแบบการบริหารงานด้านสาธารณสงเคราะห์

งานเกี่ยวกับสาธารณสงเคราะห์ คือ “การดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์ของหน่วยงาน บุคคลหรือคณะบุคคล เว้นแต่การนั้นอยู่ในขอบข่ายแห่งการสงเคราะห์หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลอุดหนุนจุนเจือกิจการของรัฐหรือของเอกชนที่ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่ซึ่งจะเป็นสาธารณสมบัติหรือประชาชนทั่วไปและการเกื้อกูลทาประโยชน์ร่วมกันทั้งให้คำแนะนำสอนความคิดและวัตถุสิ่งของตามแนวความคิดทางพระพุทธศาสนา ถือว่าการให้ธรรมเป็นทานย่อมชนะการให้ทานทั้งปวงฉะนั้นการสอนหนังสือก็ดีกว่าการแนะนำที่เกี่ยวกับความรู้ก็จัดเป็นสาธารณประโยชน์ทั้งนั้น”^{๕๑} การสาธารณสงเคราะห์ แยกโดยลักษณะคือ

- ๑) การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล เช่น หน่วยอบรม อบต. ห้องสมุดเพื่อประชาชน มูลนิธิเพื่อคนยากจน

^{๕๐} พระยุพธนา รมณียธมโม (แก้วกันหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, หน้า ๑๒๗.

^{๕๑} พระครูปลัดอาทิตย์ อดตเวที (ซองดี), “การศึกษาแนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของพระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการในเขตปกครองภาค ๒”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๘๘.

๒) การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่นซึ่งเป็นไปเพื่อการสาธารณประโยชน์ เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาวัด

๓) การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ เช่น การสร้างถนนหนทาง การขุดคลอง การพัฒนาก่อสร้างวัดพัฒนาโรงเรียน

๔) การช่วยเหลือเกื้อกูลประชาชนทั่วไป เช่น การช่วยเหลือผู้คนที่ตกทุกข์ได้ยากเพราะภัยทางธรรมชาติ เช่น วาทภัย อุทกภัย อัคคีภัย เหล่านี้ถือว่าเป็นการสงเคราะห์ช่วยเหลือคนอื่นทั้งนั้นรวมไปถึงการสงเคราะห์คนวัยชรา สถานเด็กกำพร้า

การสาธารณสงเคราะห์เป็นการแสดงบทบาทของภิกษุสงฆ์ ในด้านสังคมสงเคราะห์ ทั้งการสงเคราะห์บุคคล และสาธารณสงเคราะห์ โดยมีภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนในการบริจาคช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติต่างๆ เพราะภิกษุสงฆ์เป็นศูนย์กลางเชื่อมประสานระหว่างคนจนกับคนรวย ปัจจัยที่ได้รับบริจาคมา ภิกษุสงฆ์ ก็ใช้ทำประโยชน์เป็นสาธารณกุศลและช่วยเหลือบุคคล ผู้ขาดแคลนและด้อยโอกาสดังกล่าวแล้ว การสาธารณสงเคราะห์ เป็นการจัดการให้การสงเคราะห์ ในด้านต่างๆ แก่ประชาชนผู้อุปถัมภ์บำรุงวัด ทายกทายิกาของวัด หรือประชาชนทั่วไปวัดเป็นส่วนหนึ่งของสังคมวัดอยู่ได้ก็ต้องพึ่งบ้าน และบ้านอยู่ได้ ก็ต้องพึ่งวัดวัดเป็นศูนย์กลางของสังคม พระสงฆ์เป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน เมื่อประชาชนเดือดร้อนในเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็เป็นหน้าที่ทาง วัดจะต้องจัดการสงเคราะห์ช่วยเหลือการสาธารณสงเคราะห์จึงเป็นหน้าที่ของวัด และเจ้าอาวาสจะต้องดาเนินการบริหารงานทุกด้านเกี่ยวกับการสงเคราะห์ประชาชนในขอบเขตที่วัด จะสามารถจัดได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติที่ว่าวัดเป็นของประชาชนเป็นที่ทำบุญบาเพ็ญกุศลตามประเพณีของชาวบ้านของวัดภิกษุสงฆ์ สามเณร ในวัดอันมีเจ้าอาวาสเป็นหัวหน้าปกครองดูแล รักษาวัด มีหน้าที่ให้ความสะดวกแก่ประชาชน ในการทำบุญบาเพ็ญกุศลทั้งที่บ้านและวัด หรือที่อื่นใดในหมู่บ้าน ตำบลที่ตั้งวัดนั้นและหน้าที่จัดการสาธารณสงเคราะห์อื่นๆ แก่ประชาชน ในส่วนที่อยู่ในสมณวิสัยที่น่าจะจัดได้กล่าวโดยสรุป การสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การดาเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุในรูปแบบต่างๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ได้แก่ การสงเคราะห์ภิกษุสงฆ์ สามเณรการสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ การสร้างห้องสมุดโรงเรียน การสาธารณสงเคราะห์ นอกจากจะเป็นการช่วยเหลือชาวบ้าน ในสิ่งที่พวกเขาต้องการ “การสาธารณสงเคราะห์ เป็นการดาเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณะประโยชน์ ของหน่วยงานหรือของบุคคลหรือคณะบุคคล เว้นแต่การนั้นอยู่ในขอบข่ายแห่งการศึกษาสงเคราะห์ หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจนเจือกิจการของรัฐ หรือของเอกชนที่ดาเนินการเพื่อสาธารณะประโยชน์ หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลหรือการอุดหนุนจนเจือสถานที่ซึ่งเป็นสาธารณสมบัติหรือประชาชนทั่วไป”^{๕๒} การให้การสงเคราะห์ทางพระพุทธศาสนาระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ เกิดจากความสัมพันธ์ที่มีต่อกันทางสังคม โดยถือเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งที่จะพึงปฏิบัติต่อกันด้วยความเกื้อกูล เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังที่ปรากฏในพหุการสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ว่า

^{๕๒} พระยุพธนา รมณียธมโม (แก้วกันหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจตุตถกรรมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, หน้า ๑๓๓.

ภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลายข้อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธิ บริบูรณ์ครบถ้วนแก่พรหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างพึงพาอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการสลดโสมะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการดังกล่าวนี้^{๕๓}

การสงเคราะห์ของพระสงฆ์ จึงเกิดจากหน้าที่และความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ การดำรงชีวิตของพระสงฆ์ ที่ต้องอาศัยปัจจัยสี่ของชาวบ้านถวาย และว่าโดยสถานะและเหตุการณ์ในสังคม ย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณะธรรมและโดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ โดยมีจุดเน้นที่การให้การสงเคราะห์ทางด้านหลักธรรม หรือทางด้านจิตใจเป็นหลัก ดังปรากฏในสังคาลสูตรที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงหน้าที่ของสมณพรหมณ์ ที่จะต้องให้การอนุเคราะห์แก่กุลบุตรผู้มีอุปการคุณแก่ตน ด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๕๔}

บทบาทของพระสงฆ์และวัดของคณะสงฆ์ไทย ด้านการสาธารณสงเคราะห์ในอดีตนับตั้งแต่พระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีมาจนถึงยุคของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระสงฆ์และวัดมีบทบาทในการจัดการสาธารณสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไปในหลายๆ ด้าน แต่เมื่อความเจริญในรูปแบบที่เป็นอารยะธรรมของตะวันตก ได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยในรอบ ๑๐๐ ปีมานี้ จึงทำให้บทบาทของวัดและพระสงฆ์สูญหายไป โดยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากสังคมเมืองหลวงก่อนและค่อยขยายไปสู่ต่างจังหวัด ทำให้พระสงฆ์ต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบในการสงเคราะห์แก่ประชาชนในรูปแบบที่แตกต่างออกไป “ปัจจุบันการสาธารณะสงเคราะห์ เป็นกิจการอย่างหนึ่งของคณะสงฆ์ที่กำหนดเป็นระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล พุทธศักราช ๒๕๑๘ โดยมีมหาเถรสมาคม มีอำนาจหน้าที่ในการควบคุมและส่งเสริมการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยดี และเพื่อการนี้ มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ในการออกข้อบังคับวางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศ โดยไม่ขัดแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัยที่ใช้บังคับได้”^{๕๕}

^{๕๓} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๕๕} ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์และคณะ, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ กฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม พร้อมด้วยระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคมฯ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๓๓๑-๓๓๖.

รูปแบบการบริหารงานด้านสาธารณสงเคราะห์ ซึ่งเป็นการเกื้อกูลกิจการเกี่ยวกับการบริหารงานด้านอื่นๆ อย่างมีประสิทธิภาพด้วย คือ ต้องวางระบบเพื่อสร้างรูปแบบการบริหารประกอบด้วย

๑) พระสงฆ์อัครนิกายต้องบำเพ็ญตนให้เป็นโยชน์ต่อผู้อื่น เป็นที่ปรึกษาให้กับประชาชนที่มาปรึกษา ที่สำคัญต้องรู้หลักธรรมคำสอน และควรศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ มีส่วนร่วมกับชุมชนให้มาก ทั้งวัดและพระสงฆ์ต้องมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชน

๒) ให้ความช่วยเหลือชุมชน จึงควรให้ความช่วยเหลือชุมชนให้มากขึ้น สร้างระบบในการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาและระเบียบในการดูแลวิทยุชุมชน จัดระบบให้วัดกับชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

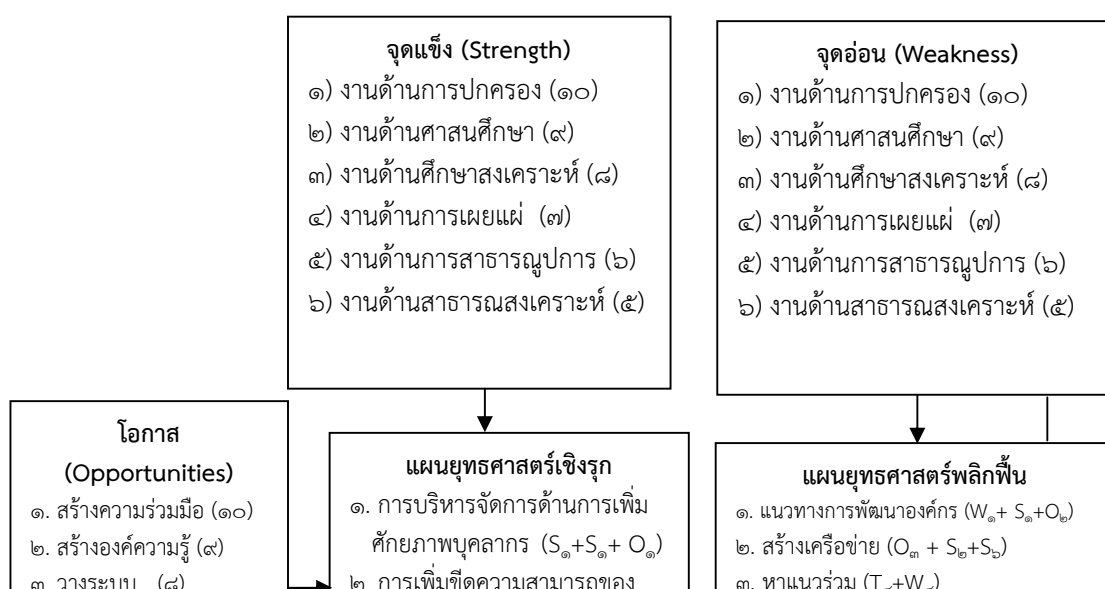
๓) สร้างความเข้าใจให้กับประชาชนที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ด้านการสาธารณสงเคราะห์ ให้มีการเกื้อกูลสาธารณสมบัติ เพื่อการอนุรักษ์และการดูแลให้เหมาะสม บำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพที่สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ จัดหาทุนที่จะสร้างศาสนสถานที่จำเป็นในวัด และองค์กร มีการปรึกษาชาวบ้านหรือคณะกรรมการวัดในการก่อสร้างศาสนสถาน

สรุปว่า บทบาทของการจัดสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์และวัดในปัจจุบัน เมื่อพิจารณาจากสภาพการณ์โดยรวมแล้ว จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์ วัด และคณะสงฆ์ไทย กำลังอยู่ในช่วงของการปรับเปลี่ยนบทบาทของวัดและพระสงฆ์ เพื่อให้มีความสอดคล้องกับสภาพการณ์ทางบริบทของสังคมไทยที่การเปลี่ยนแปลงไปโดยเท่าที่และบทบาทของพระสงฆ์ หรือวัด ที่มีการปรับเปลี่ยนนี้ บางอย่างก็ส่งผลดีต่อคณะสงฆ์ แต่บางอย่างก็ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น การเจริญแพร่หลายของพุทธพาณิชย์ ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางในการดำเนินการหรือการที่วัดมีพระหมอดูเกิดขึ้นจำนวนมากในวัด การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของสิ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นภาพสะท้อนที่เกิดจากการปรับปรุงบทบาทของวัดและพระสงฆ์ เพื่อให้สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีบทบาทรูปลักษณะของการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน จึงมีลักษณะที่หลากหลาย และต่างคนต่างทำ ใครมีกำลังมากก็ทำมาก หรือวัดใดมีกำลังมากก็ทำมาก และมีลักษณะที่มุ่งเน้นในด้านวัตถุเสียเป็นส่วนมาก ไม่สามารถที่จะเชื่อมโยงระหว่างทางสงเคราะห์ทางด้านวัตถุให้เข้ากับศาสนธรรม และในการจัดการสาธารณะสงเคราะห์ของวัดและส่วนมากก็เป็นไปในลักษณะที่เป็นการสนองตอบต่อความต้องการทางสังคมเสียเป็นส่วนมาก คือ เป็นไปตามกระแสของสังคม มากกว่าที่จะเป็นการสงเคราะห์เพื่อขึ้นนำสังคมเหมือนในครั้งสมัยพุทธกาล

๔.๗ การวิเคราะห์ SWOT ด้วยตาราง Matrix ภาพรวมของคณะสงฆ์อัครนิกาย

การวิเคราะห์ (SWOT) ด้วยตาราง Matrix ในภาพรวม เกี่ยวกับ “การพัฒนาแบบการบริหารที่มีประสิทธิภาพของคณะสงฆ์อัครนิกายในประเทศไทย” เพื่อสร้างรูปแบบและยุทธศาสตร์ การบริหารจัดการและการจัดทำแผนยุทธศาสตร์หรือแนวทางการบริหารเชิงรุกที่สามารถปฏิบัติให้เกิดผลเป็นรูปธรรมและจะทำให้การบริหารจัดการ งานขององค์กรคณะสงฆ์อัครนิกาย ๖ ด้าน คือ ๑) งานด้านการปกครอง ๒) งานด้านศาสนศึกษา ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์ ๔) งานด้านการเผยแผ่ ๕) งานด้านการสาธารณูปการ ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์ โดยมี พุทธบริษัท ที่เป็นชุมชน สังคม เป็นผู้มีส่วนร่วมในการวางแผนนโยบาย สร้างกรอบการบริหารจัดการ โดยให้เป็นวัฒนธรรมนำการบริหารจัดการให้ภายใต้กรอบแนวคิดของกฎหมายคณะสงฆ์ หรือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (พรบ.คณะสงฆ์) หลักพระธรรมวินัย มาเป็นแนวในการสร้างรูปแบบวางยุทธศาสตร์ให้พัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้ข้อมูลที่ได้จากเอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารขึ้นรองหรือขึ้นทุติยภูมิ

ตำรา หนังสือวิชาการ บทความ และสื่ออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลภาคสนามที่ได้จากสังเกต สัมภาษณ์ ประชุมกลุ่ม ประชุมเชิงปฏิบัติการ แล้วนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ เรียบเรียง และสรุปข้อเสนอมาตรการ การบริหารในเชิงรุกหรือยุทธศาสตร์ ในการบริหารจัดการแนวทางการพัฒนา ระบบการบริหารจัดการ คณะสงฆ์อนัมนิกาย ๖ ด้าน อันเป็นกิจกรรมที่สามารถนำพาให้องค์กร เจริญก้าวหน้าอย่างเป็นระบบ โดยการวิเคราะห์ สวท (SWOT) ด้วยตาราง Matrix ในภาพรวม ตามขั้นตอน ด้วยการนำข้อมูลที่ได้ จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมขององค์กรคณะสงฆ์อนัมนิกาย ด้วยการประเมินสภาพแวดล้อมภายในที่เป็นจุดแข็ง จุดอ่อน และสภาพแวดล้อมภายนอก ที่เป็นโอกาส อุปสรรค มาประกอบการพิจารณา กำหนดยุทธศาสตร์ ในที่นี้ผู้วิจัยนำสภาพแวดล้อมภายใน ที่เป็นจุดแข็ง และสภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นโอกาส มาใช้กำหนดยุทธศาสตร์ เพราะจุดแข็งและโอกาสดังกล่าวจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในอันที่จะทำให้อุทธศาสตร์ที่กำหนดบรรลุผลสำเร็จได้ ขณะเดียวกันก็อาจจะช่วยเติมเต็มหรือขจัดจุดอ่อน อุปสรรคหรือความเสี่ยงที่มีอยู่ให้ลดน้อยลงไปได้ รวมทั้งนำข้อมูลจากผู้ทรงคุณวุฒิได้แสดงความคิดเห็น เรียงตามลำดับความสำคัญ มาประกอบการจัดทำร่างยุทธศาสตร์ การวิเคราะห์ SWOT ของปัจจัยแต่ละอย่างมาจับคู่เพื่อกำหนดเป็นกลยุทธ์ด้านต่างๆ เพื่อความสมบูรณ์ของแผนกลยุทธ์ และการเสนอร่าง ยุทธศาสตร์ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจพิจารณา ความสมบูรณ์ด้านเนื้อหา และความสมบูรณ์ด้านแผน ดำเนินการ ตลอดถึงการพิจารณาเลือกประเด็นที่มีความสำคัญและเป็นประโยชน์ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ ได้ และเสนอเป็นยุทธศาสตร์ ด้านการบริหารจัดการ องค์กรคณะสงฆ์อนัมนิกาย โดย การวิเคราะห์ SWOT Matrix ภาพรวม ๖ ประเด็น ดังนี้

ภาพประกอบ ๒๑ : รูปแบบการบริหารคณะสงฆ์อนัมนิกายอย่างมีประสิทธิภาพด้วยการวิเคราะห์ SWOT Matrix

สรุปผลการวิเคราะห์ SWOT Matrix โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของการระบบการบริหารจัดการองค์กรคณะสงฆ์อนัมนิกาย ๖ ด้าน ด้วยการประเมินสภาพแวดล้อมภายในที่เป็นจุดแข็ง จุดอ่อน และสภาพแวดล้อมภายนอก ที่เป็นโอกาส อุปสรรค เรียงตามลำดับความสำคัญมาประกอบการพิจารณาในการนำเสนอรูปแบบและยุทธศาสตร์ได้ ดังนี้

๑. การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในขององค์กรคณะสงฆ์อนัมนิกาย

๑) จุดแข็ง (Strengths) ปัจจัยที่เอื้อต่อการส่งเสริมระบบการบริหารคณะสงฆ์อนัมนิกาย ประกอบด้วย

(๑) ประเทศไทยมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ มีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย พุทธศาสนามีทั้ง ๒ นิกาย ชาวไทยเคารพพระสงฆ์นิคมหายานไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาท สามารถนำมาเป็นจุดแข็งและเป็นต้นทุนในการกำหนดยุทธศาสตร์ได้อย่างเหมาะสม ใช้ยุทธศาสตร์ด้านการบริหารจัดการ อย่างเป็นระบบ และเป็นสากลเป็นศูนย์กลางการให้บริการด้านข้อมูลเชิงวิชาการในเชิงลึกได้อย่างละเอียด และมีศักยภาพด้านการบริหารจัดการในมิติต่างๆ อย่างเป็นระบบ เช่น การประชาสัมพันธ์ การคมนาคม และต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ส่งผลให้ประชาชนมีลักษณะนิสัยที่แตกต่างจากชนชาติอื่นๆ ในโลก

(๒) ประเทศไทย มีบุคลากรที่เป็นนักวิชาการด้านพุทธศาสนามากมาย และอุปกรณ์ด้านการอำนวยความสะดวกแก่ผู้ใฝ่รู้ที่ทันสมัย อย่างเหมาะสมและทันสมัย ตลอดถึงเป็นศูนย์กลางด้าน การคมนาคม ที่พัก โรงแรม ผู้ให้ข้อมูลทางพุทธศาสนา ระบบการขนส่ง การเดินทางต่อไปประเทศที่ ๓ สามารถทำได้ง่าย เพราะมีระบบการคมนาคมที่ทันสมัย

(๓) ด้านการบริหารจัดการ งานเกี่ยวกับ ๑) ด้านการปกครอง ๒) ด้านศาสนศึกษา ๓) ด้านศึกษาสงเคราะห์ ๔) ด้านการเผยแผ่ ๕) ด้านการสาธารณูปการ ๖) ด้านสาธารณสงเคราะห์ ใช้การมีส่วนร่วมของสังคมและชุมชน มาเป็นจุดยุทธศาสตร์การบริหารด้านต่างๆ ได้

๒) จุดอ่อน (Weakness) เป็นปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการบริหารงาน ๖ ด้านของคณะสงฆ์อนัมนิกาย ได้แก่

(๑) ขาดการส่งเสริม สนับสนุน เกี่ยวกับการอนุรักษ์ พัฒนา บุคลากรให้มีศักยภาพทั้ง ๖ ด้านอย่างเป็นระบบ

(๒) การขาดหน่วยงานกลางและกลไกการผนึกกำลังในการส่งเสริมการบริหารงานทั้ง ๖ ด้านอย่างเป็นระบบ บูรณาการทั้งภาครัฐและภาคเอกชนอย่างเป็นองค์รวม

(๓) ผู้บริหารองค์กรบางส่วนยังขาดความรู้ในการวางแผนด้านการบริหารจัดการ การวางแผนกลยุทธ์ การสร้างศาสนทายาทอย่างเป็นระบบ และขาดการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างเป็นระบบ ด้านการเงิน และการพัฒนาบุคลากรของ

๒. การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในขององค์กรด้านการบริหารจัดการภารกิจ ๖ ด้าน ประกอบด้วย ๑) งานด้านการปกครอง ๒) งานด้านศาสนศึกษา ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์ ๔) งานด้านการเผยแผ่ ๕) งานด้านการสาธารณูปการ ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์

๑) โอกาส (Opportunity) ของภาระงาน ๖ ด้าน ได้แก่

(๑) ประเทศไทยมีศาสนพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ เป็นต้นทุนทางศิลปวัฒนธรรม ส่งผลให้คนไทยมีอศยาศัยมตรี มีน้ำใจเป็นทีประทับใจของชาวไทยด้วยกัน และต่างประเทศทีจะเข้ามาเพือการท่องเทียวหรือเพือการศึกษาข้อมูลทางศาสนา

(๒) แหล่งทีส่งเสริมความรู้ความเข้าใจทางพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆทีเกี่ยวข้อง มีอยู่พร้อม มีการเปิดสอนวิชาพุทธศาสตร์ในระดับอุดมศึกษาในสถาบันการศึกษา และมีมหาวิทยาลัยพระพุทศาสนาทีบริหารโดยคณะสงฆ์เถรวาท ๒ สถาบัน มีการเรียนการสอนถึงระดับอุดมศึกษาและสูงกว่า

(๓) ประเทศไทยมีแหล่งทรัพยากรสารสนเทศทางพุทธศาสนาทีได้รับการยกย่องจากองค์กรนานาชาติว่า เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาของโลก

๒) อุปสรรค (Threats) อุปสรรคทีมีต่อการส่งเสริมระบบการบริหารจัดการงาน ๖ ด้านของคณะสงฆ์อนัมนิกาย ประกอบด้วย

(๑) การขาดการบังคับใช้กฎหมายในการปราบปรามเอาผิดต่อผู้จ้องทำลายหมิ่นประมาท และการผู้ทำลายองค์กรทางศาสนาซึ่งเกิดจากบุคคลในศาสนาเองและบุคคลภายนอกเป็นฐานทีเข้มแข็ง

(๒) กฎหมายด้านการปราบปรามการทำลายละเมิดองค์กรและหมิ่นประมาทพระพุทศาสนาจากบุคคลภายนอก ไม่ครอบคลุมครบทุกด้าน ทำให้ มีช่องโหว่สำหรับการทำลายได้ง่าย และเป็นช่องโหว่เพือแสวงหาผลประโยชน์ทางธุรกิจกับบุคคลทีไม่เห็นความสำคัญต่อพุทธศาสนา

(๓) ไม่มีการจัดทำข้อตกลงระหว่างประเทศ ในการร่วมมือกันเกี่ยวกับการทำลายพุทธศาสนากับนานาชาติประเทศอย่างเป็นทางการ และเป็นระบบ

๓. ยุทธศาสตร์

ประเด็นการนำเสนอยุทธศาสตร์ จาก จุดแข็ง (Strengths) จุดอ่อน (Weakness) โอกาส (Opportunity) อุปสรรค (Threats) ด้านการบริหารจัดการ การเพิ่มศักยภาพ การเชื่อมโยง เครือข่ายนานาชาติ ให้กับต้นทุนทางศาสนาพุทธในภาพรวม การบริหารจัดการงานในองค์กรพุทธ ศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหานิกาย ๖ ด้าน โดยเสนอยุทธศาสตร์ ใน ๔ ประเด็น ดังนี้

๓.๑ ยุทธศาสตร์เชิงรุก

๓.๑.๑ ด้านการบริหารจัดการ

การบริหารจัดการเกี่ยวกับ ภารกิจ ๖ ด้าน คือ ๑) ด้านการปกครอง ๒) ด้านศาสนศึกษา ๓) ด้านศึกษาสงเคราะห์ ๔) ด้านการเผยแผ่ ๕) ด้านการสาธารณูปการ ๖) ด้านสาธารณสงเคราะห์ โดยการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง เช่น รัฐบาล คณะสงฆ์ สังคม ชุมชน ซึ่งเป็นต้นทุนทางการบริหารจัดการ โดยให้ความสำคัญในระดับพื้นฐาน การศึกษา การส่งเสริมการศึกษา การสร้างบุคลากรรองรับภาระงานทั้ง ๖ ด้านอย่างเป็นระบบ โดยเชื่อมโยงกับแผนพัฒนาด้านการบริหารประเทศ และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นแกน

๓.๑.๒ ด้านการเพิ่มศักยภาพขององค์กรให้เข้มแข็ง

การเพิ่มศักยภาพขององค์กรเกี่ยวกับภาระงาน ๖ ด้าน คือ ๑) งานด้านการปกครอง ๒) งานด้านศาสนศึกษา ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์ ๔) งานด้านการเผยแผ่ ๕) งานด้านการสาธารณูปการ ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์ ให้มีการพัฒนาบุคลากร แผนการเพิ่มศาสนิกผู้นับถือ พุทธศาสนิกนิยามมหานิกาย แผนการสร้างศาสนาทายาทอย่างเป็นระบบ ทั้งระยะสั้นและระยะยาว แผนการระดมทุนเพื่อตั้งกองทุนพัฒนาองค์กรให้มีศักยภาพเป็นที่พึ่งทางจิตใจของสังคมอย่างครบวงจร ให้ศาสนิกมีส่วนร่วม มีการพัฒนาอนุรักษ์สืบสานฟื้นฟูอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง และให้แผนการดึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และมีผลประโยชน์ด้านต่างๆ ร่วมกัน

๓.๑.๓ การเชื่อมโยงเครือข่าย

การเพิ่มเครือข่าย เกี่ยวกับการบริหารจัดการภาระงาน ๖ ด้าน คือ ๑) งานด้านการปกครอง ๒) งานด้านศาสนศึกษา ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์ ๔) งานด้านการเผยแผ่ ๕) งานด้านการสาธารณูปการ ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์ จะต้องสอดคล้องประสานกับหน่วยงานภาครัฐเอกชน สังคม ชุมชนและท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การชักจูง ดึงดูดให้มีการสืบสาน อนุรักษ์ พัฒนาอย่างครบวงจร ด้วยยุทธศาสตร์ การประชาสัมพันธ์ที่หลากหลาย ภายใต้เอกลักษณ์แห่งความเป็นไทยและท้องถิ่น ด้วยหลักคำสอนในพุทธศาสนาและเถรวาทอย่างบูรณาการ

๓.๒ ยุทธศาสตร์การพลิกฟื้น

ยุทธศาสตร์การพลิกฟื้นด้านการบริหารจัดการ ภาระงาน ๖ ด้าน คือ ๑) งานด้านการปกครอง ๒) งานด้านศาสนศึกษา ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์ ๔) งานด้านการเผยแผ่ ๕) งานด้านการสาธารณูปการ ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์ ของคณะสงฆ์อนัมนิกาย ดังนี้

๓.๑.๑ ด้านการบริหารจัดการ

ด้านการบริหารจัดการเกี่ยวกับ ๑) งานด้านการปกครอง ๒) งานด้านศาสนศึกษา ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์ ๔) งานด้านการเผยแผ่ ๕) งานด้านการสาธารณูปการ ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์ เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสม บ่มเพาะความเป็นป็นพุทธที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมจริยธรรมในสังคมอย่างยั่งยืน ให้สังคมชุมชนเป็นผู้นำเสนอแผนการ โดยวัด รัฐ บ้าน ทั้ง

ระดับชาติและท้องถิ่นเป็นผู้กำกับดูแลและให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ ภายใต้การควบคุมของหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง

๓.๑.๒ ด้านการเพิ่มศักยภาพขององค์กร

๑) งานด้านการปกครอง ต้องแยกการบริหารจัดการงานด้านการปกครอง ออกจากระบบเดิมให้มีการบริหารจัดการปกครองด้วยองค์กรของตนเอง ขึ้นตรงต่อรัฐ มีกฎหมายหรือพระราชบัญญัติรองรับ สร้างเครือข่ายสัมพันธ์ระดับนานาชาติ การให้ความรู้ การพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในองค์กร วางแผนพัฒนาระยะสั้นและระยะยาว ตามหลักคำสอนในพุทธศาสนาหายนและเถรวาท อย่างบูรณาการ ให้สอดคล้องกับสภาพสังคม ของประเทศไทยและนานาชาติ

๒) งานด้านศาสนศึกษา เป็นสิ่งที่มีอยู่ควบคู่กับวิถีชีวิตประจำวันของศาสนทายาท พระเถระต้องศึกษาวิชาพุทธศาสนาอย่างบูรณาการ เพื่อให้เกิดศาสนทายาทที่มีคุณภาพมีศักยภาพในการพัฒนาองค์กรให้มีประสิทธิภาพในการบริหารองค์กร และการขับเคลื่อนองค์กร เพื่อให้เกิดสันติสุขกับ สังคม ชุมชนในพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก ที่แตกต่างกันในอัตลักษณ์และชาติพันธุ์ เชื่อมสัมพันธ์กันด้วยวัฒนธรรมประเพณี จนกลายเป็นวัฒนธรรมประจำถิ่น ต้องอนุรักษ์และสืบสานให้คงอยู่อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ด้วยหลักคำสอนในพุทธศาสนาหายนและเถรวาท แบบบูรณาการ

๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์ เนื่องด้วยสังคมไทยเป็นสังคมเปิด รับวัฒนธรรมภายนอกได้อย่างง่ายและซึมซับกลมกลืนกันอย่างเหมาะสม ควรให้สังคมและชุมชนรักษาสืบทอดไว้อย่างต่อเนื่อง ด้วยการให้การศึกษาที่ถูกต้อง สร้างหลักสูตรแบบบูรณาการ ให้การศึกษาอย่างครบวงจร

๔) งานด้านการเผยแผ่ การมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐ องค์กรทางศาสนา เชื่อมสัมพันธ์กันด้วยระบบเครือข่าย ส่งเสริมการเผยแผ่ด้วยภาษาต่างประเทศ ให้ชาวโลกได้รับรู้หลักคำสอนทางศาสนาพุทธ จากบุคลากรขององค์กรที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพอย่างบูรณาการภายใต้พระราชบัญญัติและรัฐธรรมนูญที่ส่งเสริมและสนับสนุน ในการบริหารจัดการ

๕) งานด้านการสาธารณูปการ พัฒนางานและบริหารงานภายใต้กรอบของกฎหมายและรูปแบบที่เหมาะสม สร้างสิ่งก่อสร้างภายใต้เงื่อนไขทางสังคม เช่น วัฒนธรรมของชาติท้องถิ่น และค่านิยมแบบไทย แบบผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม

๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์ งานสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานอาสาที่ปฏิบัติภายใต้กรอบและเงื่อนไขทางกฎหมาย สังคมและวัฒนธรรมองค์กร พุทธศาสนามีหลักคำสอนที่สอดคล้องกับงานด้านนี้อยู่แล้ว ควรบูรณาการให้เข้ากัน เพื่อเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน

๓.๑.๓ การเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอก

๑) งานด้านการปกครอง แผนการแลกเปลี่ยนแนวคิดในมิติต่างๆ เช่น การบริหารจัดการเกี่ยวกับการบริหารจัดการด้านการปกครององค์กร การบริหารงานแยกกองแยกส่วน งานสร้างระบบและวางระบบให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันและปัญหา ออกกฎระเบียบให้มีความเป็นปัจจุบัน สร้างบุคลากรให้สืบทอดอย่างเป็นระบบ

๒) งานด้านศาสนศึกษา วางระบบและให้ความร่วมมือ ในมิติด้านต่างๆ กำหนดหลักสูตรที่บูรณาการวิชาพุทธศาสตร์และวิชาสามัญให้มีความทันสมัยและเป็นไทย

๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์ ให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเชิงสร้างสรรค์ เกี่ยวกับการบริหารจัดการ นำส่วนดีของแต่ละพื้นที่มาบูรณาการให้เป็นระบบและใช้เป็นต้นทุนด้านการ

บริหารจัดการ สอดแทรกวิชาพุทธศาสนาให้มีการผสมกลมกลืนกันอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ผู้เรียนได้ซึมซับกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา

๔) งานด้านการเผยแผ่ วางระบบการเผยแผ่ให้สังคมและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตามสิทธิและหน้าที่ในรัฐธรรมนูญของประชาชน ในการบริหารจัดการ วางระบบการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในองค์กรทั้งระยะสั้นและระยะยาว สร้างหลักสูตรการเผยแผ่ให้สอดคล้องกับสภาพสังคม แยกหลักสูตรเกี่ยวกับการเผยแผ่ทางวิทยุและทางโทรทัศน์ออกจากกัน ตลอดถึงหลักสูตรพระธรรมทูตเฉพาะพระสงฆ์อนัมนิกาย ออกจากหลักสูตรปัจจุบันให้ชัดเจน และทุกแผนงานจะต้องได้รับการสนับสนุน จากองค์กรของรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับองค์กรทางพุทธศาสนา

๕) งานด้านการสาธารณูปการ การก่อสร้างเสนาสนะทุกอย่าง ต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก ไม่ควรสร้างตามสมัยนิยม มีแบบแปลนและแผนงานที่เด่นชัด รักษารูปแบบและเอกลักษณ์เฉพาะ สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีของชาติและท้องถิ่น เป็นหลัก

๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์ งานด้านการสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานอาสาสมัคร การปฏิบัติงานและรูปแบบให้ยึดสภาพสังคมและกำลังบุคลากรเป็นหลัก วางระบบและจัดหาแหล่งทุนเพื่อระบบจะได้ขับเคลื่อนอย่างไม่ติดขัด

๓.๓ ยุทธศาสตร์รักษาเสถียรภาพ

๓.๓.๑ การบริหารจัดการงาน ๖ ส่วนของคณะสงฆ์อนัมนิกาย

การบริหารงานเพื่อรักษาเสถียรภาพ ควรคำนึงถึงบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรราชมาตราที่ตราไว้เพื่อส่งเสริมสนับสนุน อนุรักษ์สืบทอด ดังนี้

มาตรา ๗๘ รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการบริหารราชการแผ่นดิน ดังต่อไปนี้

(๑) บริหารราชการแผ่นดินให้เป็นไปเพื่อการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และความมั่นคง ของประเทศอย่างยั่งยืน โดยต้องส่งเสริมการดำเนินการตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและคำนึงถึง ผลประโยชน์ของประเทศชาติในภาพรวมเป็นสำคัญ

(๒) จัดระบบการบริหารราชการส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ให้มีขอบเขต อำนาจหน้าที่ และความรับผิดชอบที่ชัดเจนเหมาะสมแก่การพัฒนาประเทศ และสนับสนุนให้จังหวัด มีแผนและงบประมาณเพื่อพัฒนาจังหวัด เพื่อประโยชน์ของประชาชนในพื้นที่

(๓) กระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพึงตนเองและตัดสินใจ ในกิจการ ของท้องถิ่นได้เอง ส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแนวนโยบาย พื้นฐานแห่งรัฐ พัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นและระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ตลอดทั้งโครงสร้าง พื้นฐานสารสนเทศในท้องถิ่น ให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกัน ทั่วประเทศ รวมทั้งพัฒนา จังหวัดที่มีความพร้อม ให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่ โดยคำนึงถึงเจตนารมณ์ของประชาชนในจังหวัดนั้น

(๔) พัฒนาระบบงานภาครัฐ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพ คุณธรรม และจริยธรรม ของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ควบคู่ไปกับการปรับปรุงรูปแบบและวิธีการทำงาน เพื่อให้การบริหารราชการแผ่นดินเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และส่งเสริมให้หน่วยงานของรัฐใช้หลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีเป็นแนวทางในการปฏิบัติราชการ

(๕) จัดระบบงานราชการและงานของรัฐอย่างอื่น เพื่อให้การจัดทำและการให้บริการ สาธารณะเป็นไปอย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพ โปร่งใส และตรวจสอบได้ โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วม ของประชาชน

(๖) ดำเนินการให้หน่วยงานทางกฎหมายที่มีหน้าที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงาน ของรัฐตามกฎหมายและตรวจสอบการตรากฎหมายของรัฐ ดำเนินการอย่างเป็นอิสระ เพื่อให้การบริหารราชการแผ่นดินเป็นไปตามหลักนิติธรรม

(๗) จัดให้มีแผนพัฒนาการเมือง รวมทั้งจัดให้มีสภาพพัฒนาการเมืองที่มีความเป็นอิสระ เพื่อติดตามสอดส่องให้มีการปฏิบัติตามแผนดังกล่าวอย่างเคร่งครัด

(๘) ดำเนินการให้ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐได้รับสิทธิประโยชน์อย่างเหมาะสม

ส่วนที่ ๔ : แนวนโยบายด้านศาสนา สังคม การสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของรัฐในด้านศาสนา สังคม การสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม เช่น

มาตรา ๗๙ รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนา ที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านานและศาสนาอื่น ทั้งต้องส่งเสริมความเข้าใจอันดี และ ความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนา มาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต

มาตรา ๘๐ รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านสังคม การสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

(๑) คุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชน สนับสนุนการอบรมเลี้ยงดู และให้การศึกษา ปฐมวัย ส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงและชาย เสริมสร้างและพัฒนาความเป็น ปึกแผ่นของสถาบัน ครอบครัวและชุมชน รวมทั้งต้องสงเคราะห์และจัดสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุ ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพ และผู้อยู่ในสภาวะยากลำบากให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและพึ่งพาตนเองได้

(๒) ส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาระบบสุขภาพที่เน้นการสร้างเสริม สุขภาพอันนำไปสู่ สุขภาวะที่ยั่งยืนของประชาชน รวมทั้งจัดและส่งเสริมให้ประชาชนได้รับการ สาธารณสุขที่มี มาตรฐานอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ และส่งเสริมให้เอกชนและชุมชนมีส่วนร่วมใน การพัฒนา สุขภาพและการจัดบริการสาธารณสุข โดยผู้มีหน้าที่ให้บริการดังกล่าวซึ่งได้ปฏิบัติหน้าที่ตาม มาตรฐาน วิชาชีพและจริยธรรม ย่อมได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย

(๓) พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการจัดการศึกษาในทุกระดับและ ทุกรูปแบบ ให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จัดให้มีแผนการศึกษาแห่งชาติ กฎหมาย เพื่อพัฒนาการศึกษาของชาติ จัดให้มีการพัฒนาคุณภาพครูและบุคลากรทางการศึกษาให้ ก้าวหน้า ทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก รวมทั้งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีจิตสำนึกของความเป็นไทย มี ระเบียบวินัย คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม และยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นประมุข

(๔) ส่งเสริมและสนับสนุนการกระจายอำนาจเพื่อให้องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น ชุมชน องค์กรทางศาสนา และเอกชน จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนา มาตรฐานคุณภาพ การศึกษาให้เท่าเทียมและสอดคล้องกับแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ

๕) ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาวิจัยในศิลปวิทยาการแขนงต่างๆ และเผยแพร่ข้อมูล ผลการศึกษาวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนการศึกษาวิจัยจากรัฐ

(๖) ส่งเสริมและสนับสนุนความรู้รักสามัคคีและการเรียนรู้ ปณิธานสำนึก และเผยแพร่ ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ตลอดจนค่านิยมอันดีงามและภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากบทบัญญัติทางรัฐธรรมนูญ จะเห็นว่า องค์การคณะสงฆ์อันมีนิกาย สามารถนำส่วนต่างๆ มาบูรณาการให้เป็นองค์กรรวมและสร้างมาตรฐานด้านการบริหารจัดการให้ครบทั้ง ๖ ด้านได้อย่างเหมาะสม

๓.๓.๒ การพัฒนาศักยภาพองค์กร

- ๑) งานด้านการปกครอง
- ๒) งานด้านศาสนศึกษา
- ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์
- ๔) งานด้านการเผยแผ่
- ๕) งานด้านการสาธารณูปการ
- ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์

งานทั้ง ๖ ด้าน ต้องพัฒนาให้สอดคล้องกันอย่างเป็นระบบ ให้สังคมมีส่วนร่วม โดยมีหลักพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง บูรณาการให้เป็นระบบเดียวกัน พัฒนาแยกส่วนตามความถนัดของแต่ละบุคคล แล้วสนับสนุนตามความรู้ความเชี่ยวชาญ

๓.๔ ยุทธศาสตร์การตัดทอน

๓.๔.๑ การบริหารจัดการ

- ๑) งานด้านการปกครอง
- ๒) งานด้านศาสนศึกษา
- ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์
- ๔) งานด้านการเผยแผ่
- ๕) งานด้านการสาธารณูปการ
- ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์

งานทั้ง ๖ ด้าน ควรวางยุทธศาสตร์ให้สอดคล้องกัน ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ : การเสริมสร้างเอกภาพให้กับสถาบันและกิจการทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ เพิ่มศักยภาพให้กับบุคลากรของพระสงฆ์อันมีนิกายอย่างต่อเนื่อง

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ : การส่งเสริมการพัฒนาระบบการศึกษาสงฆ์อันมีนิกาย และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบและครบวงจร

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ : การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับศาสนทายาท สร้างศาสนทายาททั้งระยะสั้นและยาว ต่อเนื่อง

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ : การเสริมสร้างศักยภาพให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาโลก ทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ : การพัฒนานโยบายและเสริมสร้างศักยภาพพระบวรบริหารจัดการศาสนสมบัติ ที่จะแปลงเป็นสินทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ที่จะนำมาพัฒนาองค์กรอย่างเป็นระบบ

ยุทธศาสตร์ที่ ๖ : การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับข้าราชการสำนักงาน
พระพุทธศาสนาแห่งชาติให้เป็นมืออาชีพ และเป็นฐานการพัฒนาองค์กรคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ

๓.๔.๒ การเพิ่มศักยภาพองค์กร

- ๑) งานด้านการปกครอง
- ๒) งานด้านศาสนศึกษา
- ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์
- ๔) งานด้านการเผยแผ่
- ๕) งานด้านการสาธารณูปการ
- ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์

ทั้ง ๖ ภารกิจงาน กำหนดให้สอดคล้องกัน เช่น

- (๑) กลยุทธ์การสร้างสามัคคีในองค์กร
- (๒) กลยุทธ์พัฒนาระบบบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ
- (๓) กลยุทธ์พัฒนาองค์กรที่เอื้อต่อการพัฒนางานด้านศาสนา ศิลปะ และ

วัฒนธรรม

- (๔) กลยุทธ์สร้างความสามัคคีในชาติ เพื่อหาแนวร่วมกันพัฒนาองค์กรอย่าง

ยั่งยืน

- (๕) กลยุทธ์การพัฒนาศาสนาที่ดำเนินงานด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และ
สิ่งแวดล้อม เพื่อรักษาความเป็นเอกลักษณ์ขององค์กร

(๖) กลยุทธ์การมีส่วนร่วมของสังคมชุมชน ต่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ
และรับประโยชน์ร่วมกัน อย่างเป็นธรรมและเป็นระบบ

๓.๔.๓ การเชื่อมโยงเครือข่าย

- ๑) งานด้านการปกครอง
- ๒) งานด้านศาสนศึกษา
- ๓) งานด้านศึกษาสงเคราะห์
- ๔) งานด้านการเผยแผ่
- ๕) งานด้านการสาธารณูปการ
- ๖) งานด้านสาธารณสงเคราะห์

ประเด็นการสร้างกลยุทธ์เพื่อเชื่อมเครือข่าย คือ

(๑) การค้นหาอัตลักษณ์ของศาสนา ด้าน ผู้ก่อตั้ง หมายถึงศาสดา คำสอน
ผู้นำการบริหารในอดีต ถึง ข้อดี ที่แตกต่างจากผู้อื่น มีความพิเศษที่ควรเข้ามาศึกษาและยึดเป็น
แบบอย่าง

(๒) การสร้างอัตลักษณ์ขององค์กร ด้านบุคลากร วิชาการ ระบบการบริหาร
ทั้ง ๖ ด้าน ที่มีจุดเด่น ข้อดี ข้อได้เปรียบ

(๓) การเผยแพร่อัตลักษณ์ขององค์กร นำสิ่งที่ดี และแตกต่างจากหลักการใน
ศาสนาอื่น ซึ่งไม่มี และสื่อให้เข้าใจด้วยภาษาที่สอดคล้องกัน ในระบบการสื่อสาร ทุกชนิด